

Univerzita Karlova v Praze KNIHOVNA FLORENTSKÉ FILOLOGIE A ORN. SLAVISTIKY FIL. FAKULTY
Inv. č. S-1700/2002
Sign.

TEORETICKÁ KNIHOVNA [3]

George Lakoff —
Mark Johnson

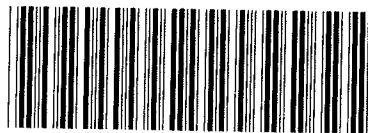
METAFORY, KTERÝMI ŽIJEME

BRNO 2002

Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A.
© 1980 by The University of Chicago. All rights reserved.
Translation © Mirek Čejka, 2002
Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2002

ISBN 80-7294-071-6

Vychází ve spolupráci
s Ministerstvem kultury ČR

2551088707

Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze

Pro Andy a Okureček

OBSAH

<i>Předmluva</i>	9
<i>Poděkování</i>	11
1. Pojmy, kterými žijeme	15
2. Systematičnost metaforických pojmů	19
3. Metaforická systematičnost: zvýrazňování a ukrývání	22
4. Orientační metafory	26
5. Metafora a kulturní koherence	35
6. Ontologické metafory	39
7. Personifikace	47
8. Metonymie	49
9. Otevřené problémy metaforické koherence	55
10. Několik dalších příkladů	61
11. Dílčí charakter metaforické strukturace	70
12. Na jakých základech stojí náš pojmový systém?	74
13. Zakotvení strukturních metafor	79
14. Příčinné působení: zčásti se vynořuje ze zkušenosti přímo, zčásti je metaforické	86
15. Koherentní strukturace zkušenosti	94
16. Metaforická koherence	103
17. Komplexní koherence napříč metaforami	113

18. Jisté důsledky pro teorie pojmové struktury	122
19. Definice a porozumění	131
20. Jak mohou dát metaforu formě význam	142
21. Nový význam	155
22. Vytváření podobnosti	164
23. Metafora, pravda a činnost	173
24. Pravda	176
25. Mýty objektivismu a subjektivismu	202
26. Mýtus objektivismu v západní filosofii a lingvistice	213
27. Jak metafora prozrazuje omezení mýtu objektivismu	228
28. Jisté nedostatky mýtu subjektivismu	241
29. Experiencialistická alternativa: Jak dát nový význam starým mýtům	244
30. Porozumění	247
<i>Doslov</i>	257
<i>Odkazová literatura</i>	258
<i>Proč jsme přeložili tuto knihu</i>	260
<i>Poznámka překladatele</i>	267
<i>Profily autorů</i>	268
<i>Rejstřík</i>	270

PŘEDMLUVA

Podnětem ke vzniku této knihy byl u nás obou zájem o to, jak lidé rozumějí svému jazyku a své zkušenosti. Když jsme se poprvé potkali na začátku ledna 1979, zjistili jsme, že máme společný také pocit, že převládající názory na *význam* (*meaning*) v západní filosofii a lingvistice jsou nedostatečné — že „význam“ má v těchto tradicích velmi málo společného s tím, co lidé ve svém životě považují za *smysluplné* (*meaningful*).

Dohromady nás svedl společný zájem o metaforu. Mark zjistil, že většina tradičních filozofických názorů přiznává metafoře nepatrnou, popřípadě žádnou úlohu v porozumění našemu světu a nám samým. George zase objevil lingvistické důkazy, které prokazují, že metafora prostupuje běžný všední jazyk a myšlení — tedy důkazy, které nesouhlasí s žádnou moderní angloamerickou teorií významu ať už v lingvistice, nebo ve filosofii. Na metaforu se tradičně pohlíželo v obou disciplínách jako na záležitost jen okrajového významu. Společně jsme intuitivně pociťovali, že je to právě naopak věc zasluhující si ústřední pozornost, že je to možná klíč k náležitému výkladu porozumění.

Krátce poté, co jsme se setkali, rozhodli jsme se, že budeme spolupracovat na krátkém článku, jak jsme si tehdy mysleli, v němž bychom přinesli lingvistické důkazy, které by poukázaly na nedostatky v současných teoriích významu. Během týdne jsme zjistili, že jisté předpoklady současné filosofie a lingvistiky, které byly považovány v západní

tradici za nepochybné již od starých Řeků, nám předem zabraňují, abychom jen položili jistý druh otázek, na něž jsme se chtěli zaměřit. Nešlo zde totiž o problém rozšíření nebo vyspravení nějaké existující teorie významu, nýbrž o revizi ústředních předpokladů západní filozofické tradice. Zejména to znamenalo odvrhnout možnost jakékoli objektivní nebo absolutní pravdy a spoustu dalších příbuzných předpokladů. Znamenalo to rovněž poskytnout alternativní výklad, v němž by místo objektivní pravdy hlavní úlohu hrály lidská zkušenost a porozumění. Během této práce jsme vypracovali prvky zkušenostního (experienalistického) pojetí nejen v záležitostech jazyka, pravdy a porozumění, nýbrž v otázkách týkajících se smysluplnosti naší běžné každodenní zkušenosti.

*Berkeley, Kalifornie
1. července 1979*

PODĚKOVÁNÍ

Myšlenky nepřicházejí jen tak z ničeho nic. Základní myšlenky této knihy jsou syntézou různých intelektuálních tradic a projevuje se na nich vliv našich učitelů, kolegů, studentů a přátel. Kromě toho mnoho určitých myšlenek vzniklo v diskusích s doslova stovkami lidí. Nejsme s to náležitě vzdát dík všem tradicím a lidem, jimž jsme zavázáni. Jsme schopni pouze vyjmenovat některé z nich a doufat, že ti ostatní budou vědět, že patří mezi ty ostatní a že jim také děkujeme. Ti, kteří následují, patří mezi zdroje našich základních myšlenek.

John Robert Ross a Ted Cohen ztvárnili velmi mnoha způsoby naše názory na lingvistiku, filozofii a život.

Pete Becker a Charlotte Lindová nám poskytli hodnocení způsobu, jakým lidé vytvářejí ve svém životě koherenci.

Dílo Charlese Fillmora o sémantice rámců, myšlenky Terryho Winograda o systémech reprezentace vědomostí, jakož i koncepce struktury dat Rogera Schanka poskytly Georgovi základnu pro jeho originální pojetí jazykových gestaltů, které jsme pak zobecnili na *gestalty zkušenostní*.

Naše názory na rodinné podobnosti, na prototypovou teorii kategorizace a na neurčitost při kategorizaci mají svá východiska u Ludwiga Wittgensteina, Eleanor Roschové, Lotfi Zadeha a Josepha Goguena.

Naše pozorování, jak je jazyk schopen reflektovat pojmový systém svých uživatelů, jsou většinou odvozena z díla Edwarda Sapira, Benjamina Lee Whorfa a dalších, kteří v této tradici pokračovali.

Naše myšlenky o vztahu mezi metaforou a rituálem pocházejí z antropologické tradice Bronisława Malinowského, Claude Lévi-Strausse, Victora Turnera, Clifforda Geertze a dalších.

Naše myšlenky o tom, jak je náš pojmový systém formován neustálým úspěšným fungováním ve fyzickém a kulturním prostředí, pocházejí částečně z tradice výzkumu vývoje lidského individua započatého Jeanem Piagetem a částečně z tradice ekologické psychologie vyrůstající z díla J. J. Gibsona a Jamese Jenkinse, a to zejména jak byla realizována v dílech Roberta Shawa, Michaela Turveye a dalších.

Naše názory na povahu věd o člověku byly významně ovlivněny Paulem Ricoeurem, Robertem McCauleyem a kontinentální filozofickou tradicí.

Sandra McMorris Johnsonová, James Melchert, Newton a Helena Harrisonovi a David a Ellie Antinovi nás naučili vidět společné prvky v estetické zkušenosti a v jiných aspektech naší zkušenosti.

Don Arbitblit zaměřil naši pozornost na politické a ekonomické důsledky našich názorů.

Y. C. Chiang nám umožnil vidět vztah mezi tělesnou zkušeností a mody nazírání sebe samého i světa.

Cítíme se rovněž velikými dlužníky vůči oněm soudobým osobnostem, které velmi podrobně propracovaly filozofické ideje, na něž jsme reagovali. Vážíme si díla Richarda Montague, Saula Kripka, Davida Lewise, Donalda Davidsona a dalších jakožto významných příspěvků k tradičním západním pojetím významu a pravdy. Právě to, jak se jim podařilo vyjasnit tradiční filozofické pojmy, nám umožnilo poznat, kde se odchylujeme od tradice a kde zachováváme její prvky.

Naše tvrzení spočívají z velké části na důkazech s pomocí lingvistických příkladů. Mnohé z nich, ne-li jejich větší, vyplynuly z diskusí s kolegy, studenty a přáteli. Zejména John Robert Ross nás telefonem i na dopisnicích zásoboval neustálým proudem příkladů. Podstatná část příkladů v kapitolách 16 a 17 pochází od Claudie Brugmanové, která nám rovněž poskytla neocenitelnou pomoc při

přípravě rukopisu. Další příklady máme od Dona Arbitblita, George Bergmana, Dwighta Bolingera, Ann Borkinové, Matthewa Bronsona, Clifforda Hilla, D. K. Houlgata III, Dennise Love, Toma Mandela, Johna Manley-Busera, Moniky Macauleyové, Jamese D. McCawleye, Williama Nagye, Rezy Nilipoora, Geoffa Nunberga, Margaret Raderové, Michaela Reddyho, Rona Sillimana, Eve Sweetserové, Marty Tobeyové, Karla Zimmera, jakož i od různých studentů na Kalifornské univerzitě v Berkeley a na Uměleckém institutu v San Francisku.

Mnoho jednotlivých myšlenek v této knize vyplynulo z neformálních diskusí. Našeho díku si především zaslouží Jay Atlas, Paul Bennaceraf, Betsy Brandtová, Dick Brooks, Eve Clarková, Herb Clark, J. W. Coffman, Alan Dundes, Glenn Erickson, Charles Fillmore, James Geiser, Leanne Hinton, Paul Kay, Les Lamport, David Lewis, George McClure, George Rand, John Searle, Dan Slobin, Steve Tainer, Len Talmy, Elizabeth Warrenová a Bob Wilensky.

1. POJMY, KTERÝMI ŽIJEME

Metafora je pro většinu lidí prostředkem básnické obraznosti a řečnických obrátů — jevem spíše jazyka neobvyklého než obvyklého. A lidé kromě toho metaforu typicky považují za něco charakteristického jen pro jazyk, spíše za věc slov než myšlení a konání. Proto si většina lidí myslí, že se bez metafory docela dobře obejde. My jsme naproti tomu zjistili, že metafora prostupuje celý náš každodenní život, a to nejenom v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti. Náš obyčejný pojmový systém, v jehož rámci jednak myslíme, jednak i jednáme, má v podstatě metaforickou povahu.

Pojmy, kterými se řídí naše myšlení, nejsou pouze věcí intelektu. Řídí i náš každodenní životní provoz až do těch nejpřízemnějších detailů. Pojmy nám strukturují všechno, co vnímáme, jak se pohybujeme ve světě a jaké vztahy si vytváříme k ostatním lidem. Je-li pravdivý předpoklad, že náš pojmový systém je do značné míry metaforický, potom bude způsob, jak myslíme, co prožíváme a co každý den děláme, do značné míry záležitostí metafor.

Svůj pojmový systém si však sami normálně neuvědomujeme. Ve většině drobných každodenních věcí prostě myslíme a jednáme do značné míry automaticky podle jistých postupů. To, jaké tyto postupy jsou, není však v žádném případě nic zřejmého ani jednoduchého. Jedním ze způsobů, jak to zjistit, je pozorovat jazyk. Jelikož komunikace je založena na stejném pojmovém systému, jakého

používáme při myšlení a činnostech, stává se jazyk důležitým zdrojem poznatků o tom, jak takový systém vypadá.

Primárně jsme na základě jazykového materiálu zjistili, že větší část našeho běžného pojmového systému je co do své povahy metaforická. A našli jsme i způsob, jak začít podrobně identifikovat právě ony metafory, které strukturuji naše vnímání, myšlení a konání.

Abychom si mohli alespoň nějak představit, co to znamená, že pojem je metaforický, a co to znamená, že takový pojem strukturuje nějakou běžnou činnost, vyjdeme z pojmu SPOR/ARGUMENTACE (*argument*)¹⁾ a z pojmové metafory SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA. Tato metafora se do každodenního jazyka promítá nejrůznějšími výrazy:

SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA

To, co tvrdíš, se nedá *obhájit*.
Napadl každou slabinu v mé argumentaci.
 Jeho kritika mířila *přímo do černého*.
 Jeho argumenty jsem úplně *rozmetal*.
 Nikdy jsem ho v debatě *neporazil*.
 Jsi proti? Tak dobře, tak *se teď do mne pusť*!
 Pokud použiješ této *strategie*, úplně tě to *smete*.
 Odstřelil všechny moje námitky.

Všimněte si, že o sporu/argumentaci nejenom *mluvíme* jako o válce. Ve sporu/argumentaci můžeme skutečně *vyhrát* nebo *prohrát*. Člověka, s nímž tento spor/argumentaci vedeme, vidíme jako protivníka. Útočíme na jeho pozici a bráníme své vlastní. Získáváme a ztrácíme půdu. Jisté strategie plánujeme a také jich používáme. Zjistíme-li, že se naše pozice nedá hájit, můžeme ji vyklidit a zaujmout novou výchozí útočnou linii. Mnoho věcí, které ve sporu/argumentaci *děláme*, je zčásti strukturováno s pomocí pojmu

1) Klíčovým slovem v textu originálu je substantivum *argument*. Toto anglické slovo lze překládat jako „argument“, „argumentace“, „spor“, „hádky“, „polemika“, „debata“, „diskuse“ a řadou dalších ekvivalentů. Jelikož v češtině neexistuje jednoduchý ekvivalent, který by vyjádřil všechny tyto významy, jsme bohužel nuceni používat kombinovaného zástupného překladového ekvivalentu „*spor/argumentace*“, abychom naznačili a souborně tak zachytili ony dvě velké významové oblasti vyjadřované slovem *argument*, které jsou pro text knihy relevantní. (Pozn. překl.)

války. Nejde tu ovšem o fyzickou bitvu, jde o bitvu verbální a ve struktuře polemiky a sporu — útok, obrana, protiútok atd. — se to pak odráží. V tomto smyslu je metafora SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA jednou z takových, kterou v naší kultuře žijeme; ona strukturuje činnosti, které konáme, když vedeme spor/argumentaci.

Pokuste se představit si kulturu, v níž se spory a polemiky neberou jako válka, kde nikdo nevítězí ani neprohrává, kde nejde v žádném smyslu o útok ani obranu, o zisk ani o ztrátu území. Představte si kulturu, v níž se polemika nebo spor/argumentace chápou jako tanec, kde jejich účastníci jsou pojímáni jako tanečníci a kde cílem je tančit vyváženým a esteticky příjemným způsobem. V takové kultuře by účastníci chápali spory/argumentace jinak, jinak by je prožívali, vedli by je jinak a mluvili by o nich jinak. *My* bychom je však pravděpodobně vůbec nechápali jako spory/argumentace: tito lidé jiné kultury by v našem pojetí prostě dělali něco jiného. Bylo by zřejmě zvláštní nazývat vůbec to, co dělají, jako „spor/argumentaci“. Nejvíce neutrálním způsobem, jak popsat tento rozdíl mezi jejich a naší kulturou, bylo by asi říci, že my máme diskursivní formu strukturovanou jako bitva, kdežto oni ji mají strukturovanou jako tanec.

Na tomto příkladě je vidět, co znamená, když metaforický pojem, zde kupř. SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA, strukturuje to, co děláme, a jak chápeme to, co děláme, když vedeme spor/argumentaci. *Podstatou metafory je chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci*. Nejde o to, že by spory/argumentace byly pojmově podřazeny válce jako její poddruh. Spory/argumentace a války jsou dvě věci dvojího různého druhu — verbální rozprava a ozbrojený konflikt — a vykonávané činnosti jsou různé druhy činností. Avšak SPOR/ARGUMENTACE se částečně strukturuje, chápe, provozuje a v řeči popisuje jako VÁLKA. Pojem je strukturovaný metaforicky, činnost je strukturovaná metaforicky, a tedy i jazyk je strukturovaný metaforicky.

A kromě toho je to *obvyklý* způsob, jak spor/argumentaci vedeme a jak o něm mluvíme. Normálním způsobem, jak hovořit o útoku na postavení, je použít slov „zaútočit na

postavení“. Náš konvenční způsob mluvení o sporech/argumentacích předpokládá metaforu, které si vlastně ani nejsme vědomi. Metafora není jen ve slovech, jichž používáme — je přímo v našem pojetí sporu/argumentace. Jazyk sporu/argumentace není básnický, fantazijní nebo rétorický; je doslovný. O sporech/argumentacích mluvíme tímto způsobem proto, že je takto pojmáme — a také jednáme v souladu s tím způsobem, jak věci pojmáme.

Z toho, co jsme zatím řekli, je nejdůležitější naše tvrzení, že metafora vůbec není pouhou věcí jazyka, tj. pouhých slov. Chtěli bychom naproti tomu prokázat, že metaforické jsou do značné míry *procesy lidského myšlení*. Právě toto máme na mysli, tvrdíme-li, že lidský pojmový systém je strukturován i definován metaforicky. Metafory jakožto jazykové výrazy jsou možné právě proto, že metafory existují už v pojmovém systému člověka. Kdykoli tedy budeme mluvit o metaforách, je to třeba chápat tak, že *metafora* znamená *metaforický pojem*.

2. SYSTEMATIČNOST METAFORICKÝCH POJMŮ

Spory a argumentace obvykle probíhají podle jistých schémat; to znamená, že jisté věci při nich typicky děláme, a jiné zase neděláme. Fakt, že pro spory a argumentace používáme do jisté míry bitevních pojmů a termínů, systematicky ovlivňuje jak formu, které spory a argumentace nabývají, tak i způsob řeči o tom, co děláme, když se přeme. Protože je metaforický pojem pojmem systematickým, je i jazyk, jehož užíváme pro řeč o tomto aspektu metaforického pojmu, jazykem systematickým.

U metafory SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA jsme viděli, že výrazy z válečného slovníku, např. *zaútočit na postavení, neobhajitelný, strategie, nová útočná linie, zvítězit, získat terén/půdu* atd., vytvářejí systematický způsob řeči o bitevních aspektech sporu a argumentace. Když těchto výrazů používáme při řeči o sporech a argumentacích, není náhoda, že znamenají právě to, co znamenají. Část pojmové sítě bitvy charakterizuje částečně i pojem sporu/argumentace — a jazyk s tím jde ruku v ruce. Jelikož metaforické výrazy našeho jazyka jsou vázány na metaforické pojmy systematicky, lze využít metaforických jazykových výrazů i pro zkoumání povahy metaforických pojmů a postihnout tímto způsobem metaforickou povahu našich činností.

Abychom si utvořili představu, jak nám mohou metaforické výrazy v běžném jazyce umožnit vhled do metaforické povahy oněch pojmů, které poskytují strukturu našim každodenním činnostem, podíváme se, jak se metaforický pojem ČAS JSOU PENÍZE reflektuje v současné češtině.

ČAS JSOU PENÍZE

Plýtváš mým časem.

Tento zlepšováček vám *ušetří* spoustu hodin.

Nemám vůbec žádný čas, který bych vám dnes mohl *věnovat*.

Jak teď *naložíš* s časem?

Ta prasklá duše mě *stála* skoro celou hodinu práce.

Investovali jsme do té zahrádky spoustu času.

Pro tu tvoji záležitost si už asi nebudu moci *vyšetřit* žádný čas.

Už nám *dochází* čas.

Musíš si svůj čas *líp rozpočítat*.

Nechej si v záloze aspoň půlhodinku na pivo.

Zbylo vám ještě *dost* času?

Po té operaci už žil vlastně jen *ve vypůjčeném* čase (na dluh).

Nevyužíváš svého času zrovna moc *výhodně*.

Těmi neúspěšnými pokusy jsme *promrhali* mnoho *drahocenného* času.

Děkuji vám za všechny čas, který jste mi *věnoval*.

Čas je v naší kultuře cenným zbožím. Je to omezený rezervní zdroj prostředků, kterého využíváme k dosažení svých cílů. Pro moderní západní kulturu je typické, že se práce asociativně spojuje s časem, kterého je na ni zapotřebí, přičemž je čas přesně kvantifikován. Jelikož se zde pojem práce vyvinul právě takto, stalo se zvykem platit lidi podle hodin, týdnů nebo měsíců. V naší kultuře platí, že ČAS JSOU PENÍZE v mnoha ohledech: telefonní impulsy, hodinové mzdy, ceny pokojů v hotelu, roční rozpočty, zúročení půjček, jakož i splácení dluhu společnosti tím, že „si odsloužíme svůj čas“ (v učení nebo vojenské službě), popř. „si čas odsedíme nebo odkroutíme“ (ve vězení). Taková praxe je v dějinách lidstva poměrně mladá a neexistuje ani zdaleka ve všech kulturách. Vznikla v moderních industrializovaných společnostech a velmi zásadně strukturuje naše základní každodenní činnosti. V souladu s faktem, že *konáme*, jako by čas bylo cenné zboží — něco, čeho je v zásobě málo, ba dokonce jako by to byly peníze —, čas takovým způsobem také *pojímáme*. Čas tedy chápeme a prožíváme jako něco, co se dá utrácet, čím se dá mrhat, co se dá rozpočítat, co můžeme investovat rozumně nebo lehkomyšlně, čeho se dá našetřit nebo čím se dá plýtvat.

ČAS JSOU PENÍZE, ČAS JE OMEZENÝ ZDROJ a ČAS JE CENNÉ ZBOŽÍ — to všechno jsou metaforické pojmy. Jsou metaforické

proto, že využíváme svých každodenních zkušeností s penězi, omezenými zásobami a cenným zbožím, abychom jimi konceptualizovali čas. Tento způsob konceptualizace času není z hlediska člověka nijak nutný; je vázán na naši kulturu. Existují kultury, kde se čas za nic z toho, co jsme uvedli, nepovažuje.

Metaforické pojmy ČAS JSOU PENÍZE, ČAS JE OMEZENÝ ZDROJ a ČAS JE CENNÉ ZBOŽÍ vytvářejí jednotný systém založený na subkategorizaci, protože v naší společnosti jsou peníze omezeným zdrojem prostředků a omezené zdroje jsou cenným zbožím. Tyto subkategorizační relace jsou příznačné pro důsledkové vztahy mezi metaforami: z metafory ČAS JSOU PENÍZE vyplývá, že ČAS JE OMEZENÝ ZDROJ, a z toho zase plyne, že ČAS JE CENNÉ ZBOŽÍ.

Zavádíme praxi používat nejspeciřtějšího metaforického pojmu, v tomto případě ČAS JSOU PENÍZE, abychom jím charakterizovali celý systém. Z výrazů uvedených pod hlavičkou metafory ČAS JSOU PENÍZE se některé týkají speciálně peněz (*utrácet, investovat, rozpočítat, stát*), jiné omezených zdrojů (*využít, zbývat dost, nechat si v záloze*) a další pak cenného zboží (*mít, dát, ztratit, děkuji za*). Toto je příklad, jak je možno metaforickým důsledkovým vztahem charakterizovat koherentní systém metaforických pojmů a jemu odpovídající koherentní systém metaforických výrazů pro tyto pojmy.

3. METAFORICKÁ SYSTEMATIČNOST: ZVÝRAŽŇOVÁNÍ A UKRÝVÁNÍ

Ona systematicčnost, která nám umožnila pochopit jeden aspekt pojmu na základě jiného pojmu (např. uchopit jistý aspekt sporu/argumentace v termínech bitevních), je právě tím, co nám zároveň nutně zakrývá jiné aspekty téhož pojmu. Tím, že nám metaforický pojem umožní zaměřit se na jeden aspekt pojmu (např. na bitevní aspekty sporu a argumentace), může nám zabránit, abychom se zaměřili na jiné aspekty pojmu, které jsou vzhledem k metafoře nekonzistentní. Tak například v zápalu rozhořčeného sporu, kdy jsme odhodláni napadnout postavení svého protivníka a hájit postavení vlastní, můžeme zcela ztratit ze zřetele kooperativní aspekty sporu. Na toho, kdo se s vámi pře, můžeme pohlížet i jako na člověka, který vám poskytuje svůj čas, tedy cenné zboží, ve snaze navzájem si porozumět. Avšak jakmile jsme zaujati aspekty bitevními, aspekty kooperativní ze zřetele často ztrácíme.

Mnohem rafinovanějším příkladem faktu, že metaforický pojem dovede zakrýt jistý aspekt naší zkušenosti, lze vidět v tom, co Michael Reddy nazval „potrubní metaforou“ (popř. „metaforou potrubní pošty“). Reddy si všiml, že náš jazyk o jazyce je strukturován skrze tuto složitou metaforu:

MYŠLENKY (nebo VÝZNAMY) JSOU OBJEKTY.
JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY.
KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ.

Mluvčí vkládá myšlenky (objekty) do slov (nádob) a posílá je (potrubím) posluchači, který vybírá myšlenku/objek-

ty ze slov/nádob. Reddy to pro angličtinu dokládá více než stovkou typů výrazů, které podle jeho názoru vysvětlují přinejmenším 70 % výrazů, jichž používáme, mluvíme-li o jazyce. Uvedme několik českých ekvivalentů a parafrází:

Metafora POTRUBÍ

Podat mu vysvětlení tak, aby mu to *došlo*, je hrozně těžké.

Tu myšlenku jsem ti *dal / poskytl / podsunul* já.

Nakonec nám *došlo*, co jste nám chtěli naznačit.

Je těžké *dát / vložit / uložit* tu myšlenku *do* slov.

Pokud *máš* dobrý nápad, pokus se jej *zachytit do* slov.

Pokus se *vtěsnat* více myšlenek *do* méně slov.

To přece nejde, abys myšlenky prostě *naládoval do* vět jen tak bez ladu a skladu!

Význam je právě *v* těch slovech.

Nesnaž se *vtěsnávat* svoje myšlenky *do* nevhodných slov.

Jeho zpráva *přináší* jenom málo nového.

Ten úvod je po stránce myšlenkové velmi *obsažný*.

To jsou jenom *prázdná* slova.

Ta věta *neobsahuje* žádný význam.

Celá ta myšlenka je *zasuta v* nesmírně hutných a komplikovaných formulacích.

V příkladech, které jsme uvedli, je značně obtížnější pozorovat, že je zde něco ukryto s pomocí metafor, ba dokonce že je zde vůbec nějaká metafora. Právě konvenční způsob myšlení o jazyce způsobuje, že je někdy těžké představit si, že by jazyk nemusel být v souladu se skutečností. Avšak podíváme-li se na to, co z POTRUBNÍ metaforry vyplývá, uvidíme některé způsoby, jimiž maskuje jisté aspekty komunikativního procesu.

Především z onoho aspektu POTRUBNÍ metaforry, který byl charakterizován jako JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY NA VÝZNAM, vyplývá, že slova a věty mají význam samy o sobě, aniž by to záviselo na nějakém kontextu nebo posluchači. Z části metaforry označené jako VÝZNAMY JSOU OBJEKTY například vyplývá, že významy existují nezávisle na lidech a kontextech. Z části metaforry označené jako JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY NA VÝZNAM plyne, že slova (a věty) mají význam, který je opět nezávislý na kontextech a mluvčích. Takové metaforry jsou přiměřené za mnoha situací, a to za těch, kdy kontextové rozdíly nehrají roli a kdy všichni

účastníci rozpravy chápou věty tímž způsobem. Tyto dva příklady důsledkového vztahu lze doložit větami jako:

Význam je *přímo ve slovech*,

což se dá podle POTRUBNÍ metaforu oprávněně říci o každé větě. Existuje však mnoho případů, kdy je důležitý kontext. Uvedme jeden z proslulých příkladů, který zaznamenala Pamela Downingová ve skutečné konverzaci:

Sedněte si, prosím, na to moštové místo.

Izolovaně tato věta nemá žádný smysl, protože výraz „moštové místo“ konvenčně neodkazuje (nereferuje) k nějakému druhu objektů. Věta však dostává naprosto přesný význam v kontextu, v němž jí bylo použito. Jeden host, který v domě přenocoval, přišel dolů na snídani. Tam bylo prostřeno pro čtyři osoby, tři místa byla s pomerančovou šťávou a jedno s jablečným moštem. Tak bylo jasné, co to moštové místo je. A také následujícího rána, kdy tam už nebyl žádný mošt, bylo stále ještě jasné, které místo je moštové.

K větám, které nemají bez kontextu žádný smysl, přidejme ještě případy, kdy jedna a táž věta bude pro různé lidi znamenat různé věci. Dejme tomu:

Potřebujeme nové alternativní zdroje energie,

což znamená něco docela jiného pro prezidenta společnosti Mobil Oil než pro předsedu Děti Země. Význam není přímo ve větě — záleží tady hodně na okolnosti, kdo větu říká a slyší a jaké jsou jeho společenské a politické názory a postoje. POTRUBNÍ metafora není v souladu s případy, kdy je zapotřebí kontextu, aby se určilo, zda věta má vůbec nějaký smysl, a pokud nějaký má, jaký ten smysl je.

Tyto příklady ukazují, že metaforické pojmy, jimiž jsme se zabývali, nám částečně umožňují pochopit, co je komunikace, spor/argumentace a čas, a přitom zároveň jiné aspekty těchto pojmů zakrývají. Je důležité uvědomit si, že s tím spojená metaforická strukturace je zde jen částečná, nikoli úplná. Kdyby byla úplná, jeden pojem by tím druhým skutečně *byl*, a nebyl by pouze chápán na základě toho druhého. Například čas ve skutečnosti nejsou peníze. *Utrácíte-li*

čas tím, že se pokoušíte něco udělat, a ono se to nedaří, váš čas vám už nikdo nenavrátil. Neexistují žádné časové banky. Mohu vám *věnovat spoustu času*, ale vy mně tentýž čas zase vrátit nemůžete, ačkoli mně můžete *vrátit totéž množství času*. A tak dále. Část metaforického pojmu tedy nevyhovuje a ani vyhovovat nemůže.

Na druhé straně mohou být metaforické pojmy rozšířeny za oblast obvyklých doslovných způsobů myšlení a mluvení do oblasti toho, čemu se říká obrazné, básnické, barvitě nebo fantazijní myšlení a jazyk. Jsou-li tedy myšlenky objekty, je *možno odít je do fantastického hávu, pohrávat si s nimi, pěkně je seřadit a uspořádat* atd. Řekneme-li pak, že pojem je strukturován metaforou, máme zde na mysli okolnost, že je strukturován částečně a že se dá jistými způsoby rozšířit a jinými nikoli.

4. ORIENTAČNÍ METAFORY

Doposud jsme se zabývali tím, čemu budeme říkat *strukturní metafora*, tedy případy, kdy jeden pojem je metaforicky strukturován na základě druhého pojmu. Existuje však ještě jiný druh metaforického pojmu, a to takový, který nestrukturuje jeden pojem na základě druhého pojmu, nýbrž místo toho organizuje celý systém pojmů, a to všechny vůči sobě navzájem. Budeme jim říkat *orientační metafory*, neboť většina z nich má něco společného s orientací v prostoru: nahoru — dolů, dovnitř — ven, vpředu — vzadu, směrem k — pryč od (popř. na — od), hluboký — mělký, centrální — periferní. Tyto prostorové orientace vyplývají z okolnosti, že máme těla jistého specifického typu a že v našem fyzickém prostředí tato těla fungují jistým specifickým způsobem. Orientační metafory dávají pojmu prostorovou orientaci; například ŠTASTNÝ JE NAHOŘE. Ta okolnost, že pojem ŠTASTNÝ je orientován NAHORU, vede pak v češtině k výrazům jako „náladu se mi dnes *zvedla*“.

Takovéto metaforické orientace nejsou nahodilé. Mají svou bázi v naší fyzické a kulturní zkušenosti. Ačkoli polárně protilehlé opozice nahoru — dolů, uvnitř — vně atd. jsou co do své povahy fyzické, orientační metafory, které jsou na nich založeny, mohou být v různých kulturách různé. Budoucnost je například v některých kulturách před námi, kdežto v jiných je vzadu. Podíváme se na prostoro-
 rotné (spacializační) metafory, na jejichž zkoumání se speciálně zaměřil William Nagy (1974), jako na názorný

příklad. V každém případě pouze stručně poznamenáme, jak mohl daný metaforický výraz asi vzniknout na základě naší fyzické a kulturní zkušenosti. Tyto vysvětlující poznámky by tedy měly být chápány jako pouhé návrhy řešení a měly by být přijatelné, nejsou však míněny jako definitivní.

ŠTASTNÝ JE NAHOŘE; SMUTNÝ JE DOLE

Dnes se mi *zvedla* nálada.
Povzneslo mě to na duchu.
Pozvedl jsi mně náladu.
 Je v *povznesené* náladě.
 Tvoje uznání mi značně *zvýšilo* sebevědomí.
 Cítím se *skleslý*.
 Jsem načisto *deprimovaný*.
 V poslední době jsem úplně *na dně*.
Upadl jsem do deprese.
 A tak moje nálada pozvolna *klesala*.

Fyzická báze: Skleslý postoj typicky doprovází smutek a depresi, vztyčený postoj zase pozitivní citový stav.

VĚDOMÝ JE NAHOŘE; NEVĚDOMÝ JE DOLE

Vzhůru, spáči! *Vstávej!*
Zvedl se z dřímoty.
 Už su *hore*. (nářeční)
Vstává brzy ráno.
Upadl do spánku.
Sestoupil do říše snů.
Upadl do komatu.
Ponořil se do hlubokého spánku
 Řekl to *pod* hypnózou.
Klesla do mdlob.

Fyzická báze: Lidé a velká většina jiných savců spí vleže a stojí, když jsou v bdělém stavu.

ZDRAVÍ A ŽIVOT JSOU NAHOŘE; NEMOC A SMRT JSOU DOLE

Je na *vrcholu* zdraví.
 Lazar *vstal* z mrtvých.
 Je ve *vrcholné* formě.
 S tím jeho zdravím to jde *nahoru dolů*.
Upadla do nemoci.
 Zdravotně rychle *upadá*.

Jde to s ním *dolů*.
 Jeho zdraví *upadá*.
Upadl do mdlob.

Fyzická báze: Vážná choroba nás fyzicky nutí ležet. Je-li člověk mrtev, je fyzicky dole.

MÍT AUTORITU nebo SÍLU JE NAHOŘE; BÝT PODROBEN AUTORITĚ nebo SÍLE JE DOLE

Měla *nad* ním úplnou *nadvládu*.
 Jsem *na výši* situace.
 Převzal *nejvyšší* velení *nad* celou armádou.
 Patřil mezi *vysoké* kádry.
 Jeho moc stále *rostla*.
 Co do fyzické síly mne značně *převyšuje*.
 Je *pod* mou kontrolou.
 Jeho moc rychle *upadá*.
 Jeho moc pozvolna *klesá*.
 Společensky je ve srovnání se mnou *níž*.
 Na společenském žebříčku je úplně *dole*.

Fyzická báze: Fyzická velikost je typicky v korelaci s fyzickou silou a vítěz v zápase je typicky nahore.

VÍCE JE NAHOŘE; MÉNĚ JE DOLE

Počet vytištěných knih každoročně stále *stoupá*.
 Měl *vysoký* počet zásahů.
 Můj plat se loni *zvedl*.
 Počet kulturních akcí v tomto okrese měl loni *sestupnou* tendenci.
 Počet chyb, které udělal, je mimořádně *nizký*.
 Jeho plat za poslední rok *klesl*.
 Je *pod* věkovou hranicí.
 Pokud se motor příliš zahřívá, *snižte* počet obrátek.

Fyzická báze: Přidáváme-li více látky nebo fyzických objektů do nádoby nebo na hromadu, hladina, popř. úroveň se *zvedá*.

PŘEDVÍDATELNÉ BUDOUCÍ UDÁLOSTI JSOU NAHOŘE (A VPŘEDU)

Všechny *nadcházející* akce budou oznámeny v novinách.
 Co všechno je letos ještě *před* námi?
 To, co očekáváme, visí *nad* námi jako Damoklův meč.

Fyzická báze: Normálně se naše oči dívají tím směrem, ve kterém se typicky pohybujeme (kupředu). Do té míry, jak se objekt přibližuje k člověku (nebo člověk k objektu), objekt se zdá větší. Protože se země považuje za pevnou, zdá se, že horní část objektu se v zorném poli člověka pohybuje směrem vzhůru.

VYSOKÉ POSTAVENÍ JE NAHOŘE; NÍZKÉ POSTAVENÍ JE DOLE

Má *vysoké* postavení.
 Se svými manažerskými schopnostmi půjde v našem podniku rychle *nahoru*.
 Je na *vrcholu* své kariéry.
 Rychle *stoupá* po společenském žebříčku.
 Nemá moc schopností protlačit se *nahoru*.
 Ve společenské hierarchii je úplně *dole*.
 Co do společenského postavení to s ním jde značně *dolů*.

Společenská a fyzická báze: Status je ve vzájemném vztahu se (společenskou) mocí a (fyzická) síla je NAHOŘE.

DOBŘÝ JE NAHOŘE; ŠPATNÝ JE DOLE

Naše šance jsou na *vzestupu*.
 Vloni jsme dosáhli *vrcholu*, ale letos to jde z *kopce*.
 Zatím jsme se dostali na *nejnižší* úroveň od založení podniku.
 Vykonává *vysoce* kvalitní práci.

Fyzická báze osobní pohody: Šťěstí, zdraví, život a autorita — tedy věci, které v zásadě charakterizují, co je pro člověka dobré — jsou vesměs NAHOŘE.

MORÁLNOST JE NAHOŘE; AMORÁLNOST JE DOLE

Byl to *vznešený* člověk.
 Uplatňuje na sebe i na druhé *vysoká* měřítka.
 Nedá se upřít, že její lidský přístup má *vysokou* úroveň (hovor. *výšku*).
 Je to občan *vysokých* morálních zásad.
 Neštítí se používat velmi *nizkých* prostředků.
 Zvykl si *podvádět*.
 Tak *hluboko* bych *neklesl*.
 To by bylo *pod* mou úroveň.
Klesl do mravního bahna
 Dopustil se neuvěřitelné *nizkosti*.

Fyzická a společenská báze: DOBRÝ JE NAHOŘE vzhledem k člověku (fyzická báze), a to společně s metaforou, o níž bude řeč níže, SPOLEČNOST JE OSOBA (v té verzi, kdy se neztožňujeme s vlastní společností). Být morální znamená konat v souladu se standardy stanovenými společností/člověkem, aby se udržel jejich dobrý celkový stav. MORÁLNOST JE NAHOŘE, protože morální činy jsou ve vzájemném vztahu se společenskou dobrou kondicí z hlediska společnosti/člověka. Protože metafory založené na společenské bázi jsou součástí kultury, závažné je zde hledisko společnosti/člověka.

RACIONÁLNÍ JE NAHOŘE; EMOCIONÁLNÍ JE DOLE

Diskuse *poklesla* na emocionální úroveň, ale mně se ji podařilo zase *pozvednout* do racionální roviny. Své pocity a nálady jsme nechali stranou a měli jsme pak krásnou diskusi na *vyšší* intelektuální úrovni. Nedovede se *pozvednout nad* své emoce.

Fyzická a kulturní báze: V naší kultuře lidé vidí samy sebe jako pány vládnoucí zvířatům, rostlinám a svému fyzickému prostředí, a právě jejich jedinečná schopnost uvažovat rozumně staví lidi nad ostatní živočichy a činí je takto jejich pány uplatňujícími vůči nim svou autoritu. MÍT KONTROLU JE NAHOŘE tak poskytuje bázi pro ČLOVĚK JE NAHOŘE, a tedy i pro ROZUMNÝ JE NAHOŘE.

ZÁVĚRY

Vydeme-li z uvedených příkladů, navrhuje tyto závěry, pokud jde o zakotvení ve zkušenosti, koherenci a systematickosti metaforických pojmů:

- Většina našich základních pojmů je organizována v pojmovém rámci jedné prostorově orientované metafory nebo většího počtu takových metafor.

- Každé prostorově orientované metafoře je vlastní jistá vnitřní systematickosti. Např. ŠTASTNÝ JE NAHOŘE definuje spíše jistý koherentní systém než jistý počet izolovaných a nahodilých případů. (Případem nekoherentního systému by bylo, kdybychom třeba výrazem Jsem v po-

vznešené náladě vyjadřovali „Cítím se šťastný“, ale výrazem Moje nálada se zvedla vyjadřovali „Je mi smutněji“.)

- Mezi různými prostorově orientovanými metaforami existuje celková vnější systematickosti, již je vymezena jejich vzájemná koherence. Tak např. DOBRÝ JE NAHOŘE dává orientaci NAHORU všeobecné dobré kondici, přičemž je tato orientace koherentní se speciálními případy jako ŠTASTNÝ JE NAHOŘE, ZDRAVÝ JE NAHOŘE, ŽIVÝ JE NAHOŘE, AUTORITA JE NAHOŘE. POSTAVENÍ JE NAHOŘE je koherentní s AUTORITA JE NAHOŘE.

- Prostorově orientované metafory jsou zakotveny ve fyzické a kulturní zkušenosti; nejsou dány jen tak nahodile. Metafora může sloužit jako nástroj porozumění pojmu jedině díky své zkušenostní bázi. (Jisté složitější otázky týkající se zkušenostní báze metafory probereme v následujícím oddíle.)

- Metafora má k dispozici mnoho možných fyzických a společenskýchází. Koherence uvnitř celkového systému je zřejmě jedním z důvodů, proč si jednu metaforu zvolíme, a jinou nikoli. Štěstí například má tendenci být ve fyzickém vzájemném vztahu s úsměvem a všeobecným pocitem expanze. To by se v zásadě mohlo stát základem metafory ŠTASTNÝ JE ŠIROKÝ; SMUTNÝ JE ÚZKÝ. Ve skutečnosti opravdu existují méně významné metaforické výrazy jako „(Na)dmula se pýchou“, které zdůrazňují jiný aspekt štěstí než „Cítila se povznešeně“. Avšak významnou metaforou naší kultury je ŠTASTNÝ JE NAHOŘE; z tohoto důvodu mluvíme spíše o vrcholu extáze než o šíři extáze. ŠTASTNÝ JE NAHOŘE je maximálně koherentní s DOBRÝ JE NAHOŘE, ZDRAVÝ JE NAHOŘE atd.

- V některých případech je prostorová orientace tak podstatnou složkou pojmu, že si těžko dovedeme představit nějakou jinou alternativní metaforu, která by tomuto pojmu mohla poskytnout strukturu. Takovým pojmem je v naší kultuře „vyšší postavení“. V jiných případech, jako např. u štěstí, to tak jasné není. Je pojem štěstí nezávislý na metafoře ŠTĚSTÍ JE NAHOŘE, nebo je prostorová orienta-

ce štěstí nahoru — dolů součástí tohoto pojmu? Domníváme se, že je součástí pojmu v rámci daného konceptuálního systému. Metafora ŠTASTNÝ JE NAHOŘE umisťuje štěstí do koherentního metaforického systému a část jeho významu vychází z jeho úlohy v tomto systému.

- Tzv. čistě intelektuální pojmy, např. pojmy nějaké vědecké teorie, se často — a možná i vždy — zakládají na metaforách, které mají fyzickou a/nebo kulturní bázi. Užití adjektiva vysoký ve výrazu „částice s vysokými energiemi“ je založeno na VÍCE JE NAHOŘE. Adjektivum vyšší ve „funkce vyšších úrovní“, např. ve fyziologické psychologii, se zakládá na RACIONÁLNÍ JE NAHOŘE. Adjektivum nižší ve výrazu „fonologie nižší úrovně“ (fonetické charakteristiky fonémů) je založeno na POZEMSKÁ SKUTEČNOST JE DOLE (např. v „dolů/níž k zemi“). Intuitivní přitažlivost jisté vědecké teorie má asi něco společného s tím, jak výstižně její metafora odpovídají lidské zkušenosti.

- Naše fyzická i kulturní zkušenost poskytuje mnoho možných bází pro prostorovou orientaci metafor. Které si lidé vyberou a které z nich budou významnější, může se u různých kultur lišit.

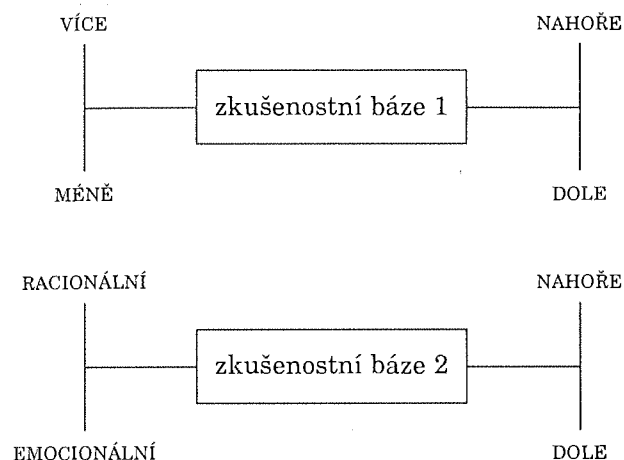
- Fyzická báze metafor se dá těžko odlišit od báze kulturní, protože výběr jedné fyzické báze z mnoha možných má jistou souvislost s kulturní koherencí.

ZKUŠENOSTNÍ BÁZE METAFOR

O zkušenostních bázích metafor toho příliš mnoho nevíme. V důsledku naší nevědomosti v těchto věcech jsme popsali metaforu zvlášť a jen dodatečně jsme připojili spekulativní poznámky o jejich možných zkušenostních bázích. Takové praxe používáme z čiré neznalosti, nikoli ze zásady. *Ve skutečnosti máme pocit, že žádná metafora se nikdy nedá pochopit a tím méně adekvátně reprezentovat nezávisle na její zkušenostní bázi.* Například VÍCE JE NAHOŘE má velmi odlišnou zkušenostní bázi než ŠTASTNÝ JE NAHOŘE nebo RACIONÁLNÍ JE NAHOŘE. Ačkoli pojem NAHOŘE je ve všech těchto metaforách tentýž, zkušenosti, na

nichž jsou tyto metaforu typu NAHOŘE založeny, jsou značně různé. Nejde o to, že by bylo více různých NAHOŘE; vertikálnost vstupuje do naší zkušenosti mnoha různými způsoby, a tak umožňuje, aby vznikalo mnoho rozmanitých metafor.

Jedním způsobem, jak zdůraznit neoddělitelnost metafor od jejich zkušenostních bází, by bylo zabudovat zkušenostní báze přímo do jejich reprezentací. Takže místo bychom psali VÍCE JE NAHOŘE a RACIONÁLNÍ JE NAHOŘE, mohli bychom uvažovat o komplexnějším vztahu, jaký je zobrazen následujícím diagramem.

Taková reprezentace by zdůraznila, že dvě části každé z metafor jsou navzájem propojeny jedině prostřednictvím zkušenostní báze a že jedině s pomocí této zkušenostní báze může tato metafora sloužit účelům porozumění.

Takovýchto reprezentací používat nebudeme, avšak jedině proto ne, že doposud víme o zkušenostních bázích metafor velice málo. Při uvádění metafor budeme i nadále používat slova „je“, jako např. VÍCE JE NAHOŘE, avšak toto JE je třeba považovat za zkratku místo celé množiny zkušeností, na nichž je metafora založena a na jejichž základě jí rozumíme.

Úloha zkušenostní báze je důležitá při pochopení, jak fungují metafory, které si vzájemně neodpovídají, protože jsou založeny na různých druzích zkušenosti. Jako příklad uvedme metaforu NEZNÁMÝ JE NAHOŘE; ZNÁMÝ JE DOLE. Příklady: „*Visí to ve vzduchu*“ a „*Ta nejistota v rodině se nakonec usadila*.“ Tato metafora má zkušenostní bázi velmi podobnou bázi metafory POROZUMĚNÍ JE UCHOPENÍ, jak je tomu v případě „*Hned pochytil, oč běží*.“ Pokud můžeme vzít něco do ruky a podržet to, jak je tomu u fyzických objektů, pak si to můžeme důkladně prohlédnout a dosáhnout tak náležitého porozumění věci. Je snadnější vzít něco a prohlédnout si to pečlivě, pokud to leží na zemi na pevném místě, než když to poletuje ve vzduchu (jako třeba list nebo kus papíru). NEZNÁMÝ JE NAHOŘE; ZNÁMÝ JE DOLE je tedy koherentní s POROZUMĚNÍ JE UCHOPENÍ.

Avšak NEZNÁMÝ JE NAHOŘE není koherentní s metaforami jako DOBRÝ JE NAHOŘE a UKONČENÝ JE NAHOŘE (jako v případě „*dosáhnout konce*“, „*vzepnout se ke konečnému výkonu*“). Dalo by se očekávat, že UKONČENÝ bude ve dvojici s ZNÁMÝ a že NEUKONČENÝ bude ve dvojici s NEZNÁMÝ. Ale kupodivu tomu tak není, aspoň pokud jde o metafory vertikální. Důvodem je, že NEZNÁMÝ JE NAHOŘE má velice odlišnou zkušenostní bázi než UKONČENÝ JE NAHOŘE.

5. METAFORA A KULTURNÍ KOHERENCE

Nezákladnější hodnoty kultury budou koherentní s metaforickou strukturou jejích nejzákladnějších pojmů. Uvažujme například o některých kulturních hodnotách v naší společnosti, které jsou koherentní s naší prostorotvornou metaforou NAHORU-DOLŮ a jejichž opak by koherentní nebyl.

„Čím víc, tím líp“ je koherentní s VÍCE JE NAHOŘE a s DOBRÝ JE NAHOŘE. „Čím míň, tím líp“ s nimi koherentní není.

„Čím větší, tím lepší“ je koherentní s VÍCE JE NAHOŘE a s DOBRÝ JE NAHOŘE. „Čím menší, tím lepší“ s nimi koherentní není.

„Budoucnost bude lepší“ je koherentní s BUDOUCNOST JE NAHOŘE a s DOBRÝ JE NAHOŘE. „Budoucnost bude horší“ není.

„V budoucnosti bude [všeho] víc“ je koherentní s VÍCE JE NAHOŘE a s BUDOUCNOST JE NAHOŘE.

„Tvoje postavení by mělo být v budoucnosti vyšší“ je koherentní s VYSOKÉ POSTAVENÍ JE NAHOŘE a s BUDOUCNOST JE NAHOŘE.

Jsou to hodnoty, které jsou v naší kultuře hluboce zakořeněny. „Budoucnost bude lepší“ je konstatování pojmu pokroku. „V budoucnosti bude [všeho] víc“ má jako své speciální případy akumulaci zboží a inflaci mezd. „Tvoje postavení by mělo být v budoucnosti vyšší“ je konstatování z hlediska úspěchu v povolání. Tyto hodnoty jsou koherent-

ní s naší prostorotvornou metaforou; opačné hodnoty by koherentní nebyly. Zdá se tedy, že naše hodnoty nejsou nezávislé, nýbrž musí tvořit koherentní systém s metaforickými pojmy, kterými je utvářen náš život. Netvrdíme, že veškeré kulturní hodnoty, které jsou koherentní s jistým metaforickým systémem, skutečně existují, říkáme jen, že ty, které existují a které jsou hluboce zakotveny, jsou koherentní s metaforickým systémem.

Hodnoty uvedené nahoře platí v naší kultuře obecně — platí-li stejné podmínky. Jelikož však podmínky obvykle nejsou stejné, bývají mezi těmito hodnotami často konflikty a pak ovšem bývají i konflikty mezi metaforami, které si s nimi asociativně spojujeme. Abychom mohli vysvětlit takové konflikty mezi hodnotami (a jejich metaforami), musíme vyhledat různé priority připisované těmto hodnotám a metaforám onou subkulturou, která jich užívá. Například *VÍCE JE NAHOŘE* má zřejmě vždycky nejvyšší prioritu, protože má nejzřetelnější fyzikální bázi. Priorita tohoto *VÍCE JE NAHOŘE* nad *DOBŘÍ JE NAHOŘE* je patrná v příkladech jako „Inflace roste“, „Kriminalita narůstá“. Za předpokladu, že inflace a kriminalita jsou špatné, mají tyto věty svůj význam proto, že *VÍCE JE NAHOŘE* má vždycky nejvyšší prioritu.

Kterým hodnotám přidělíme prioritu, je v obecné rovině zčásti dáno okolností, v jaké subkultuře žijeme, a zčásti je to věc osobních hodnot. Rozmanité subkultury hlavního kulturního tradičního proudu s ním sdílejí základní hodnoty, avšak přidělují jim odlišné priority. Například hodnota *VĚTŠÍ JE LEPŠÍ* může být v konfliktu s hodnotou *BUDOUCNOSTI BUDE [VŠEHO] VÍC*, pokud se budeme ptát, zda nyní koupit velké auto s velkými splátkami, které budou ukusovat velká sousta z krajíce budoucího platu, nebo zda koupit menší, levnější vůz. Jsou americké subkultury, kde si koupíte velký vůz a nebudete si dělat s budoucností žádné starosti, a jsou jiné subkultury, kde je budoucnost na prvním místě a vy si koupíte malé auto. Bývaly časy (před inflací a energetickou krizí), kdy vlastnění malého auta mělo vysoký status v subkultuře, v níž *MORÁLNOST JE NAHOŘE* a *ŠETŘENÍ ZÁSOB JE MORÁLNÍ* měly prioritu nad *VĚTŠÍ JE LEPŠÍ*. V poslední době rapidně stoupl počet vlastníků malých aut, protože existuje

rozsáhlá subkultura, v níž *ŠETŘIT PENÍZE JE LEPŠÍ* má prioritu nad *VĚTŠÍ JE LEPŠÍ*.

Kromě subkultur existují ještě skupiny, jejichž definiční charakteristickou vlastností je, že sdílejí jisté důležité hodnoty, které jsou v konfliktu s hodnotami hlavního kulturního tradičního proudu. Avšak v jiných méně zřejmých ohledech jiné tradiční hodnoty zachovávají. Všimněme si například mnišských řádů, jakým je třeba řád trapistů. Hodnoty *MÉNĚ JE LEPŠÍ* a *MENŠÍ JE LEPŠÍ* jsou zde pravdivé vzhledem k hmotnému majetku, na nějž se pohlíží jako na překážku vůči tomu, co je považováno za důležité, totiž služba Bohu. Trapisté sdílejí tradiční hodnotu *MORÁLNÍ JE NAHOŘE*, přičemž jí ovšem přidělují nejvyšší prioritu a velmi odlišnou definici. *VÍCE* je sice pořád *LEPŠÍ*, avšak aplikuje se na morálnost; a postavení je stále ještě *NAHOŘE*, ačkoli nejde o postavení tohoto světa, nýbrž světa vyššího, Božího království. Kromě toho hodnota *BUDOUCNOST BUDE LEPŠÍ* je pravdivá ve smyslu duchovního růstu (*NAHOŘE*) a nakonec i spasení (skutečně *NAHOŘE*). Toto je typické pro skupiny, které jsou stranou hlavního kulturního tradičního proudu. Morálnost, dobrota a postavení mohou být sice definovány radikálně jinak, avšak stále jsou ještě *NAHOŘE*. Je stále ještě lepší mít více toho, co je důležité, *BUDOUCNOST BUDE LEPŠÍ* vzhledem k tomu, co je důležité, a tak dále. V závislosti na tom, co je pro mnišskou skupinu důležité, je hodnotový systém jednak vnitřně koherentní, jednak je koherentní s významnými orientačními metaforami hlavního tradičního kultury, a to vzhledem k tomu, co je pro skupinu důležité.

Jednotlivci stejně jako skupiny se různí co do priorit i co do způsobů, jak definují, co je pro ně dobré nebo morální. V tomto smyslu jsou podskupinami skupiny jedné. Vzhledem k tomu, co je pro ně důležité, jejich individuální hodnotové systémy jsou koherentní s významnými orientačními metaforami hlavního tradičního kultury.

Nikoli všechny kultury připisují orientaci nahoru-dolů tutéž důležitost, jakou jí připisujeme my. Existují kultury, kde rovnováha nebo centrálnost hrají mnohem důležitější úlohu, než jakou mají v kultuře naší. Nebo se zamysleme

nad neprostorovou orientací aktivní-pasivní. Pro nás platí ve většině ohledů, že AKTIVNÍ JE NAHOŘE a PASIVNÍ JE DOLE. Jsou však kultury, kde pasivita je hodnocena více než aktivita. Obecně platí, že významné orientace nahoru-dolů, uvnitř-venku, centrální-periferní, aktivní-pasivní atd. zřejmě probíhají napříč všemi kulturami, avšak co do faktického stavu, jak jsou které pojmy orientovány a které orientace jsou důležitější, se jednotlivé kultury od sebe liší.

6. ONTOLOGICKÉ METAFORY

METAFORY ENTIT A SUBSTANCÍ

Prostorové orientace jako jsou nahoru — dolů, vpředu — vzadu, směrem k — pryč od, centrální — periferní a blízko — daleko poskytují neobyčejně bohatou bázi pro chápání pojmů na základě orientace. Ale to je asi tak všechno, co se s ní dá dělat. Další bázi pro porozumění nám poskytuje zkušenost s fyzikálními objekty a látkami — a to takovou, která pouhou orientaci přesahuje. Chápání zkušeností jakožto objektů a látek nám umožňuje vyčleňovat části lidské zkušenosti a zacházet s nimi jako s nespojitými (diskrétními) entitami nebo jako se substancemi jednoho a téhož druhu. Jakmile jednou dovedeme identifikovat své zkušenosti jako entity nebo substance, dovedeme na ně také [v řeči] odkazovat (provádět referenci), třídit je do kategorií, zařazovat je do skupin a kvantifikovat je — a s pomocí těchto prostředků o nich také rozumně uvažovat.

Nejsou-li věci jasně nespojité (diskrétní) nebo ohraničené, přesto je jako takové kategorizujeme; tak je tomu například u hor, rohů ulic, živých plotů atd. Takové způsoby nazírání na fyzické jevy jsou potřebné pro uspokojení našich jistých potřeb: lokalizovat hory, setkávat se na rozích ulic, stříhat živé ploty. Je typické, že lidské potřeby vyžadují, abychom stanovili umělé hranice, které by učinily fyzické jevy nespojitými, tak jako jsme diskrétní — nespojití — my sami: tj. entitami ohraničenými svým povrchem.

Stejně jako základní zkušenosti s orientací člověka v prostoru daly vzniknout orientačním metaforám, tak i zkušenosti s fyzickými objekty (zejména s našimi vlastní-

mi těly) poskytují bázi pro mimořádně širokou škálu metafor ontologických, tedy způsobů, jak pohlížet na události, činnosti, city, myšlenky atd. jakožto na entity a substance.

Ontologické metafory slouží různým účelům a různých druhů existujících metafor jsou odrazem těch druhů účelů, kterým slouží. Tak například je to zkušenost se zvyšováním cen, kterou je možno metaforicky vidět jako entitu, a to skrze substantivum *inlace*. Získáváme tak způsob, jak na tuto zkušenost odkázat:

INFLACE JE ENTITA

Inlace snižuje naši životní úroveň
Bude-li *inlace* ještě větší, půjde o holý život.
Je třeba s *inflací* bojovat.
Inlace nás zahání do kouta.
Inlace si vybírá svou daň u pokladny v samoobsluze a u benzinové pumpy.
Kupovat nemovitosti je nejlepší cesta, jak se *vypořádat s inflací*.
Z té *inlace* se mi už dělá nanic.

V těchto případech nám pohled na inflaci jako na entitu umožňuje odkazovat na ni, kvantifikovat ji, identifikovat některý z jejích specifických aspektů, vidět ji jako příčinu, jednat s přihlédnutím k ní, a možná i věřit, že jí rozumíme. Takovéto ontologické metafory jsou nezbytné k tomu, abychom se aspoň mohli pokusit nějak se racionálně vypořádat se zkušeností.

Okruh ontologických metafor, kterých pro takové účely užíváme, je ohromný. Následující seznam pouze naznačuje druhy účelů a doplňuje je reprezentativními příklady ontologických metafor, které jim slouží.

Odkazování / Reference

Z toho mého *strachu z pavouků* se může moje žena zbláznit.
To bylo *nádherné podání*!
Propracováváme se k *míru*.
Střední třída je v americké politice *mocnou mlčenlivou silou*.
V této válce je v sázce *čest naší země*.

Kvantifikace

K dokončení této knihy bude zapotřebí *velké množství trpělivosti*.

Na světě je *tolik nenávisti*!

DuPont má v Delaware *mimořádně mnoho politického vlivu*.

Ty máš v sobě *příliš mnoho nesnášenlivosti*.

Pete Rose má *spoustu dravosti a basebalové techniky*.

Identifikace aspektů

Pod nátlakem z něho lezou na povrch *škaredé rysy jeho povahy*.

Brutalita války nás všechny odlidšťuje.

Nejsem schopen držet *krok s moderní dobou*.

Jeho *emocionální zdravotní stav* se v poslední době zhoršil.

Ve Vietnamu jsme nikdy nepocítili *euforii vítězství*.

Identifikace příčin

Tlak odpovědnosti, která na něm spočívala, způsobil jeho zhroucení.

Udělal to ze *zlosti*.

Náš vliv ve světě klesl, protože *jsme neměli dost morální síly*.

Jejich *vnitřní neshody* je připravily o vlajku vítězů.

Stanovení cílů a motivace činnosti

Přišel do New Yorku *hledat slávu a štěstí*.

Poslechni, řeknu ti, co máš dělat, aby sis *zajistil finanční jistotu*.

Měním svůj způsob života, abych mohl *nalézt skutečné štěstí*.

FBI bude jednat rychle tváří v tvář *hrozbě bezpečnosti státu*.

Ve sňatku viděla *vyřešení svých problémů*.

Podobně jako v případě orientačních metafor u většiny těchto výrazů si ani nevšimneme, že jsou metaforické. Jedním z důvodů, proč tomu tak je, je omezený okruh účelů, jimž ontologické metafory — podobně jako orientační metafory — slouží: reference, kvantifikace atd. Pouhé nazírání nefyzické věci jako entity nebo substance nám neumožní dovědět se o ní příliš mnoho nového. Je však možno propracovat ontologické metafory ještě dále. Uvedme dva příklady, jak je v naší kultuře propracována ontologická metafora VĚDOMÍ JE STROJ.

VĚDOMÍ JE STROJ

Stále se ještě pokoušíme *vyfabrikovat* aspoň pár přijatelných hlášení.

Moje inteligence dnes prostě *nefunguje*.

Tomu chlapíkovi se v té hlavě *kolečka dobře točí*!

Jsem dnes nějak *rozštelovaný* / *rozštimovaný*, nic mi nejde.
Dnes jsme na tom problému pracovali celý den a teď nám už *dochází pára*.

VĚDOMÍ JE KŘEHKÁ VĚC

Její vnitřní rovnováha je velice *křehká*.
Od té doby, co mu zemřela žena, musí se s ním *zacházet velmi opatrně*.
Při křížovém výsledku se úplně *sesypal*.
Dá se snadno *zlomit*.
Ta zkušenost ho silně *narušila*.
Málem jsem se z toho všeho úplně *zhroutil*.
Jeho zvědavost byla napjata *k prasknutí*.

Tyto metafory specifikují různé druhy objektů. Poskytují nám různé metaforické modely toho, čím vědomí je, a tak nám umožňují zaměřit se na různé aspekty mentální zkušenosti. Metafora STROJE poskytuje koncepci vědomí jako něčeho, co má stavy „zapnout-vypnout“, co má úroveň efektivity, výrobní kapacitu, vnitřní mechanismus a provozní podmínky. Metafora KŘEHKÉ VĚCI není ani zdaleka tak bohatá. Umožňuje nám pouze mluvit o psychologické síle. Existuje však okruh mentální zkušenosti, který se dá pojmut do slov jedné i druhé metafory. Máme na mysli tyto anglické příklady:

He broke down. [doslovně *Měl poruchu*; přibližný ekvivalent *Sesypal se.*] (VĚDOMÍ JE STROJ)
He cracked up. [doslovně *Rozbil se*; přibližný ekvivalent *Ruplo mu v bedně.*] (VĚDOMÍ JE KŘEHKÁ VĚC)

Avšak tyto metafory se nezaměřují na *přesně* tentýž aspekt mentální zkušenosti. Když se stroj zhroutl („poláme“), přestane prostě fungovat. Když se křehký předmět rozbije, jeho střepy se rozletí, což může mít nebezpečné důsledky. Když tedy například někdo zešílí a zdivočí nebo chová se násilně, bylo by na místě říci: „He cracked up“. Na druhé straně stane-li se někdo netečným a neschopným jakékoli funkce čistě z psychologických důvodů, řekli bychom pravděpodobněji: „He broke down“.

Ontologické metafory tohoto typu jsou tak přirozené a v našem myšlení natolik všudypřítomné, že je lidé

obyčejně berou jako samozřejmé, přímé deskripce mentálních jevů. Skutečnost, že jsou metaforické, většině z nás nikdy ani nenapadne. Tvrzení jako „He cracked under pressure“ [přibližně *V důsledku psychického tlaku mu ruplo v bedně.*] chápeme jako přímo pravdivá nebo nepravdivá. Tohoto výrazu bylo použito různými novináři jako vysvětlení, proč si Dan White přinesl pušku na sanfranciskou radnici a vystřelil smrtelnou ránu na starostu George Moscona. Takováto vysvětlení připadají většině z nás jako naprosto přirozená. Je tomu tak proto, že metafory typu VĚDOMÍ JE KŘEHKÁ VĚC jsou nedílnou součástí modelu vědomí, jaký máme v naší kultuře; je to model, podle něhož většina z nás myslí a také na jeho základě jedná.

METAFORY NÁDOB

ÚZEMÍ

Jsme bytostí fyzické, ohraničené a oddělené od ostatního světa povrchem naší pokožky, a zbytek světa zakoušíme jako něco vnějšího, co je mimo nás. Každý jsme nádoba s povrchem, který ji omezuje, a s orientací uvnitř — vně. Tuto svou vlastní orientaci uvnitř — vně promítáme i na jiné fyzické objekty, které jsou ohraničeny svými povrchy. Takže je rovněž vnímáme jako nádoby s vnitřkem a vnějškem. Místnosti a domy jsou zřejmě nádoby. Pohyb z jedné místnosti do druhé je pohyb z jedné nádoby do jiné, tj. pohyb z jedné místnosti a *do* druhé. Těto orientace používáme dokonce i u pevných objektů, třeba když rozbíjíme kámen, abychom viděli, co je uvnitř. Tuto orientaci aplikujeme i na své přírodní prostředí. Na mýtinu v lese pohlédneme jako na něco, co má ohraničující povrch, a sami sebe vidíme jako někoho, kdo je *uvnitř* mýtiny [i když česky říkáme *na mýtině*] nebo *vně/venku* z mýtiny, *v* lese nebo *venku* z lesa. Lesní paseka má cosi, co se dá vnímat jako přirozená hranice — neurčité pásmo, kde stromy víceméně přestávají a mýтина začíná. Avšak i tam, kde není žádná přirozená fyzická hranice, která by

se dala považovat za něco, co vymezuje nádobu, jisté hranice vytyčujeme — vyčleňujeme území tak, aby mělo vnitřek a vymezující povrch — ať už s pomocí zdi, plotu nebo abstraktní čáry či plochy. Málo lidských instinktů je tak základních, jako je pud teritoriality. A takového vymezování území, vedení hranic kolem něho, je aktem kvantifikace. Ohraničené objekty, ať už jsou to lidé, kameny nebo území, mají vždy jistou velikost. To pak umožňuje, aby byly kvantifikovány v termínech množství látky, kterou obsahují. Kansas je například ohraničené území — NÁDOBA —, takže pak můžeme říci: „V Kansasu je mnoho zemědělské půdy“.

Látky samy mohou být chápány jako nádoby. Jako příklad použijme vanu. Vlezete-li do vany, vlezete do vody. Jak vana, tak i voda jsou vnímány jako nádoby, avšak různého druhu. Vana je NÁDOBOVÝ OBJEKT, kdežto voda je NÁDOBOVÁ LÁTKA.

ZORNÉ POLE

Zorné pole konceptualizujeme jako nádobu a to, co vidíme, konceptualizujeme jako něco, co je uvnitř ní. Naznačuje to už sám termín „zorné pole“. Tato metafora je přirozená a vyplývá z okolnosti, že díváte-li se na nějaké území (na zem, na podlahu atd.), vaše zorné pole vymezuje hranice území, totiž tu část, kterou jste schopni vidět. Za předpokladu, že ohraničený fyzický prostor je NÁDOBA a že naše zorné pole je v souvztáhnosti s tímto ohraničeným fyzickým prostorem, metaforický pojem ZORNÁ POLE JSOU NÁDOBY se jeví jako zcela přirozený. Dá se pak říci:

Loď připlouvá do zorného pole.
Mám ho v dohledu.
Nevidím ho — v cestě mi stojí strom.
Je teď z dohledu.
Je to ve středu mého zorného pole.
V dohlednu teď nevidíme nic.
Nemohu dostat do záběru všechny lodi, co tu jsou v dohledu.

UDÁLOSTI, ČINNOSTI, DĚJE A STAVY

Ontologických metafor užíváme k tomu, abychom porozuměli událostem, činnostem, dějům a stavům. Události a činnosti jsou konceptualizovány metaforicky jako objekty, děje jako substance a stavy jako nádoby. Závod, soutěž je například událost, která je pojata jako nespojitá entita. Závod, soutěž existuje v prostoru a čase a má přesně vymezené hranice. Proto na ni pohlížíme jako na NÁDOBOVÝ OBJEKT, v němž jsou účastníci (kteří jsou také objekty), události jako start a závěr (které jsou metaforickými objekty) a děj běhu (což je metaforická substance). Takže o závodu, soutěži, cvičení se dá říci:

Budeš v neděli *ve* cvičení? (cvičení jako NÁDOBOVÝ OBJEKT)
Půjdeš do cvičení? (cvičení jako OBJEKT)
Viděl jsi závody? (závod jako OBJEKT)
Závěr závodů byl opravdu napínavý. (závěr jako UDÁLOSTNÍ OBJEKT uvnitř NÁDOBOVÉHO OBJEKTU)
Ve cvičení jsme si tentokrát užili *hodně pěkných cviků* na náradí. (cviky jako SUBSTANCE v NÁDOBĚ)
Nemohl jsem dnes vůbec nasadit *SPRINT* a vydržet až do konce. (sprint jako SUBSTANCE)
Uprostřed závodu mně došly síly. (závod jako NÁDOBOVÝ OBJEKT)
Už *vypadl* ze závodu. (závod jako NÁDOBOVÝ OBJEKT)

Na děje obecně se pohlíží metaforicky jako na SUBSTANCE, a tedy jako na NÁDOBY:

V práci s truhlářskými nástroji jsem nadělal mnoho nepořádku.
Jak se *dostal* Jenda z práce s truhlářskými nástroji?
Co jiného jsi ještě dělal *vedle* práce s truhlářskými nástroji?
Kolik práce s truhlářskými nástroji jsi nadělal?
Jak ses *dostal k* práci s truhlářskými nástroji jako ke skutečné profesi?
Teď je zrovna *ponořen* do práce s truhlářskými nástroji.

Děje se tedy považují za nádoby pro činnosti a ostatní děje, z nichž sestávají. Vidíme je rovněž jako nádoby na energii a materiály, které jsou potřebné pro ně i pro jejich vedlejší produkty, jež lze vidět, jako by byly v nich nebo jako by se *objevovaly, vynořovaly* z nich:

*Do práce s truhlářskými nástroji jsem vložil mnoho energie.
Získal jsem mnoho uspokojení z práce s truhlářskými nástroji.
V práci s truhlářskými nástroji je spousta radostí.*

Různé druhy stavů je rovněž možno konceptualizovat jako nádoby. Proto máme tyto případy:

*Je v rozpacích.
A už jsme venku z potíží.
Vynořuje se z narkózy.
Pomalu se dostávám do formy.
Dostal se do stavu silného vzrušení.
Upadl do deprese.
Konečně se dostal ze stavu katatonie, ve kterém byl od závěrečných zkoušek.*

7. PERSONIFIKACE

Asi nejzřejmějšími ontologickými metaforami jsou ty případy, kdy je fyzický objekt dále specifikován jako lidská bytost. To nám umožňuje pochopit širokou škálu zkušeností s nikoli lidskými entitami na základě lidských motivací, charakteristik a činností. Uvedme několik příkladů:

Jeho teorie mně ozřejmila chování kuřat pěstovaných v průmyslových drůbežárnách.

Tento fakt podává argument proti standardním teoriím.

Život mne podvedl.

Inflace pohlcuje náš zisk.

Jeho náboženství mu přikazuje, aby nepil jemná francouzská vína.

Michelsonův-Morleyův pokus uvedl v život novou fyzikální teorii.

Rakovina ho nakonec dostihla.

V každém z těchto případů vidíme něco nikoli lidského jako lidské. Personifikace však není jediný a jednotný obecný proces. Každá personifikace se liší na základě těch aspektů těch lidí, kteří byli vybráni. Všimněme si těchto příkladů:

Inflace zaútočila na základy naší ekonomiky.

Inflace nás zahnala do kouta.

Naším největším nepřítelem je teď inflace.

Inflace úplně zničila dolar.

Inflace mne obrala o všechny moje úspory.

Inflace *převezla* i ty nejlepší ekonomické mozky v naší zemi.
Inflace *zrodila* generaci, která myslí jen na peníze.

Inflace je zde personifikována, avšak metaforou není pouhé INFLACE JE ČLOVĚK. Je značně specifictější, totiž INFLACE JE PROTIVNÍK. Nejenže nám zde metafora poskytuje velmi specifické způsoby, jak smýšlet o inflaci, nýbrž i způsob, jak proti ní postupovat. Uvažujeme o inflaci jako o protivníkově, který nás může napadnout, ublížit nám, okrást nás, dokonce nás i zničit. Metafora INFLACE JE PROTIVNÍK tedy vede ke vzniku politických a ekonomických akcí ze strany naší vlády a ospravedlňuje je: tím, že vyhláší válku inflaci, stanoví cíle, volá po obětech, vyhláší nový soubor opatření atd.

Hlavní myšlenkou zde je, že personifikace je obecná kategorie, která pokrývá velmi široké pásmo metafor, z nichž každá vybírá různé aspekty člověka nebo způsobů přístupu k člověku. Všechny mají něco společného: jsou to extenze ontologických metafor a umožňují nám dávat jistý smysl jevům v našem světě v lidských termínech — tedy v kategoriích, jimž jsme schopni porozumět na základě našich vlastních motivací, cílů, činností a charakteristik. Nazírání něčeho tak abstraktního, jako je inflace, dostává teprve v lidských kategoriích onu explikativní sílu toho jediného druhu, který má pro většinu lidí smysl. Postihují-li nás zásadní ekonomické ztráty, jež byly způsobeny složitými národohospodářskými a politickými činiteli, jimž nikdo ve skutečnosti nerozumí, pak nám metafora INFLACE JE PROTIVNÍK poskytuje přinejmenším koherentní vysvětlení, proč nás tyto ztráty postihují.

8. METONYMIE

V případech personifikace, o nichž byla řeč, se připisují lidské vlastnosti věcem, které lidskými nejsou — teoriím, nemocem, inflaci atd. V takových případech se neodkazuje na žádné konkrétní lidi. Řekneme-li „Inflace mne obrala o všechny moje úspory“, nepoužíváme termínu „inflace“ jako výrazu odkazujícího k člověku. Takové případy je nutno odlišovat od případů jako

To kuře na paprice u okna chce platit.

kde se „kuřete na paprice“ používá jako referenčního výrazu vůči skutečnému člověku, totiž vůči tomu, který si objednal kuře na paprice. Takové případy k personifikačním metaforám nepatří, protože „kuře na paprice“ nechápeme v tom smyslu, že bychom mu připisovali lidské vlastnosti. Spíše zde užíváme jedné entity k tomu, aby odkazovala na jinou, která má vůči ní jistý vztah. To je případ, jemuž říkáme *metonymie*. Uvedme několik dalších příkladů:

Rád čte *markýze de Sade*. (= markýzovy spisy)

Dělá do *novin*. (= pracuje jako žurnalista)

Akryl si získal celý svět. (= používání akrylových barev)

Timesy ještě na tiskovou konferenci nedorazily. (= zpravodaj Timesů)

Pan Kondelík by se díval na *džínsy* přes prsty. (= oblékání džínsů)

Nové stěrače ho uspokojí. (= stav majetnictví nových stěračů)

Jako zvláštní případ metonymie zařazujeme kategorii, které se v tradiční rétorice říká *synekdocha*, u níž část zastupuje celek; tak je tomu v následujících případech.

ČÁST ZA CELEK

Automobil zahrnuje naše dálnice. (= množina automobilů)
 Do naší dílny potřebujeme ještě pár *silných rukou*. (= silných lidí)
 Na naší fakultě pořád ještě chybí aspoň několik *mladých bystrých mozků*. (= inteligentních mladých lidí)
 Nemá smysl pro nic jiného než pro ta *čtyři kola*! (= automobily)
 Naše strana potřebuje *novou krev*. (= nové lidi)

V těchto případech, jako i u jiných případů metonymie, užívá se jedné entity, aby odkazovala k druhé. Metafora a metonymie jsou dva různé *druhy* procesů. Metafora je v zásadě způsob pojmání jedné věci na základě druhé a její primární funkcí je porozumění. Naproti tomu metonymie má primárně referenční funkci, tj. umožňuje nám použít jedné entity, aby *zastupovala* druhou. Metonymie však není pouze prostředkem reference. Slouží rovněž funkci zajišťovat pochopení. Například v případě metonymie ČÁST ZA CELEK je k dispozici mnoho částí, které mohou zastupovat celek. Kterou z částí si vybereme, pak určuje, na který aspekt celku se zaměříme. Řekneme-li, že potřebujeme pro náš projekt několik *mladých bystrých mozků*, užíváme „*mladé bystré mozky*“ k tomu, abychom odkázali na „inteligentní lidi“. Hlavní věc tu není ani tak použít části (mozku), aby zastupovala celek (člověka), jako spíše vybrat speciální charakteristickou vlastnost člověka, totiž inteligenci, která je asociována s mozkiem. Totéž platí o jiných druzích metonymie. Řekneme-li „*Timesy* ještě na tiskovou konferenci nedorazily“, používáme „*Timesy*“ nejenom proto, abychom provedli referenci k tomu či onomu zpravodaji, ale abychom také naznačili důležitost instituce, kterou zpravodaj reprezentuje. Takže „*Timesy* ještě na tiskovou konferenci nedorazily“ znamená něco jiného než „Steve Roberts ještě na tiskovou konferenci nedorazil“, i když tento Steve Roberts může být právě oním reportérem *Timesů*.

Metonymie tedy slouží některým ze stejných účelů, jimž slouží i metafora, a do jisté míry i stejným způsobem, ale

umožňuje zaměřit se speciálněji na jisté aspekty toho, k čemu se odkazuje. Podobá se metafoře i v tom, že to není jen a jen prostředek básnický nebo rétorický. A není to ani jen a jen prostředek jazyka. Metonymické pojmy (jako ČÁST ZA CELEK) jsou součástí obvyčejného, každodenního způsobu, jak myslíme a jednáme i mluvíme.

Máme například ve svém pojmovém systému speciální případ metonymie ČÁST ZA CELEK, a to TVÁŘ ZA ČLOVĚKA. Například:

Ona je prostě jenom taková *pěkná pusinka*.
 Z hledistě na mne civěla *spousta cizích tváří*.
 Už bychom tady potřebovali pár *nových tváří*.

Tato metonymie funguje v naší kultuře aktivně. Zakládá se na ní tradice portrétů jak malířských, tak fotografických. Požádáte-li mne, abych vám ukázal obrázek svého syna, a já vám pak ukáži obrázek jeho tváře, budete spokojeni. Sami si budete myslet, že jste viděli jeho obraz. Ale když vám ukáži obrázek jeho těla bez jeho tváře, budete to považovat za neobvyklé a nebudete spokojeni. Dokonce se můžete zeptat: „Ale jak vypadá?“ Metonymie TVÁŘ ZA ČLOVĚKA není tedy pouze věcí jazyka. V naší kultuře se díváme na tvář člověka — spíše než na jeho postavu nebo jeho pohyby — abychom získali základní informaci, jak ten člověk vypadá. Když vnímáme člověka na základě jeho tváře a jednáme podle těchto vjemů, naše počinání má jako svůj základ metonymii.

Podobně jako metafory nejsou ani metonymie jevy nahodilými nebo libovolnými. Metonymické pojmy jsou rovněž systematické, jak je patrné z následujících reprezentativních příkladů, které jsou součástí naší kultury:

ČÁST ZA CELEK

Usaď si *svůj ctěný zadek* třeba sem.
Holé lebky prostě neuznávám.
 Kometa potřebuje na pravém křídle *hbitější nohy*.
 Pronajal jsem si v přízemí pěknou *čtyřku* s okny do parku.

VÝROBCE ZA VÝROBEK

Chtěl bych jednoho velkého *Johnny Walkera*.
 Koupil si *Forda*.

Má ve své pracovně i jednoho *Picassa*.
Hrozně nerad čtu *Heideggera*.

POUŽÍVANÝ PŘEDMĚT ZA UŽIVATELE

Saxofon má dnes chřípku.
Ten *BMW* by chtěl pořad každého předjíždět.
Taxiky žádají pořad větší jízdné.
Potřebujeme pro náš útok aspoň jednu *pořádně tvrdou hokejku*.
Metro zase stávkuje.

ŘÍDÍCÍ ZA ŘÍZENÉHO

Nixon bombardoval Hanoi.
Seiji Ozawa dával včera večer skvělý koncert.
Napoleon prohrál u Waterloo.
Gustav Brom si kdysi získal mnoho posluchačů.
Jakýsi *Mercedes mne* zezadu naboural.

INSTITUCE ZA LIDI ZA NI ODPOVĚDNÉ

Delvita zase zvedla ceny.
Univerzitu za žádnou cenu nedonutíte, aby na to přistoupila.
Armáda chce znovu zavést vojenskou povinnost.
Senát si myslí, že potraty jsou nemorální.
Neschvaluji to, co *vláda* dělá.

MÍSTO ZA INSTITUCI

Bílý dům na to neříká nic.
Washington je vůči potřebám lidu značně necitlivý.
Kreml pohrozil, že bude bojkotovat příští kolo jednání SALT.
Paříž v letošní sezóně zavádí dlouhé sukně.
Hollywood už není to, co býval.
Wall Street zachvátila panika.

MÍSTO ZA UDÁLOST

Ať se Afghanistan nestane novým *Vietnamem*!
Nezapomeňme na *Hirošimu*.
Pearl Harbor má na americkou zahraniční politiku stále ještě vliv.
Temelín ohrozil naše zahraniční vztahy.
Po celý den to tady bylo *Václavské náměstí*.

Takovéto metonymické pojmy jsou systematické stejně jako pojmy metaforické. Věty uvedené nahoře nejsou nahodilé. Jsou to případy jistých obecných metonymických pojmů, v jejichž kategoriích organizujeme své myšlení i čin-

nosti. Metonymické pojmy nám umožňují konceptualizovat jednu věc s pomocí jejího vztahu k něčemu jinému. Myslíme-li na *jednoho Picassa*, nemyslíme pouze na umělecké dílo samo o sobě. Myslíme na ně v kategoriích jeho vztahu k umělci, tj. jeho pojetí umění, jeho techniky, jeho úlohy v dějinách umění atd. Vůči *jednomu Picassovi* se chováme s úctou, i kdyby to byla třeba jen kresbička, kterou nakreslil ještě jako školák, a to pro její vztah k umělci. Takovým způsobem metonymie VÝROBCE ZA VÝROBEK ovlivňuje jak naše myšlení, tak i naše jednání. A podobně když číšnice řekne „To kuře na paprice u okna chce platit“, nemá zájem o toho člověka jakožto člověka, nýbrž jen jako o zákazníka, a proto je užití takové věty odlidšťující. *Nixon* bomby na Hanoi neshazoval sám osobně, avšak skrze metonymii ŘÍDÍCÍ ZA ŘÍZENÉHO můžeme nejen říct „*Nixon* bombardoval Hanoi“, nýbrž také na něho myslet, jak bombarduje Hanoi, a činit ho za to odpovědným. A zase je to možné díky povaze metonymického vztahu v metonymii ŘÍDÍCÍ ZA ŘÍZENÉHO, v níž se soustřeďujeme na odpovědnost.

Metonymické pojmy tedy stejně jako metafory strukturují nejen náš jazyk, ale i myšlení, postoje a činnosti. A stejně jako je to u pojmů metaforických, i metonymické pojmy jsou zakotveny v naší zkušenosti. Fakticky je zakotvení metonymických pojmů obecně vzato zřejmější než u pojmů metaforických, protože je obvykle spjato s přímými fyzickými nebo kauzálními asociacemi. Metonymie ČÁST ZA CELEK vyplývá například z našich zkušeností se způsobem, jak jsou části v obecném slova smyslu v relaci k celkům. VÝROBCE ZA VÝROBEK se zakládá na kauzálním (a typicky fyzickém) vztahu mezi výrobcem a jeho výrobkem. MÍSTO ZA UDÁLOST je založeno na naší zkušenosti s fyzickým lokalizováním událostí. A tak dále.

Zvláštním případem metonymie je kulturní a náboženská symbolika. U křesťanů například máme metonymii HOLUBICE ZA DUCHA SVATÉHO. A jak je to pro metonymie typické, tato symbolika není jen tak libovolná. Je zakotvena v pojetí holubice v rámci západní kultury a v pojetí Ducha svatého v křesťanské teologii. Existují jisté důvody, proč je symbolem Ducha svatého holubice, a ne například kuře,

sup nebo pštros. Holubice je pojímána jako krásná, přátelská, něžná a hlavně mírná. Jakožto pták má holubice své přirozené prostředí na obloze, která metonymicky zastupuje nebesa, tedy přirozené prostředí Ducha svatého. Holubice je pták, který létá půvabně, tiše se vznáší a typicky je ho vidět, jak se snáší z oblohy a usedá mezi lidmi.

Pojmový systém kultur a náboženství je co do své povahy metaforický. Symbolické metonymie zde tvoří kritickou mez a jsou pojítkem mezi každodenní zkušeností a koherentními metaforickými systémy, jimiž jsou charakterizována náboženství a kultury. Symbolické metonymie, jsouce zakotveny v naší fyzické zkušenosti, poskytují nám základní prostředky pro porozumění pojmům náboženským i kulturním.

9. OTEVŘENÉ PROBLÉMY METAFORICKÉ KOHERENCE

Podali jsme důkazy, že metafora a metonymie nejsou nahodilé, nýbrž právě naopak že tvoří koherentní systémy, na jejichž základě konceptualizujeme svou zkušenost. Není ovšem nijak nesnadné nalézt v běžných metaforických výrazech zřejmé případy nekoherence. Tyto jevy jsme sice dokonale neprozkoumali, avšak ukázalo se, že ty případy, na které jsme se zaměřili podrobněji, nejsou vůbec nekoherentní, ačkoli zprvu jako nekoherentní vypadaly. Proberme si dva případy.

ZDÁNlivÁ METAFORICKÁ KONTRADIKCE

Charles Fillmore nás (v konverzaci) upozornil, že v angličtině se vyskytují dvě na první pohled kontradiktorní organizace času. U první z nich je budoucnost vpředu a minulost vzadu:

V týdnech před námi ... (budoucnost)
To už je všechno za námi. (minulost)

U druhé z nich je budoucnost vzadu a minulost vpředu:

V následujících týdnech ... (budoucnost)
V předcházejících týdnech ... (minulost)

Vypadá to, jako by tu při metaforické organizaci času byla kontradikce. Kromě toho se tyto zdánlivě rozporné

metafory mohou navzájem prostupovat, aniž by to mělo nějaké nepříznivé následky, srov.:

Hledíme *vpřed* do *následujících* týdnů.

Zdá se, jako by zde *vpřed* organizovalo budoucnost kupředu, kdežto *následujících* dozadu.

Abychom prokázali, že ve skutečnosti je koherence i zde, budeme nejprve muset vzít v úvahu několik okolností týkajících se předozadní organizace. Některé věci, například lidé a auta, mají přední části a zadní části, které jsou jim vlastní, kdežto u jiných, například u stromů, tomu tak není. Za jistých okolností může i kámen získat předozadní organizaci. Díváme-li se dejme tomu na kámen střední velikosti a mezi námi a kamenem je míč — řekněme čtvrt metru od kamene —, pak je na místě říci: „Míč je před kamenem“. Kámen dostal předozadní orientaci, jako by měl pření část, která je obrácena směrem k nám. To ovšem není nic univerzálního. Existují jazyky — například hausa —, v nichž by kámen dostal obrácenou orientaci a my bychom řekli, že míč je za kamenem, pokud by byl mezi námi a kamenem.

Pohybující se předměty dostávají obecně předozadní orientaci v tom smyslu, že přední část je ve směru pohybu (nebo v základním směru pohybu, takže i couvající auto si zachovává svou přední část). Například družice tvaru koule, která v klidovém stavu nemá žádnou přední část, dostává ji, jakmile se dostane na oběžnou dráhu, a to díky směru, ve kterém se pohybuje.

Čas v angličtině je tedy strukturován na základě metafory ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT, a to s budoucností pohybující se směrem k nám:

Přijde čas, kdy ...

Ten čas už dávno přešel, co ...

Přišel čas jednat.

Úsloví „Čas letí“ je případem metafory ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT. Jelikož jsme obráceni tváří k budoucnosti, dostáváme:

Když se tak blížíme k událostem, kterým čelíme, ...

Vyhlížím už s radostí příchod Vánoc.

Před námi je velká příležitost a my si nepřejeme, aby kolem nás přešla jen tak.

Díky metafoře ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT dostává čas předozadní orientaci s přední částí ve směru pohybu stejně jako kterýkoli pohybující se předmět. Je tedy budoucnost obrácena svou tváří k nám, ježto se k nám přibližuje, takže pak dostáváme tyto výrazy:

Nejsem s to pohlédnout do tváře budoucnosti.

Tváří v tvář blížícím se událostem ...

Postavme se budoucnosti s hrdým čelem.

Zatímco tedy výrazy jako *tváří v tvář*, *vyhlížet s radostí*, a *před námi* orientují čas vzhledem k lidem, výrazy jako *předcházet* a *následovat* orientují časy vzhledem k časům. Tím pak dostáváme:

V příštím týdnu a v týdnu po něm následujícím

avšak nikoli:

V týdnu následujícím za mnou ...

Jelikož jsou budoucí časy obráceny k nám, časy, které po nich následují, jsou dále v budoucnosti a všechny budoucí časy následují za přítomným. Proto tedy *následující týdny* jsou tytéž jako *týdny před námi*.

Smyslem tohoto příkladu bylo nejen ukázat, že zde není žádný rozpor, nýbrž i zvýraznit všechny subtilní podrobnosti, které s tím souvisí, tj. upozornit na metaforu ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT, na předozadní orientaci, kterou čas získal díky tomu, že je pohybujícím se předmětem, a na konsistentní užití slov, jakými jsou *následovat*, *předcházet* a *stát tváří v tvář*, jsou-li aplikována na čas na základě dané metafory. A celá tato vnitřně soudržná a detailně propracovaná metaforická struktura je součástí našeho prostého každodenního jazyka, jímž mluvíme o čase, jazyka tak obvyčejného, že bychom si toho normálně vůbec nevšimli.

forami CESTY, třebaže specifikují různé dopravní prostředky. Totéž vidíme u metafory ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT, kde máme různé způsoby, jak se něco může pohybovat. Srov.: *čas letí, čas se vleče, čas kvapí*. Obecně platí, že metaforické pojmy jsou definovány nikoli na základě konkrétních obrazů (letu, vlečení se, chůze po cestě atd.), nýbrž v termínech obecnějších kategorií, jako je míjení kolem (*passing*).

10. NĚKOLIK DALŠÍCH PŘÍKLADŮ

Zatím jsme vycházeli z předpokladu, že metafory naše běžné pojmy částečně strukturují a že tato struktura se zrcadlí v našem prostém (neuměleckém) jazyce. Dříve než se dostaneme k celkovému obrazu filosofických implikací těchto předpokladů, budeme potřebovat několik dalších příkladů. U každého z nich uvedeme metaforu a řadu obyčejných výrazů, které budou speciálními případy této metafory. Anglické i české výrazy jsou dvojího druhu: jednak jsou to prosté všední výrazy, jednak idiomy, které jsou v souladu s metaforou a jsou součástí normálního každodenního způsobu řeči o daném tématu.

TEORIE (a SPORY/ARGUMENTACE) JSOU BUDOVY

To je *základem* vaší teorie?

Tato teorie potřebuje větší *oporu*.

Tento argument je *chatrný*.

Potřebujeme více fakt, jinak se celá argumentace *zhroutí*.

Bude k tomu zapotřebí *zkonstruovat silnou* argumentaci.

Ještě mi není jasné, jakou *formu* bude ta argumentace mít.

Máme tu nějaká fakta, kterými by se dal *vyztužit rámec* té teorie.

Bude třeba *podepřít* teorii *solidními* argumenty.

Tato teorie *stojí a padá* v závislosti na *síle* tohoto argumentu.

Ten argument *se zhroutil*.

Oni tu jeho poslední teorii naprosto *rozmetali*.

Prokážeme, že tato teorie nemá žádný *pořádný základ*.

Zatím jsme dali dohromady jenom jakous takous *kostru* teorie.

MYŠLENKY JSOU JÍDLLO

To, co nakonec řekla, *zanechalo ve mně po sobě jakousi nepřijemnou pachut'.*

Celá tato stať neobsahuje nic jiného než *syrová fakta, nedopečené myšlenky a jen mírně přihřáté teorie.*

Pro mne je v tom příliš mnoho fakt, abych to jen tak všechno najednou *strávil.*

To, co všechno si nárokuje, nemohu prostě *spolknout.*

Ten jeho výklad mně připadal jako *neslaná nemastná polévka.*

Jen ho nechejte, ať se *chvilku podusí ve vlastní šťávě.*

Konečně tu máme teorii, do které se můžeme pořádně *zakousnout.*

Ať se ty jeho názory ještě nějaký čas *uleží.*

To je *potrava pro přemýšlení.*

On ty knížky zrovna *žere.*

Naše studenty přece není potřeba *krmit lžičkou jako malé děti.*

Tu knihu přímo *zhltl.*

V diskusi jsme mu tu jeho teorii *naklepali jako řízeček.*

Toto je *nejšťavnatější* rubrika jejich časopisu.

To jeho poslední prohlášení byl *pěkně vyzrálý kousek blbosti.*

Ta myšlenka v něm *kvasila* už po celá léta.

Pokud jde o život a smrt, MYŠLENKY JSOU ORGANISMY, a to buď LIDÉ, nebo ROSTLINY.

MYŠLENKY JSOU LIDÉ

Z teorie relativity se *zrodila* obrovská spousta nových myšlenek.

Je *otcem* moderní biologie.

Tohle je *ditětem* kterého mozku?

Z tohoto ideového *podhoubí* *vypučely* nejrůznější teorie.

Tyto názory *vymřely* už během středověku.

Na začátku 19. století byla jazykověda ještě *v plenkách.*

Jeho myšlenky budou mezi námi *žít* navždy.

Kognitivní psychologie pořád ještě *neodrostla z dětských šatiček.*

Tuto myšlenku by bylo třeba znovu *vzkřísit.*

Vdechl do této myšlenky *nový život.*

MYŠLENKY JSOU ROSTLINY

Jeho myšlenky začaly konečně *přinášet* své plody.

Jeho ideje po čase značně *povadly.*

Tato teorie se v přírodních vědách velmi brzy *uchytila.*

Než se tato myšlenka dočká svého *plného rozkvětu*, uplyne ještě mnoho let.

Považuje chemii za pouhou *odnož* fyziky.

Matematika má mnoho *odvětví.*

Semena jeho velkých myšlenek byla do něj *zaseta* už v jeho dětském věku.

Má velmi *plodnou* fantazii.

Tuto myšlenku by sis měl *vštípit* do paměti.

Má *suchopárného* ducha.

MYŠLENKY JSOU VÝROBKY

Nové nápady *vyrábíme (chrlíme)* fakticky přímo *na běžícím pásu.*

Naši hoši *vyprodukovali (generovali)* za tento týden spoustu nových témat.

Nové myšlenky *produkuje* neobyčejně rychle.

Jeho *intelektuální produktivita* se za poslední rok značně snížila.

Ještě musíme *obrousit hrany* našich nových teoretických východisek, a trochu je *uhladit.*

To jeho nové pojetí je zatím jen ve stavu *suroviny*; bude je třeba trochu *vypilovat a zjemnit.*

MYŠLENKY JSOU ZBOŽÍ

Je moc důležité, *s jakou nálepkou* svoji myšlenku zveřejníte.

Tento nápad ti teda *nekoupím.*

Tato myšlenka *půjde* těžko *na odbyt.*

Pro dobré myšlenky se *kupci* vždycky najdou.

To je *bezcenná* myšlenka.

Byl vždycky *zdrojem* *cenných* nápadů.

Za tento nápad ti nikdo *nedá ani zlámanou* *grešli.*

Na *intelektuálním trhu* nemáš s těmito myšlenkami žádnou šanci.

MYŠLENKY JSOU ZÁSoby PROSTŘEDKŮ

Už mu *došly* nápady.

Neplýtvajte svou inteligencí na malých projektech.

Budeme muset *nashromáždit* hodně nových nápadů.

Ten člověk má *velkou zásobu* nápadů.

Už jsme všechny své zajímavé ideje *vypotřebovali.*

Této myšlenky se *nedá využít.*

Tato myšlenka nám *vydrží* *hezky dlouho.*

MYŠLENKY JSOU PENÍZE

Taky bych chtěl *přispět se svou troškou*.
 Na nápady je velice *bohatý*.
 Ta kniha je přímo *pokladnicí* hlubokých myšlenek.
 Má neobyčejné *bohatství* myšlenek.

MYŠLENKY JSOU ŘEZNÉ NÁSTROJE

Jeho poslední kritika byla ale *řádně nabroušená*!
 Ta myšlenka se mu *zařízla* do srdce.
Skalpel jeho úsudku se *prořízl až k jádru* věci.
 To byla ale *řezavá* poznámka!
 Dovede být velice *řízná*.
 Jeho vtip je *ostrý jak břitva*.
 Má *břithkého* ducha.
Rozsekal ty jeho námitky *na nudle*.

MYŠLENKY JSOU MÓDY

Ten názor vyšel z *módy* už před řadou let.
 Slyšel jsem, že se teď *hodně nosí* feministická lingvistika.
 Někde v západní Evropě je marxismus pořád ještě *módní*.
 Ta myšlenka, kterou jsi právě vyslovil, je už *stará vesta*.
 To je už značně *zastaralý* názor.
 Jaké teď *letí nové trendy* v anglické literární kritice?
Staromódní pojmy nemají už v dnešní společnosti co dělat.
 Čte *Le Monde*, aby se udržel *na výši doby*.
 Berkeley je teď střediskem *avantgardního* myšlení.
 Pokud chceš být dnes ve vědě *šik*, musíš dělat sémiotiku.
 Revoluční myšlenky se už dnes ve Spojených státech *nenosí*.
Posedlost transformační graniatikou dosáhla v Americe vrcho-
 lu v polovině šedesátých let a do Evropy přišla asi o deset let
 později.

POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ; MYŠLENKY JSOU ZDROJE SVĚTLA; ROZPRAVA JE SVĚTELNÉ MÉDIUM

Už *vidím*, oč ti jde.
 Z mého *hlediska* to *vyhlíží* poněkud jinak.
 Jaký je na to váš *názor*?
Nahlížím na to poněkud jinak.
 Teď už máme o věci *úplný obraz*.
 Dovolte, abych *na něco poukázal*.
 Je to román s *hlubokým vhladem* do lidské duše.
 To byla *brilantní* poznámka.
 Tento argument je *jasný*.

Byl to poněkud *temný* výklad.
 Můžete své poznámky poněkud *blíže osvětlit*?
 To je zcela *transparentní* argument.
 Diskuse byla dost *matná*.

LÁSKA JE FYZIKÁLNÍ SÍLA (ELEKTROMAGNETICKÁ, GRAVITAČNÍ ATD.)

Cítím, že mezi námi *pulsuje* něco jako *elektrina*.
 Přímě to mezi nimi *jiskřilo*.
Přitahovala jej jako *magnet*.
 Nekontrolovatelně jeden druhého k sobě *přitahovali*.
 Jako by je vzájemně začala *ovládat gravitační síla*.
 Jeho celý život se *točí* jenom kolem ní.
 Celá *atmosféra* byla kolem nich *nabitá elektrickým napětím*.
 Jejich vztah je *nabit* neuvěřitelnou *energií*.
 Ztratili už většinu své *hybné síly*.

LÁSKA JE PACIENT

Je to zcela *morbidní* poměr.
 Mají *silné, zdravé* manželství.
 To manželství je úplně *mrtvé* a už se nedá nijak *oživit*.
 Jejich manželství se nakonec jakž takž *vzpamatovalo*.
 Už se *zase* dostáváme pomalu *na nohy*.
 Jejich vztah se opět začal *zdravě vyvíjet*.
 To jejich manželství jako by bylo *úplně bez života*.
 Je to už zcela *umdlený* milostný vztah.

LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ

Jsem do ní *blázen*.
Přijdu kvůli ní *o rozum*.
 Neustále o ní *blouzní*.
 On se do ní *zbláznil*.
 Pro Jiříka úplně *ztrácím rozvahu*.
Ztrácím kvůli ní *hlavu*.

LÁSKA JE KOUZLO

Spoutala mne svým *kouzlem*.
 Ale to její *kouzlo* nakonec vyprchalo.
Očarovala mne svým *kouzlem*.
Hypnotizovala mne.
Přivedl mne *do transu*.
 V jeho přítomnost jsem vždy byla jako *u vytržení*.
 Jsem ji *okouzlen*.
 Je to malá *čarodějka*.

LÁSKA JE VÁLKA

Je o něm známo, že dovede rychle *dobývat* ženská srdce.
Bojovala o něho, ale jeho milenka nad ní *zvítězila na celé čáře*.
Prchal před jejími *lstivými úskoky*, jak si ho získat.
Pronásledovala ho *vytrvale*.
 Pozvolna u ní *získává půdu*.
Dobyl si u ní přízeň.
 Nakonec ji *zdolal*.
 Je *obléhána* nápadníky.
 Musí je od sebe přímo *odhánět*.
 Mezi jejími přítelkyněmi si *naverboval* několik pomocnic.
 V její matce *získal spojence*.
 Takovou *mesalianci*, jaká je mezi těmi dvěma, jsem ještě neviděl.

BOHATSTVÍ JE SKRYTÝ PŘEDMĚT

Hledá, kde by *našel* své bohatství.
 Chvástá se svým *čerstvě se vynořivším* bohatstvím.
Honí se za majetkem.
 Je to vyložený *zlatokop*.
Ztratil svůj majetek.
Pídí se po bohatství.

VÝZNAMNÝ JE VELIKÝ

Baťa byl *velký* muž obuvnického průmyslu.
 Mezi našimi spisovateli to byl *gigant*.
 Toto je *největší* nápad, jaký se za poslední léta v reklamě objevil.
 Ve svém oboru *převyšuje všechny o hlavu*.
 Byl to pouze *drobný trestný čin*.
 Byla to jen *malá* nevinná lež.
 Naprosto mne šokovala *nezměrnost* toho zločinu.
 Byl to jeden z *největších* momentů v dějinách olympijských her.
 Jeho dílo se *tyčí jako věž nad* výsledky práce *malých* lidí.

VIDĚNÍ JE DOTÝKÁNÍ; OČI JSOU ÚDY

Nemohu *od ní odtrhnout* oči.
 Sedí s očima *přilepenýma na* televizi.
 Její oči pozorně *ohmataly* každou podrobnost na tom vzorku.
 Jejich oči se *setkaly*.
 Nemůže *odpoutat* své oči *od* jeho tváře.
Přeběhla očima po všech předmětech v místnosti.
 Přála by si mít všechno, co je *v dosahu* jejích očí.

OČI JSOU NÁDOBY NA CITY

V jeho očích vidím strach.
 Jeho oči byly *plné* zloby.
 V jejích očích se zračila vášeň.
 Jeho oči *dávaly najevo* hluboký soucit.
 Její oči se nemohly *zbavit* výrazu strachu.
 V jejích očích *bylo vidět* lásku.
 Její oči *přetékaly* citem.

CITOVÝ ÚČINEK JE FYZICKÝ KONTAKT

Smrt jeho matky jej *těžce zasáhla*.
 Ta myšlenka mne úplně *převálcovala*.
 Taková ženská člověku zrovna *vyrazí dech*.
Byl jsem pohnut jeho naprostou upřímností.
 Ten citový zážitek mnou silně *otřásl*.
Zanechal po sobě v literárním světě *trvalou stopu*.
 Jeho poznámka se *mne dotkla*.
Vyšínulo mne to úplně z *kolejí*.

TĚLESNÉ A CITOVÉ STAVY JSOU ENTITY UVNITŘ ČLOVĚKA

Má bolest *v* rameni.
 Abych *od tebe nedostal* chřipku!
 Nachlazení mně *přešlo z hlavy na průdušky*.
 Jeho bolesti *odezněly*.
 Jeho deprese se *vrátily*.
 Horký čaj s medem tě *zbaví* kašle.
 Nedokázala *zadržet* svou radost.
 Úsměv náhle *opustil* jeho tvář.
 Vojíne, ten smích *pryč!*
 Jeho strach se *dostavil* znovu.
 Musím ze sebe *setřást* tu depresi — pořád *na mně leží*.
 Hodně horkého čaje ti *vyžene z těla* všecku nemoc.
 Není *v něm ani stopa* zbabělosti.
 Nemá *v těle ani špetku cti*.

ŽIVOTNÍ SÍLA JE LÁTKA

Prýští z ní elán a energie.
Překypuje vitalitou.
 Je *zbaven* veškeré energie.
 Večer už mně *nezbývá* ani *troška* energie.
 Jsem *vyčerpán*.
 To ze mne *vyrvalo kus* mé bytosti.

ŽIVOT JE NÁDOBA

Prožil jsem *plný* život.
 Život je pro něho úplně *prázdný*.
 V životě toho pro něj už *mnoho nezůstalo*.
 Její život byl *naplněn* neúnavnou činností.
 Ze života je potřeba *dostat co nejvíc*.
 Jeho život byl *naplněn* starostmi a smutkem.
 Žij svůj život *naplno*.

ŽIVOT JE HAZARDNÍ HRA

Pokusím se *využít svých šancí*.
 Hrozí mi *prohra*.
 Mám ještě *jedno eso v rukávě*.
 Má *v ruce všechna esa*.
 To byl *jasný šach-mat*.
 Když budeš *hrát poctivou hru*, dokážeš to.
 To byla *vysoká výhra*.
 Toho chlapa pořád jen *stíhají prohry*.
 Teď nám zrovna *moc nevycházejí karty!*
 To je můj *skrytý trumf*.
 Zřejmě *blufuje*.
 Náš předseda *patrně hraje malou domů*.
Vsaďte se, že je to tak!
 Nezbylo mu nic jiného než *hrát va bank*.
 Dostali jsme se do *patové situace*.
 Tahle *karta mu* ale krásně *vyšla!*
 V *sázce* je mnoho!

V poslední uvedené skupině příkladů máme soubor jevů, kterým se říká „rčení“, „ustálená slovní spojení“ nebo „idiomatické lexikální jednotky“, které v mnoha ohledech fungují jako jednoduchá slova. V jazyce jsou jich tisíce. V našich příkladech je množina takových idiomatických lexikálních jednotek koherentně strukturována s pomocí jednoho metaforického pojmu. Ačkoli je každý z nich případem metafory ŽIVOT JE HAZARDNÍ HRA, typicky se jich užívá, mluví-li se o životě, nikoli o situacích v hazardních hrách. Jsou normálním způsobem mluvení o životních situacích, stejně jako užití slova „konstrukt“ je normálním způsobem, jak se vyjadřovat o teoriích. Právě v tomto smyslu jsme je zařadili mezi tzv. prosté jazykové výrazy, které jsou strukturovány metaforickými pojmy. Řekneme-li „Hrozí nám

prohra“ nebo „Pokusíme se využít svých šancí“, nikoho ani nenapadne, že mluvíme metaforicky; každý si naopak bude myslet, že používáme normálního běžného jazyka, vzhledem k situaci zcela vhodného. Přesto bude náš způsob řeči o dané situaci, naše pojmání této situace, ba i prožívání této situace strukturováno metaforicky.

11. DÍLČÍ CHARAKTER METAFORICKÉ STRUKTURACE

Až doposud jsme popisovali systematický charakter pojmů definovaných metaforicky. Takové pojmy jsou chápány na základě jistého počtu různých metafor (např. ČAS JSOU PENÍZE, ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT atd.). Metaforická strukturace pojmů je nutně jen dílčí a reflektuje se ve slovníku jazyka, a to včetně slovníku jeho frází, který obsahuje ustálená slovní spojení jako třeba „nemít žádný základ“. Protože jsou pojmy metaforicky strukturovány systematickým způsobem, kupř. TEORIE JSOU BUDOVY, umožňuje nám to používat výrazů (*konstrukce, základ*) z jedné oblasti (BUDOVY), abychom s jejich pomocí mluvili o příslušných pojmech v oblasti definované metaforicky (TEORIE). Co bude například znamenat *základ* v metaforicky definované oblasti (TEORIE), bude záležet na jednotlivých detailech způsobu, jakým používáme metaforického pojmu TEORIE JSOU BUDOVY ke strukturaci pojmu TEORIE.

Částmi pojmu BUDOVA, jichž se užívá ke strukturaci pojmu TEORIE, jsou základy a vnější zděná stavba (tzv. skořepina). Střecha, místnosti uvnitř, schodiště a chodby jsou části budovy, jichž se jako součástí pojmu TEORIE nevyužívá. Metafora TEORIE JSOU BUDOVY má „použitou část“ (základy a vnější skořepinu) a „nepoužitou část“ (místnosti, schodiště atd.). Výrazy jako *konstrukce* a *základ* jsou případy použité části takového metaforického pojmu a jsou součástmi našeho běžného doslovně přímého jazyka o teoriích.

Ale co s jazykovými výrazy, které zrcadlí „nepoužitou“ část metafory typu TEORIE JSOU BUDOVY? Uvedme čtyři příklady:

Jeho teorie má tisíce malých pokojíčků a dlouhé klikaté chodby. Ve své pseudofunkční jednoduchosti jsou jeho teorie Bauhaus. Má rád masivní gotické teorie pokryté samými chrliči. Složitě teorie mají obyčejně problémy se špatně sletovanými spoji.

Tyto věty jsou již za hranicemi oblasti normálního doslovně přímého jazyka a jsou součástí tzv. „obrazného“ nebo „imaginativního“ jazyka. Jak prosté výrazy („Zkonstruoval teorii“), tak i imaginativní výrazy („Jeho teorie je pokryta chrliči“) mohou být tedy případy téže obecné metafory (TEORIE JSOU BUDOVY).

Je zde možno rozlišit tři různé podtypy imaginativních (nebo nikoli doslovných) metafor:

Rozšíření použité části metafory, např. „Tato fakta jsou cihlami a maltou mé teorie“. Zde se odkazuje na vnější zdvo budovy, ačkoli v metafoře teorie jsou budovy není o použitém materiálu ani zmínky.

Případy nepoužité části prosté metafory, např. „Jeho teorie má tisíce malých pokojíčků a dlouhé klikaté chodby.“

Případy novátorské metafory, tj. metafory používané nikoli pro strukturaci části našeho normálního pojmového systému, nýbrž pro nový způsob myšlení o něčem, např. „Klasické teorie jsou patriarchové, kteří zplodili mnoho dětí, jež se mezi sebou neustále bijí“. Každý z těchto podtypů se nachází mimo používanou část metaforického pojmu, kterým se strukturuje náš normální pojmový systém.

Mimochodem poznamenejme, že všechny jazykové výrazy, které jsme uvedli jako charakteristiku obecných metaforických pojmů, jsou výrazy obrazné. Příklady: ČAS JSOU PENÍZE, ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT, MÍT KONTROLU JE NAHOŘE, MYŠLENKY JSOU JÍDLO, TEORIE JSOU BUDOVY atd. Žádný z nich není doslovně přímý. Je to důsledek skutečnosti, že pouze jejich *části* se užívá ke strukturaci našich normálních pojmů. Ježto pak nutně obsahují části, které v našich normálních pojmech nejsou používány, přesahují už doménu doslovně přímosti.

Každého z metaforických výrazů, o nichž jsme doposud mluvili (např. *čas přijde*, *konstruuje* teorii, *zaútočit* na myšlenku), se používá v rámci celého systému metaforických pojmů — tedy pojmů, jichž v životě i myšlení užíváme neustále. Tyto výrazy, jakož i ostatní slova a frazeologické lexikální jednotky jazyka, jsou fixovány konvencí. Kromě těchto případů, jež jsou součástí celkového metaforického systému, existují svérázné metaforické výrazy, které stojí samy o sobě a kterých se v našem jazyce a myšlení neuvžívá systematicky. Jsou to takové dobře známé výrazy, jako je *úpatí* hory, *hlávka* zelí, *noha* stolu atd. Tyto výrazy jsou izolovanými případy metaforických pojmů, u nichž se vyskytuje pouze jeden případ používané části (nebo snad nanejvýš dva nebo tři). Je tedy *pata* [popř. *úpatí*] hory [a v češtině i *bok*, *úbočí* hory] jedinou používanou částí metafory HORA JE ČLOVĚK. V normální konverzaci nemluvíme o *hlavě*, *ramenech* nebo *trupu* hory, ačkoli ve speciálních kontextech je možno vytvořit novátorské metaforické výrazy založené právě na těchto nepoužitých částech. A skutečně existuje jistý aspekt metafory HORA JE ČLOVĚK, kdy horolezci mluví o *ramenu* hory (tj. o hřbetu blízko vrcholu) a o *dobývání*, *pokoření* hory, ba i o tom, že hora někoho *zabila*. A u comics se setkáváme s konvencemi, při nichž se hory stávají živými bytostmi a jejich vrcholky se stávají hlavami. Podstatné zde je, že existují metafory, jako např. HORA JE ČLOVĚK, které jsou v naší kultuře a v našem jazyce jen okrajové; jejich použitá část může sestávat pouze z jediného konvenčně fixovaného výrazu jazyka; takové metafory v systematické interakci s ostatními metaforickými pojmy nejsou, poněvadž je z nich použita jen tak malá část. Proto jsou pro naše účely dost nezajímavé, ale zase ne tak docela, jelikož se při vytváření nových originálních metaforických výrazů, v jazykovém humoru atd. dají rozšířit do svých nepoužitých částí. A naše schopnost rozšířit je do nepoužitých částí dokazuje, že ačkoli jsou okrajové, přece jen existují.

Případy typu *úpatí* hory jsou úzce specifické, nesystematické a izolované. Nejsou v interakci s ostatními metaforami, nehrají žádnou zvlášť zajímavou roli v našem pojmo-

vém systému, a proto nejsou metaforami, jimiž žijeme. Jediným příznakem toho, že jsou živé, je jejich schopnost rozšířit se v subkulturách, jakož i možnost použít jejich nevyužitých částí jako základny pro (poměrně málo zajímavé) metafory novátorské. Pokud si některé metaforické výrazy zaslouží názvu „mrtvé“, jsou jimi právě ony, ačkoli i ty mají alespoň nepatrnou jiskřičku života, neboť jim rozumíme zčásti na základě okrajových metaforických pojmů jako HORA JE ČLOVĚK.

Je důležité tyto izolované a nesystematické případy odlišovat od systematických metaforických výrazů, o nichž byla řeč. Výrazy jako *plýtvat časem*, *útočit na pozice*, *jít každý svou cestou* atd. jsou odrazem systematických metaforických pojmů, kterými se strukturují naše činnosti a myšlení. Jsou „živé“ v tom nejzákladnějším smyslu: jsou to metafory, jimiž žijeme. Okolnost, že jsou konvenčně fixovány ve slovníku angličtiny [nebo češtiny], nic na jejich životnosti neubírá.

12. NA JAKÝCH ZÁKLADECH STOJÍ NÁŠ POJMOVÝ SYSTÉM?

Vycházíme z tvrzení, že převážná část našeho normálního pojmového systému je strukturována metaforicky; znamená to, že většinu pojmů rozumíme částečně na základě jiných pojmů. Tak vzniká důležitá otázka týkající se základů našeho pojmového systému. Existují vůbec nějaké pojmy, kterým by se dalo rozumět přímo, bez metafory? Pokud tomu tak není, jak potom můžeme něčemu vůbec rozumět?

Hlavními kandidáty pojmů, kterým se rozumí přímo, jsou prosté pojmy prostorové, jako je NAHORU/NAHOŘE. Náš prostorový pojem NAHORU/NAHOŘE se rodí z naší prostorové zkušenosti. Máme těla a stojíme vzpřímeně. Téměř každý pohyb, který uděláme, zahrnuje jistý svalový motorický program, který buďto mění naši vertikální („horně-dolní“) orientaci, zachovává ji, předpokládá ji nebo ji bere nějak v úvahu. Naše nepřetržitá fyzická činnost ve světě, a to i když spíme, činí naši vertikální orientaci nejen něčím závažným vzhledem k naší fyzické činnosti, nýbrž dokonce něčím zásadně závažným. Centrálnost vertikální orientace v našich svalově motorických programech a v běžném fungování by mohla vést k domněnce, že pokud jde o tento orientační pojem, nedala by se asi najít žádná jiná alternativa. Objektivně řečeno existuje však mnoho možných schémat prostorové orientace, počítajíc v to i kartézské souřadnice, které samy o sobě vertikální orientaci neobsahují. Avšak lidské prostorové pojmy zahrnují NAHOŘE-DOLE, VPŘEDU-VZA-

DU, DOVNITŘ-VEN, BLÍZKO-DALEKO atd. Právě tyto pojmy jsou závažné pro naše neustálé běžné tělesné fungování, což jim dává přednost před ostatními možnými strukturacemi v prostoru — ovšem z našeho hlediska. Jinými slovy: struktura našich prostorových pojmů se rodí z našich neustálých prostorových zkušeností, tj. z naší interakce s fyzickým prostředím. Pojmy, které vznikají tímto způsobem, jsou oněmi pojmy, jimiž žijeme v tom nejzákladnějším slova smyslu.

NAHOŘE se tedy nejen chápe na vlastním základě této kategorie, nýbrž vyrůstá ze souboru nepřetržitě realizovaných motorických funkcí, které mají spojitost s naším vzpřímeným postojem, jenž má zase vztah ke gravitačnímu poli, v němž žijeme. Představme si bytost tvaru koule, která by žila mimo jakékoli gravitační pole, bez jakéhokoli poznání nebo představ o jakémkoli jiném druhu zkušenosti. Co by pak asi mohlo pro takovou bytost znamenat NAHOŘE? Odpověď na tu otázku by závisela nejen na fyziologii takové kulovité bytosti, nýbrž i na její kultuře.

Jinými slovy řečeno: to, čemu říkáme „přímá fyzická zkušenost“, nikdy nezávisí pouze na okolnosti, že máme tělo jistého druhu; jde spíše o to, že *každá* zkušenost se odehrává na nesmírně rozsáhlém pozadí kulturních presupozic. Mohlo by tedy být zavádějící, kdybychom mluvili o přímé fyzické zkušenosti, jako by existovalo nějaké centrální jádro bezprostředních zkušeností, které pak „interpretujeme“ na základě našeho vlastního pojmového systému. Kulturní předpoklady, hodnoty a postoje nejsou jakýmsi kulturním „přehozem“, který podle vlastní volby můžeme nebo také nemusíme na zkušenost rozprostřít. Mnohem správnější by bylo říci, že veškerá zkušenost je skrz naskrz kulturní, že prožíváme a zakoušíme svůj „svět“ takovým způsobem, že naše kultura je přítomná již ve zkušenosti samé.

I když však připustíme, že v každé zkušenosti jsou zahrnuty kulturní presupozice, stále můžeme činit důležitý rozdíl mezi zkušeností, která je „více“ fyzická, jako je např. postavení se do vzpřímeného postoje, proti zkušenosti, která je „více“ kulturní, jako je například účast na svatebním obřadu. Budeme-li dále mluvit o zkušenosti „fyzické“ v pro-

tikladu ke zkušenosti „kulturní“, budeme těchto termínů užívat právě v tomto smyslu.

Některé z ústředních pojmů, v jejichž kategoriích naše těla fungují — NAHOŘE-DOLE, UVNITŘ-VENKU, VPŘEDU-VZADU, SVĚTLÝ-TMAVÝ, TEPLÝ-STUDENÝ, MUŽSKÝ-ŽENSKÝ atd. —, jsou vyhraněny výrazněji než jiné. Třebaže je naše citová zkušenost stejně základní jako naše zkušenost prostorová nebo smyslová, naše emocionální zkušenosti jsou vymezeny s pomocí činností našeho těla daleko méně zřetelně. Zatímco ona výrazně vyhraněná pojmová struktura pro prostorové vztahy vyrůstá přímo z našeho smyslově motorického fungování, žádná výrazně definovaná pojmová struktura pro emoce naproti tomu z našeho citového fungování samého nevyrůstá. Jelikož však existují *systematické korespondence* mezi našimi emocemi (jako je štěstí) a našimi smyslově motorickými zkušenostmi (jako je vzpřímené držení těla), ty pak tvoří bázi pro orientační metaforické pojmy (jako ŠTASTNÝ JE NAHOŘE). Takovéto metafory umožňují konceptualizovat naše emoce ve výrazněji definovaných termínech a rovněž je uvést do vztahu k jiným pojmům, které souvisejí s všeobecným stavem dobré pohody (např. ZDRAVÍ, ŽIVOT, AUTORITA atd.). V tomto smyslu lze mluvit o *emergentních metaforách* a *emergentních pojmech*.¹⁾

Tak například pojmy PŘEDMĚT, LÁTKA a NÁDOBA se rodí ze zkušenosti přímo. Samy sebe zakoušíme jako entity oddělené od zbytku světa — jako nádoby s vnitřkem a vnějškem. I věci mimo nás samy zakoušíme jako entity — často jako nádoby s vnitřkem a vnějškem. Zakoušíme sami sebe, jako bychom byli uděláni z látek — například z masa a kostí — i vnější věci jako udělané z různých druhů látek — dřeva, kamene, kovu atd. S pomocí zraku a hmatu si tvoříme svou zkušenost s mnoha věcmi jako s něčím, co má určité hranice, často na ně hranice promítáme — konceptualizujeme je jako entity a často i jako nádoby (například lesy, mýtiny, mraky atd.).

Podobně jako je tomu s orientačními metaforami, i základní metafory ontologické jsou zakotveny díky *systema-*

1) Termín *emergentní* není zatím v češtině běžný, proto budeme nadále překládat anglické adjektivum *emergent* neterminologicky, a to podle kontextu. (Pozn. překl.)

tickým korelátům v rámci naší zkušenosti. Jak jsme už viděli, například metafora ZORNÉ POLE JE NÁDOBA je zakotvena v korelaci mezi tím, co vidíme, a ohraničeným fyzickým prostorem. Metafora ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT je zakotvena v korelaci mezi předmětem pohybujícím se směrem k nám a časem, kterého je třeba, aby se k nám dostal. Tazá korelace je bází metafory ČAS JE NÁDOBA (jako ve větě „Byl s tím hotov v desíti minutách“), u níž je ohraničený prostor, jímž se napříč pohybuje předmět, v korelaci s časem, který onen předmět potřebuje k překonání vzdálenosti z jednoho konce na druhý. Události a činnosti jsou v korelaci s ohraničenými časovými rozpětími, což z nich činí PŘEDMĚTY TYPU NÁDOBY.

Zkušenost s fyzickými předměty poskytuje bázi pro metonymii. Metonymické pojmy se rodí z korelací mezi dvěma fyzickými entitami v naší zkušenosti (např. ČÁST ZA CELEK, PŘEDMĚT ZA UŽIVATELE) nebo mezi fyzickou entitou a něčím, co je metaforicky konceptualizováno jako entita fyzická (např. MÍSTO ZA UDÁLOST, INSTITUCE ZA ODPOVĚDNOU OSOBU).

Asi nejdůležitější věcí, kterou musíme zdůraznit, pokud jde o samo zakotvení, je rozdíl mezi zkušeností a tím, jak ji konceptualizujeme. Netvrdíme, že by fyzická zkušenost byla nějak základnější než jiné druhy zkušenosti, ať už emocionální, mentální, kulturní nebo nějaké jiné. Všechny tyto zkušenosti mohou být zrovna tak základní jako zkušenosti fyzická. O zakotvení tvrdíme spíše to, že typicky konceptualizujeme nefyzické jevy *na základě* jevů fyzických — že tedy konceptualizujeme to, co je méně jasně vyhraněno, na základě toho, co je vyhraněno jasněji. Podívejme se na tyto příklady:

Jindra je v kuchyni.

Jindra je v Lidové straně.

Jindra je v rozpacích.

Věty odkazují ke třem různým oblastem zkušenosti: prostorové, společenské a emocionální. Žádná z nich nemá z hlediska zkušenosti přednost před ostatními; všechny jsou to stejně základní druhy zkušenosti.

Vzhledem k pojmové strukturaci zde však rozdíly jsou. Pojem předložky „v“ první věty vyplývá přímo z prostorové

zkušenosti způsobem zcela zřetelně vymezeným. Není to případ nějakého pojmu metaforického. Ostatní dvě věty jsou však případy metaforických pojmů. Druhá je případem metaforu SPOLEČENSKÉ SKUPINY JSOU NÁDOBY, na jejímž základě je strukturován pojem společenské skupiny. Díky této metafoře se máme u pojmu společenské skupiny „čeho chytit“, a to s pomocí prostředků prostorovosti. Slovo „v/ve“ a pojem v jsou ve všech třech případech tytéž; nemáme tři různé pojmy v ani tři homofonní slova „v/ve“. Máme jen jeden přirozeně se vynořivší pojem v, pro něj jedno slovo a dva metaforické pojmy, které dílčím způsobem vymezují společenské skupiny a citové stavy. Tyto případy tedy ukazují, že je možné mít stejně základní druhy zkušeností, přičemž však jejich konceptualizace stejně základními nejsou.

13. ZAKOTVENÍ STRUKTURNÍCH METAFOR

Metaforu založené na prostých fyzikálních pojmech — nahoře-dole, uvnitř-venku, předmět, látka atd. —, které jsou v našem pojmovém systému nejzákladnější a bez nichž bychom nemohli ve světě vůbec fungovat — nemohli bychom rozumně uvažovat ani komunikovat —, nejsou samy o sobě příliš bohaté. Řekneme-li, že na něco nahlížíme jako na NÁDOBOVÝ PŘEDMĚT s orientací UVNITŘ-VENKU, neříkáme o tom příliš mnoho. Avšak jak jsme viděli u metaforu VĚDOMÍ JE STROJ a u různých personifikačních metafor, prostorotvorné (spacializační) metaforu můžeme propracovat v termínech značně specifitějších. Jsme tedy schopni nejen jistý pojem (jako například VĚDOMÍ) propracovat do značných podrobností, nýbrž nalézt i přiměřené prostředky pro zdůraznění jeho jistých aspektů a pro potlačení jiných. Strukturní metaforu (jako například RACIONÁLNÍ SPOR JE VÁLKA) poskytují pro takové propracování nesmírně bohaté zdroje. Strukturní metaforu umožňují daleko více než pouze pojmy orientovat, odkazovat na ně, kvantifikovat je atd., jak tomu je při práci s jednoduchými orientačními a ontologickými metaforami; dovolují nám nadto i využívat jednoho vysoce strukturovaného a jasně vymezeného pojmu ke strukturaci pojmu jiného.

Strukturní metaforu, podobně jako metaforu orientační a ontologické, spočívají na systematických korelacích v rámci naší zkušenosti. Abychom si detailněji přiblížili, co to vlastně znamená, podívejme se, na jakých asi základech spočívá metafora RACIONÁLNÍ SPOR JE VÁLKA. Tato metafora

umožňuje konceptualizovat, co to je racionální argumentace, na základě něčeho, co je pro naše chápání dostupnější, totiž na základě fyzického konfliktu. Boj se vyskytuje v říši živočichů všude a nikde není častější než mezi živočichy lidskými. Živočichové bojují o to, aby získali, co si přejí — potravu, pohlavní styk, území, vládu nad něčím atd. —, protože existují jiní živočichové, kteří si přejí totéž nebo kteří jim chtějí zabránit, aby to získali. Totéž platí i o lidských živočiších, až na to, že jsme vytvořili k dosažení svých potřeb dokonalejší technické prostředky. Jelikož jsme „živočichové rozumní“, svůj boj jsme institucionalizovali řadou způsobů, z nichž jedním je válka. Přestože jsme během věků fyzický konflikt institucionalizovali a využili mnoha nejbystřejších mozků k tomu, abychom vymysleli účinnější prostředky, jak jej vést, jeho základní struktura zůstává v podstatě beze změny. V zápase probíhajícím mezi dvěma divokými zvířaty vědci pozorovali takové praktiky, jako je vyzývavé chování na zastrašení protivníka, vymezení a obrana území, útok, obrana, protiútok, ústup a kapitulace. Tytéž praktiky se uplatňují i v boji mezi lidmi.

Součástí faktu, že jsme rozumnými živočichy, však také je, že chceme dosáhnout toho, co si přejeme, aniž bychom sami sebe vystavili nebezpečí aktuálního fyzického konfliktu. Výsledkem této snahy je, že si lidé vytvořili společenskou instituci verbálního sporu. Neustále se přeme, abychom se pokusili dosáhnout toho, co chceme, což někdy „degeneruje“ až ve fyzické násilí. Takové verbální bitvy lidé pojmají do značné míry ve stejných termínech jako bitvy fyzické. Jako příklad si vezmeme třeba takovou domácí hádku. Oba — manžel i manželka — se pokoušejí dosáhnout toho, co si každý z nich přeje, dejme tomu aby ten druhý zaujal k něčemu stejné stanovisko jako on, popřípadě aby alespoň podle tohoto stanoviska jednal. Každý vidí sama sebe jako někoho, kdo by mohl něco vyhrát nebo něco ztratit, kdo by si mohl vytvořit své území a kdo by mohl své území bránit. V takové hádce ve „volném stylu“ člověk útočí, brání se, nastupuje do protiútoků atd., přičemž používá všech možných verbálních prostředků, které má k dispozici — zastrašování, hrozby, odvolávání se k autoritě, urážky, ponižování, zpochybňování autority, vyhýbání

se sporné otázce, smlouvání, lichocení, ba dokonce uvádění „rozumných důvodů“. Všechny tyto taktické prostředky se dají prezentovat, a také se často prezentují, jako *důvody*; například:

- ... protože jsem větší než ty. (*zastrašování*)
- ... protože jak to neuděláš, tak já potom ... (*hrozba*)
- ... protože já jsem hlava rodiny. (*autorita*)
- ... protože jsi hloupý. (*urážka*)
- ... protože to obyčejně uděláš špatně. (*snižování*)
- ... protože mám na to stejné právo jako ty. (*zpochybňování autority*)
- ... protože tě mám rád. (*vyhýbání se sporné otázce*)
- ... protože kdybys ty udělal ..., já bych mohla ... (*smlouvání*)
- ... protože ty se v tom vyznáš daleko líp. (*lichocení*)

Hádky, při nichž se používá podobných taktických prostředků, jsou v naší kultuře jedny z nejběžnějších, a protože se staly neoddělitelnou součástí našeho života, někdy si je ani neuvědomujeme. Naproti tomu existují důležité a vlivné úseky naší kultury, v nichž se na takové taktické prostředky hledí alespoň v zásadě s nelibostí, protože jsou považovány za „iracionální“ a „nepatřičné“. Akademický svět, svět práva, svět diplomacie a svět žurnalistiky si nárokují výsadu, že poskytují ideální neboli „vyšší“ formu RACIONÁLNÍHO SPORU, v němž jsou všechny tyto taktické prostředky zakázány. Jedinými povolenými taktickými prostředky v tomto RACIONÁLNÍM SPORU je údajně vytyčení premis, citování podpůrných důkazů a vyvozování logických závěrů. Avšak i v nejideálnějších případech, kdy jsou všechny tyto podmínky splněny, se RACIONÁLNÍ SPOR chápe a realizuje v termínech VÁLKY. Máme tu stále postavení, které je nutno zaujmout a bránit, je možno vyhrát i prohrát, máme zde protivníka, na jehož postavení útočíme a pokoušíme se je zničit a jehož argument se pokoušíme odstřelit. Pokud v tom budeme mít dokonalý úspěch, můžeme ho i rozdrtit.

Nejdůležitější je, že nejen naše pojetí sporu a argumentace, ale především způsob, jakým jej vedeme, jsou založeny na naší znalosti fyzického boje a na zkušenosti s ním. Třebaže jsme se asi nikdy v životě nebili s nikým na pěsti, a tím méně ve válce, už od chvíle, kdy jsme začali mluvit,

jsme se občas dostali do hádky, a tu jsme vždy chápali a realizovali podle metafory SPOR JE VÁLKA, protože tato metafora je zabudována do pojmového systému kultury, v níž žijeme. Nejenže všechny „racionální“ spory a argumentace, o nichž se předpokládá, že se řídí ideálem RACIONÁLNÍHO SPORU, jsou koncipovány v termínech VÁLKY, ale téměř všechny obsahují ve skryté podobě i ty „iracionální“ a „nepatříčné“ taktické postupy, o nichž se předpokládá, že jsou hluboko pod úrovní racionálních sporů a argumentací ve své ideální podobě. Uvedme několik typických příkladů:

Dá se s velkou pravděpodobností předpokládat, že ... (zastrašování)

Je jasné, že ...

Je zřejmé, že ...

Bylo by zcela nevědecké, kdybychom nebyli schopni ... (hrozba)
Kdybychom tvrdili toto, dopustili bychom se známého paradoxu ...

Jak prokázal už Descartes ... (autorita)

Hume si všiml, že ...

Pozn. 374: srov. Verschlugenheimer, 1954.

Tomuto dílu chybí nezbytná důslednost, pokud jde o ... (urážka)
Nazvěme takovouto teorii „úzkým“ racionalismem.
Při tom, jak se zde předvádí „vědecká objektivita“, ...

Toto dílo nepovede k formalizaci teorie. (snižování)

Jeho výsledky nelze kvantifikovat.

Tento názor dnes vážně přijímá jen několik málo lidí.

Pokud bychom nepodlehli omylu pozitivistického přístupu, ...
(zpochybňování autority)

Behaviorismus měl za následek ...

Nenabízí se zde žádná alternativní teorie. (vyhýbání se sporné otázce)

To však je záležitostí ...

Autor opravdu poskytuje jistá podnětná fakta, ačkoli ...

Váš postoje je sice správný, ... (smlouvání)

Pokud zaujmeme realistické stanovisko, dá se přijmout i požadavek, že ...

Ve své podnětném referátu, ... (lichocení)

V jeho referátu bylo položeno několik zajímavých otázek ...

Takové příklady umožňují sledovat vývojovou linii našeho racionálního sporu a argumentace zpět přes „iracionální“ spor (*běžné každodenní hádky*) až k jeho původnímu východisku ve fyzickém zápase. Taktické prostředky zastrašování, vyhrožování, odvolávání se na autoritu atd., byť stylizované v rafinovanějších větách a frázích, jsou přítomny zrovna tak v racionálním sporu a argumentaci, jako v každodenních hádkách a ve válce. Ať už jsme ve vědeckém, akademickém nebo právním prostředí, usilující o dosažení ideálu racionální argumentace, či ať se při všelijakém handrkování pokoušíme prosadit svou ve vlastní domácnosti, vždycky to, jak pojmáme, realizujeme a popisujeme své spory, je založeno na metafoře SPOR JE VÁLKA.

Podívejme se nyní na jiné strukturní metafory, které jsou pro náš život důležité: PRÁCE JE ZÁSoba a ČAS JE ZÁSoba. Obě tyto metafory jsou kulturně zakotveny v naší zkušenosti s materiálními zásobami. Materiálními zásobami jsou typicky suroviny nebo zásoby tekutých paliv. Obojí se považuje za něco, co slouží účelným cílům. Tekutá paliva se dají využívat pro vytápění, dopravu nebo na získávání energie používané při výrobě tovaru. Pro suroviny je typické, že se na tovar mění přímo. V obojím případě se materiální zásoby dají *kvantifikovat* a mohou dostávat *hodnotu*. V obojím případě je pro dosahování daného účelu důležitý *druh* látky, a nikoli konkrétní kus nebo její určité množství. Například není důležité, kterými aktuálními kusy uhlí vytápíme svůj byt, pokud je to ten správný *druh* uhlí. V obojím případě se materiál při jeho použití k nějakému účelu postupně *spotřebovává*. Souhrnně řečeno:

Materiální zásoba je jistý druh látky

dá se docela přesně kvantifikovat

dá se jí připsat hodnota na jednotku množství

slouží účelnému cíli

postupně se spotřebovává při používání k nějakému cíli

Všimněme si jednoduchého případu, v němž se ze suroviny produkuje nějaký výrobek. Vyžaduje to jisté množství práce. Obecně platí, že čím více práce se vynaloží, tím více se vyrobí. Za předpokladu, že je to pravda — že práce je přímo úměrná množství výrobků —, můžeme práci připsat

hodnotu na základě času, který se vynaloží na výrobu jisté měrné jednotky výrobku. Dokonalým modelem takového postupu je výrobní běžící pás, u něhož na jednom konci přichází surovina, práce se vykonává v postupných fázích, jejichž trvání je pevně dáno rychlostí pohybu běžícího pásu, a na jehož druhém konci vycházejí výrobky. To pak poskytuje bázi pro následující metaforu PRÁCE JE ZÁSOBA:

PRÁCE je jistý druh činnosti (nezapomeňme: ČINNOST JE LÁTKA)
dá se docela přesně *kvantifikovat* (na základě času)
dá se jí připsat *hodnota* na jednotku množství
slouží *účelnému* cíli
postupně se *spotřebovává*, pokud se používá k nějakému cíli

Jelikož se dá práce kvantifikovat na základě času, a v průmyslové společnosti se také takto kvantifikuje, získává se tím báze pro metaforu ČAS JE ZÁSOBA:

ČAS je jistý *druh* (abstraktní) LÁTKY
dá se docela přesně *kvantifikovat*
dá se mu připsat *hodnota* na jednotku množství
slouží *účelnému* cíli
postupně se *spotřebovává*, pokud se používá k nějakému cíli

Žijeme-li metaforami PRÁCE JE ZÁSOBA a ČAS JE ZÁSOBA, jak tomu v naší kultuře skutečně je, máme sklon vůbec je za metafory ani nepovažovat. Avšak jak ukazuje uvedená motivace jejich zakotvení ve zkušenosti, obě jsou strukturními metaforami, které jsou pro západní průmyslové společnosti metaforami základními.

Obě dvě složité strukturní metafory využívají jednoduchých metafor ontologických. PRÁCE JE ZÁSOBA využívá ČINNOST JE LÁTKA, ČAS JE ZÁSOBA využívá ČAS JE LÁTKA. Tyto dvě LÁTKOVÉ metafory umožňují kvantifikaci práce a času — tedy měření chápáné jako postupné „spotřebovávání“, jakož i připisování finančních hodnot; umožňují také pohlížet na čas a práci jako na věci, které mohou být „spotřebovávány“ k různým účelům.

Metafory PRÁCE JE ZÁSOBA a ČAS JE ZÁSOBA rozhodně nejsou univerzální. Objevily se v naší kultuře přirozeně v důsledku našeho pojetí práce, našeho vášnivého zaujetí pro kvantifikaci a naší posedlosti účelnými cíli. Tyto metafory zvýrazňují ony aspekty práce a času, které mají co do dů-

ležitosti v naší kultuře ústřední postavení. Snižují tím také důraz na určité aspekty práce a času nebo je dokonce ukrývají. Prověříme-li, nač se zaměřují, ukáže se, co obě metafory ukrývají.

Tím, že metafora pohlíží na práci jako na *druh* činnosti, předpokládá, že práce se dá jasně identifikovat a odlišit od věcí, které prací nejsou. Staví na předpokladu, že můžeme odlišit práci od hry a produktivní činnost od činnosti neproduktivní. Tyto předpoklady se zřejmě většinou nesrovnávají se skutečností, snad s výjimkou práce na montážních linkách, v trestaneckých pracovních skupinách apod. Chápání práce jako pouhého *druhu* činnosti nezávisle na tom, kdo ji vykonává, jak ji prožívá a co pro něho v životě znamená, zakrývá otázky, zda má práce pro jistého jednotlivce smysl, zda ho uspokojuje a je-li humánní.

Kvantifikace práce na základě času spolu s chápáním času jako něčeho, co slouží účelnému cíli, navozuje i pojem VOLNÉHO ČASU, který je souběžný s pojmem PRACOVNÍHO ČASU. Ve společnosti, jakou je naše a v níž se nečinnost nepovažuje za účelný cíl, vyvinulo se celé průmyslové odvětví zaměřené na činnost ve volném čase. To má za následek, že se VOLNÝ ČAS stal rovněž ZÁSOBOU — dá se vynakládat produktivně, využívat moudře, ušetřit si jej, rozpočítat si jej, utrácet, ztratit atd. Metafory ZÁSOBY pro práci a čas tedy ukrývají onen způsob, jímž pojmy PRÁCE a ČASU ovlivňují náš pojem VOLNÉHO ČASU, čímž jej mění na něco, co je velmi podobné PRÁCI.

Metafory ZÁSOBY pro práci a čas ukrývají všechny druhy možných pojetí práce a času, která existují v jiných kulturách i v některých subkulturách naší vlastní společnosti: názor, že práce může být hrou, že nečinnost může být i produktivní, že mnohé z toho, co klasifikujeme jako PRÁCI, neslouží ani jasněmu účelu, ba ani takovému účelu, který by stál za řeč.

Všechny tři strukturní metafory, o nichž jsme v tomto oddíle uvažovali — RACIONÁLNÍ SPOR/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACE JE VÁLKA, PRÁCE JE ZÁSOBA a ČAS JE ZÁSOBA — mají silnou kulturní bázi. Zrodily se zcela přirozeně v kultuře, jakou je naše, protože to, co zvýrazňují, odpovídá velice blízce tomu, co kolektivně prožíváme, a to, co ukrývají, tomu odpovídá jen velmi málo. Avšak nejenže jsou v naší fyzické a kulturní zkušenosti zakotveny; ony i naši zkušenost a naši činnost ovlivňují.

14. PŘÍČINNÉ PŮSOBNÍ: ZČÁSTI SE VYNOŘUJE ZE ZKUŠENOSTI PŘÍMO, ZČÁSTI JE METAFORICKÉ

Ve svém výkladu o zakotvení metafor jsme ukázali, že existují jednak pojmy „vynořující se ze zkušenosti přímo“ (jako jsou NAHOŘE — DOLE, UVNITŘ — VENKU, PŘEDMĚT, LÁTKA atd.) a jednak vynořující se pojmy metaforické založené na naší zkušenosti (jako ZORNÉ POLE JE NÁDOBA, ČINNOST JE NÁDOBA atd.). Protože jsme vzali v úvahu jen omezený výběr příkladů, mohlo by se zdát, že existuje jasný rozdíl mezi pojmy přímo se vynořujícími a pojmy vznikajícími metaforicky a že každý pojem musí patřit buďto do jedné skupiny, nebo do druhé. Není tomu tak. Ani pojem tak základní, jako je PŘÍČINNÉ PŮSOBNÍ, není ani čistě prvního typu (přímo se vynořující), ani čistě metaforický. Spíše jde o to, že tento pojem má přímo se vynořující jádro, které je zpracováváno metaforicky.

PŘÍMÁ MANIPULACE: PROTOTYP PŘÍČINNÉHO PŮSOBNÍ

Běžné teorie významu předpokládají, že všechny naše komplexní pojmy se dají analyzovat na nerozložitelné základní prvky. Takové základní prvky se považují za mezní „stavební kameny“ významu. Pojem příčinného působení se často chápe jako takový mezní stavební kámen. Domníváme se, že běžné teorie se v podstatě mýlí, pokud předpokládají, že výchozí pojmy jsou základními prvky nerozložitelnými.

Souhlasíme s názorem, že příčinné působení je základním lidským pojmem. Je to jeden z nejčastějších pojmů, jichž lidé užívají k tomu, aby organizovali svou fyzickou a kulturní skutečnost. To však neznamená, že je to základní prvek nerozložitelný. Raději bychom místo toho upozornili, že příčinné působení se dá nejlépe chápat jako jistý zkušenostní *gestalt*. Náležité chápání příčinného působení vyžaduje, abychom na ně pohlíželi jako na svazek dalších složek. Avšak tento svazek vytváří *gestalt* — celek, který my lidé považujeme za základnější než jeho části.

Nejnápadněji to vidíme u dětí. Piaget vyslovil hypotézu, že děti se poprvé poučí o příčinnosti, jakmile si uvědomí, že mohou přímo manipulovat předměty ve svém okolí — stahovat příkrývky, zahazovat láhve, pouštět na zem hračky. U dětí skutečně přichází období, během něhož „praktikují“ tyto manipulace, například zahazují pořád lžičky. Takové přímé manipulace mají i z hlediska dětí jisté společné rysy, které charakterizují pojem přímého příčinného působení, jež je tedy pro nás nedílnou součástí neustálého každodenního provozu v našem prostředí — třeba když otáčíme vypínačem, zapínáme si knoflíčky u košile, otevíráme dveře apod. Ačkoli každá z těchto činností je jiná, jejich naprostá většina má společné rysy, jimž můžeme říkat „prototypické“ nebo „paradigmatické“ případy přímého příčinného působení. Mezi tyto společné rysy lze počítat tyto vlastnosti:

Cílem agenta je jistá změna stavu u pacientu.

Tato změna stavu je fyzická.

Agens má „plán“, jak tento cíl uskutečnit.

Tento plán vyžaduje, aby agens použil jistého motorického programu.

Agens tento motorický program řídí.

Agens je primárně odpovědný za realizaci plánu.

Agens je zdrojem energie (tj. agens zaměřuje své energie na pacienta) a patiens je cílem energie (tj. změna u pacientu je způsobena vnějším zdrojem energie).

Agens se dotýká pacientu buďto svým tělem, nebo nějakým nástrojem (tj. nastává časoprostorové překrývání mezi tím, co agens dělá, a změnou u pacientu).

Agens uskuteční plán úspěšně.

Změna u pacientu je patrná.

Agens monitoruje změnu u pacientu smyslovým vnímáním.
Je jeden určitý agens a jeden určitý patiens.

Tato množina vlastností je charakteristická pro „prototypické“ přímé manipulace, jež jsou případy příčinného působení *par excellence*. Slova „prototypický“ užíváme v tom smyslu, v jakém ho užívá Roschová ve své teorii lidské kategorizace (1977). Její pokusy ukazují, že lidé zařazují do kategorií předměty nikoli na základě teorie množin, nýbrž na základě prototypů a rodinných podobností. Tak například malí létaví ptáci jako vrabci, červenky apod. jsou *ptáci prototypičtí*. Kuřata, pštrosi a tučňáci jsou ptáci, avšak nejsou ústředními členy této kategorie — jsou to ptáci neprototypičtí. Nicméně přesto jsou to ptáci, protože mají vzhledem k tomuto prototypu dost rodinných podobností; tj. mají dost společných relevantních vlastností tohoto prototypu na to, aby je lidé jako ptáky klasifikovali.

Dvanáct vlastností uvedených výše charakterizuje prototyp příčinného působení v tomto smyslu. Objevují se vždy pospolu znovu a znovu, jak se během našich všedních dnů uskutečňuje jedna činnost za druhou. Prožíváme je jako *gestalt*; to znamená, že soubor vlastností vyskytujících se společně je pro naši zkušenost základnější než jejich výskyt samostatný. Protože se soubor v našem každodenním životním provozu neustále znovu a znovu opakuje, kategorie příčinného působení vystupuje na povrch i s celým tímto svým komplexem vlastností charakterizujících prototypická působení. Jinými typy příčinného působení, které jsou méně prototypické, jsou činnosti nebo události, které nesou dostatečné množství znaků rodinného přibuzenství s prototypem. Mezi ně budou patřit činnosti působící na dálku, činnosti bez lidského činitele, použití zprostředkujícího činitele, výskyt dvou nebo více činitelů, nezáměrné nebo nekontrolované užití motorického programu apod. (Při fyzickém příčinném působení jsou agentem i pacientem události, plán, cíl a motorická činnost jsou nahrazeny fyzikálním zákonem, a všechny specificky lidské aspekty jsou ze souboru činitelů vyřazeny.) Pokud se nedostává patřičného množství rodinných podobností s prototypem, pak to, co se děje, přestáváme charakterizovat jako příčinné působení. Například kdyby fungovalo současně několik činitelů,

kdyby to, co tyto činitele vykonávají, bylo vzdáleno od sebe v čase i prostoru od změny pacientu a kdyby neexistovalo ani přání, ani plán, ani řízení, pak bychom to asi stěží označili za případ příčinného působení; popřípadě by to bylo pro nás přinejmenším problematické.

Třebaže má kategorie příčinnosti neostré hranice, je v neobyčejně velkém počtu případů vymezena zcela zřetelně. K našemu úspěšnému fungování ve světě patří i uplatňování pojmu příčinnosti na každou novou oblast činnosti — skrze záměr, plánování, vyvozování závěrů apod. Tento pojem je stabilní, protože na jeho základě jsme schopni úspěšně fungovat i nadále. Máme-li dán pojem příčinného působení, který vyvěrá z naší zkušenosti, je možno jej aplikovat i na pojmy metaforické. Tak například ve větě „Jindřich pozvedl naši morálku tím, že nám vykládal vtipy“, máme případ příčinného působení, při němž Jindra skutečně způsobil, že naše morálka šla NAHORU, jak je tomu v metafoře ŠTASTNÝ JE NAHOŘE.

Ačkoli pojem příčinného působení, jak jsme jej charakterizovali, je pro lidskou činnost něčím základním, není „primitivní“ v běžném smyslu stavebních kamenů, není tedy neanalyzovatelný a nerozčlenitelný. Jelikož je definován na základě prototypu, který je charakterizován stále se opakujícím komplexem vlastností, je náš pojem příčinného působení zároveň i celostní (holistický), analyzovatelný na tyto vlastnosti a má schopnost nabývat různých podob ve značně širokém pásmu možností. Termíny, na něž se prototyp příčinného působení analyzuje (např. řízení, motorický program, vůle atd.), jsou asi rovněž charakterizovány prototypem a je možno je analyzovat dále. To nám pak dovoluje, abychom pracovali s pojmy, které jsou jak základní, tak i celostní a neomezeně analyzovatelné.

METAFORICKÁ ROZŠÍŘOVÁNÍ PROTOTYPICKÉHO PŘÍČINNÉHO PŮSOBNÍ

Jednoduché příklady vytváření předmětu (např. papírové vlaštovky, sněhové koule nebo hradu z písku) jsou vesměs speciálními případy přímého příčinného

ho působení. Je v nich zahrnuta prototypická přímá manipulace se všemi vlastnostmi, o nichž byla řeč. Mají však jednu dodatečnou charakteristickou vlastnost, která je vylučuje zvláště jako příklady *vytváření*: V důsledku manipulace nazíráme předmět jako odlišný *druh* věci. Co bylo listem papíru, je nyní papírovou vlašťovkou. Zařazujeme jej nyní odlišně — má odlišnou formu i funkci. V podstatě právě tato okolnost odděluje příklady *vytváření* od jiných druhů přímé manipulace. I prostou změnu stavu, jakou je přeměna vody v led, je možno považovat za příklad *vytváření*, neboť led má ve srovnání s vodou odlišnou formu i funkci. Dostáváme pak případy jako:

Led se dá udělat z vody jejím zmražením.

K tomu existují paralelní příklady jako:

Udělal jsem vlašťovku z listu novin.

Vytvořil jsem sochu z cihlářské hlíny.

Takové změny — z jednoho stavu do druhého, majícího novou formu i funkci — konceptualizujeme na základě metafor *PŘEDMĚT VYCHÁZÍ Z LÁTKY*. Právě proto se v předcházejících příkladech používá v angličtině výrazu *out of* [v češtině předložky *z*]: led je chápán tak, jako by se vynořoval z vody; na vlašťovku se pohlíží tak, jako by se vynořovala z novinového papíru; socha je viděna tak, jako by se vynořovala z cihlářské hlíny. Ve větě „I made a statue out of clay. ~ Vytvořil jsem sochu z cihlářské hlíny.“ se látka cihlářská hlína chápe jako *NÁDOBA* (skrže metaforu *LÁTKA JE NÁDOBA*), z níž se předmět — totiž socha — vynořuje. Tak je pojem *VYTVÁŘENÍ* částečně, avšak nikoli úplně metaforický. Je tedy *VYTVÁŘENÍ* příkladem pojmu přímo se vynořujícího, totiž *PŘÍMÉ MANIPULACE*, který je dále propracován s pomocí metafor *PŘEDMĚT VYCHÁZÍ Z LÁTKY*.

Jiný způsob, jak konceptualizovat tvoření něčeho, je rozvést přímou manipulaci tím, že použijeme jiné metaforu: *LÁTKA VSTUPUJE DO PŘEDMĚTU*. Tedy:

Přetvořil jsem list papíru *ve* vlašťovku.

Přetvořil jsem cihlářskou hlínu, kterou jste mi dali, *v* sochu.

Zde se předmět chápe jako nádoba na materiál.

Metafora *LÁTKA VSTUPUJE DO PŘEDMĚTU* má daleko širší rozsah uplatnění než pouhý pojem *VYTVÁŘENÍ*. Na základě této metaforu konceptualizujeme široké spektrum změn, a to přirozených i lidmi navozených. Například:

Voda se změnila *v* led.

Housenka se změnila *v* motýla.

Mění se pozvolna *v* krásnou ženu.

Metaforu *PŘEDMĚT VYCHÁZÍ Z LÁTKY* se užívá i mimo pojem *VYTVÁŘENÍ*, avšak ve značně omezeném okruhu situací, většinou tehdy, jde-li o něco souvisejícího s vývojem:

Savci se vyvinuli z plazů.

Současný americký právní systém se vyvinul z anglického zvykového práva.

Užívá se tedy nezávisle obou metafor, jichž jsme použili k rozvedení přímé manipulace na pojem *VYTVÁŘENÍ*, a to pro konceptualizaci různých pojmů *ZMĚNY*.

Tyto dvě metaforu pro *ZMĚNU*, jichž se užívá jako části pojmu *VYTVÁŘENÍ*, vyvěrají totiž přirozeně z tak základní lidské zkušenosti, jakou je narození. Při narození vychází předmět (dítě) z nádoby (matky). Zároveň je matčina látka (její tělo a krev) v dítěti (nádobovém předmětu). Zkušenost narození (a také zemědělsky chápáného růstu) poskytuje podklad pro obecný pojem *TVORBY*, který má jako své jádro pojem *VYTVÁŘENÍ* fyzického předmětu, ale který se rozšiřuje rovněž na entity abstraktní. Toto základní východisko lze vidět v metaforách zrození pro tvorbu obecně:

Náš národ se *zrodil* z touhy po svobodě.

Jeho dílo je produktem jeho *plodné* fantazie.

Z jeho pokusu byla *zplozena* spousta nových teorií.

To, co děláš, bude *plodit* jenom násilí.

V jeho hlavě se *vylihly* pěkné machinace!

Dal život skvělé teorii pohybu molekul.

Univerzity jsou *inkubátory* nových myšlenek.

Teorie relativity *poprvé spatřila světlo světa* roku 1905.

Chicagská univerzita byla *rodištěm* nukleárního věku.

Edward Teller je *otcem* vodíkové bomby.

To všechno jsou příklady obecné metafory TVORBA JE ZROZENÍ. Získáváme tak další příklad, v němž je speciální případ příčinného působení konceptualizován metaforicky.

Nakonec tu ještě máme další speciální případ PŘÍČINNÉHO PŮSOBNÍ, který konceptualizujeme na základě metafory VYNOŘOVÁNÍ. Je to případ, kdy je mentální nebo emoční stav pojat jako něco, co způsobuje jistou činnost nebo událost:

Z čirého zoufalství zastřelil starostu.
Vzdal se své kariéry z lásky k rodině.
Jeho matka se z osamělosti div nepomátla.
Z vyčerpání se zhroutil.
Stal se matematikem z vášnivého zaujetí pro pořádek.

Zde se STAV (zoufalství, osamělost atd.) chápe jako nádobu a činnost nebo událost jsou pojaty jako předmět, který se vynořuje z nádoby. PŘÍČINNÉ PŮSOBNÍ je chápáno jako VYNOŘENÍ SE JISTÉ UDÁLOSTI ZE STAVU.

SOUHRN

Jak jsme si právě ukázali, pojem PŘÍČINNÉHO PŮSOBNÍ je založen na prototypu PŘÍMÉ MANIPULACE, který vyvěrá bezprostředně z naší zkušenosti. Prototypické jádro je dále rozvedeno metaforou, aby tak otevřelo prostor širokému pojmu PŘÍČINNÉHO PŮSOBNÍ, který má mnoho speciálních případů. Používá se metafor PŘEDMĚT VYCHÁZÍ Z LÁTKY, LÁTKA VSTUPUJE DO PŘEDMĚTU, TVORBA JE ZROZENÍ a PŘÍČINNÉ PŮSOBNÍ (události skrze stav) JE VYNOŘOVÁNÍ (události/předmětu ze stavu/nádoby).

Ukázali jsme si rovněž, že prototypické jádro pojmu PŘÍČINNÉHO PŮSOBNÍ, totiž PŘÍMÁ MANIPULACE, není sémantický základní prvek neanalyzovatelný, nýbrž spíše jistý *gestalt* sestávající z vlastností, které se v naší běžné každodenní praxi, při níž provádíme přímé manipulace, vyskytují přirozeným způsobem pohromadě. Prototypický pojem PŘÍMÉ MANIPULACE je v naší zkušenosti základní a elementárně primitivní, nikoli však ve smyslu požadovaném teorií „stavebních kamenů“. V takových teoriích každý pojem buďto

je mezním stavebním kamenem, nebo se dá tak či onak na mezní stavební kameny rozčlenit. Teorie, kterou hodláme v následujících kapitolách předložit, naproti tomu přichází s pojetím, že existují přirozené dimenze zkušenosti a že pojmy se dají v těchto dimenzích analyzovat více než jedním způsobem. A dále, že se pojmy dají v těchto dimenzích často analyzovat vzhledem k naší zkušenosti pořád dál a dál, takže nikoli vždy dospíváme ke konečným mezním stavebním kamenům.

Existují tedy tři směry, v nichž PŘÍČINNÉ PŮSOBNÍ není neanalyzovatelným základním prvkem:

- Je charakterizováno na základě rodinných podobností vůči prototypu PŘÍMÉ MANIPULACE.
- Sám prototyp PŘÍMÉ MANIPULACE je neomezeně analyzovatelný *gestalt* přirozeně se opakujících vlastností.
- Prototypické jádro PŘÍČINNÉHO PŮSOBNÍ se metaforicky zpracovává různým způsobem.

15. KOHERENTNÍ STRUKTURACE ZKUŠENOSTI

ZKUŠENOSTNÍ GESTALTY A DIMENZE ZKUŠENOSTI

Až doposud jsme mluvili o metaforických pojmech jako o způsobech částečné strukturace jedné zkušenosti na základě jiné. Abychom mohli podrobně prozkoumat, v čem vlastně metaforická strukturace spočívá, musíme si nejprve poněkud vyjasnit, co to znamená, když se řekne, že zkušenost nebo množina zkušeností je koherentní díky tomu, že má strukturu. Například jsme uvedli jako předpoklad, že spor či argumentace je rozhovor, který je částečně strukturován pojmem VÁLKA (čímž jsme získali metaforu SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA). Dejme tomu, že s někým hovoříte, a najednou si uvědomíte, že rozhovor se přeměnil ve spor. V čem to vězí, že se z rozhovoru stal spor, a co to má společného s válkou? Abychom nahlédli, jaký je rozdíl mezi rozhovorem a sporem, musíme se nejdřív podívat, co to vlastně znamená zúčastnit se rozhovoru.

Nezákladnějšího druhu rozhovoru se účastní dva lidé, kteří spolu navzájem mluví. Je typické, že jeden z nich je jeho iniciátorem a že se oba účastníci střídají v řeči o nějakém společném tématu nebo množině témat. Aby se dodržovalo toto střídání a aby se neodbíhalo od daného tématu (nebo aby se témata měnila přípustným způsobem), vyžaduje se jistý podíl spolupráce. A ať už účastníci sledují rozhovorem jakékoli další cíle, slouží rozhovory obecně účelu zdvořilé společenské interakce.

I v případě tak jednoduchém, jakým je zdvořilý dvoustranný rozhovor, je možno vidět několik dimenzí jeho struktury:

Účastníci: Účastníci jsou jistého přirozeného druhu, totiž lidé. Zde hrají úlohu mluvčích. Rozmluva je definována tím, co účastníci dělají, a titíž účastníci hrají svou úlohu během celého rozhovoru.

Součásti: Součásti spočívají v jistém přirozeném druhu činnosti, totiž mluvení. Každá replika v hovoru je součástí rozhovoru jako celku a tyto součásti se musejí skládat podle jistého způsobu, protože rozhovor má být souvislý.

Fáze: Rozhovory mají typicky množinu vstupních podmínek a pak procházejí různými fázemi, mezi něž patří přinejmenším začátek, ústřední část a konec. Jisté věci se tedy říkají, aby se rozhovor započal („Ahoj!“, „Jak se máte?“ apod.), jiné zase, aby jej posunuly kupředu k ústřední části, a ještě další, aby jej ukončily.

Lineární posloupnost: Repliky účastníků jsou při řeči uspořádány do lineární posloupnosti, přičemž se uplatňuje obecné omezení, že se účastníci ve svých rolích střídají. Jistá překrývání jsou dovolena a dochází také k výpadkům, při nichž jeden mluvčí vynechá svou repliku a druhý mluvčí pokračuje dál. Bez takových omezení v lineární organizaci posloupnosti replik by pak buďto vznikl monolog, nebo neuspořádaný propletenec slov, avšak v žádném případě rozhovor.

Příčinné působení: Očekává se, že ukončení jedné repliky v rozhovoru vyvolá začátek následující repliky.

Cíl: Rozhovory mohou sledovat nejrůznější cíle, avšak všechny typické rozhovory mají společný cíl — udržovat zdvořilou společenskou interakci přiměřeně kooperativním způsobem.

Je ještě spousta podrobností, které by se daly k této charakteristice rozhovoru přidat, aby ji ještě více upřesnily, avšak těchto šest strukturních dimenzí poskytuje hlavní rysy, které jsou pro typické rozhovory společné.

Jsme-li zabrání do rozhovoru (který má přinejmenším oněch šest strukturních dimenzí) a všimneme-li si přitom, že se mění ve spor, čeho jsme si to vlastně všimli a co v nás vyvolává dojem, že jsme už překročili hranice rozhovoru? Základní rozdíl spočívá v tom, že máme pocit bojové pohotovosti. Uvědomujeme si, že máme názor, který je pro nás důležitý, a že ten druhý jej nepřijímá. Přinejmenším jeden účastník chce, aby se ten druhý vzdal svého názoru, což vytváří situaci, v níž se dá něco vyhrát nebo prohrát. Cítíme,

že jsme se dostali do sporu, jakmile zjistíme, že se na naše postavení útočí, nebo pocítujeme-li potřebu zaútočit na pozici toho druhého. Spor se rozvine v plné míře, když obě strany zaměří většinu své konverzační energie na pokusy diskreditovat pozici toho druhého a udržet si svou vlastní. Spor sice zůstává rozhovorem, ale prvek zdvořilé kooperace při zachovávání struktury rozhovoru se může začít jevit jako něco násilného, začne-li být spor příliš rozhněný.

Pocit bojové pohotovosti vzniká z prožívaného pocitu, že jsme se dostali do válečné situace, ačkoli nejde o skutečnou bitvu — jelikož zachováváme společenské zvyklosti rozhovoru. Prožíváme pocit, že druhý účastník je protivníkem, napadáme jeho postavení, pokoušíme se bránit svá vlastní a děláme všechno, co je v našich silách, abychom ho dostali na lopatky. Struktura rozhovoru získává aspekty struktury války a my podle toho také jednáme. Naše vjemy a činy do jisté míry odpovídají vjemům a činům účastníka války. Následující seznam charakteristických rysů sporu, popř. argumentace nám to ukáže podrobněji:

Máme názor, který je pro nás důležitý. (*zaujímáme jisté postavení*)

Druhý účastník s naším názorem nesouhlasí. (*zaujímá odlišné postavení*)

Pro jednoho nebo pro oba účastníky je důležité, aby ten druhý od svého názoru ustoupil (*vzdal se*) a přijal názor náš (*vítězství*). (*on je naším protivníkem*)

Rozdíl v názorech se stává konfliktem názorů. (*konflikt*)

Premýšlíme, jak bychom jej mohli o našem názoru nejlépe přesvědčit (*plánování strategie*), a uvažujeme, které důkazy uvést, aby podepřely danou věc (*mobilizace sil*).

Když jsme si rozvážili, co považujeme za slabiny jeho postavení, klademe otázky a vznášíme námitky s tím záměrem, abychom jej donutili nakonec se své pozice vzdát a přijmout tu naši. (*útok*)

Pokoušíme se změnit výchozí premisy rozhovoru tak, abychom se dostali do silnějšího postavení. (*manévrování*)

Jako reakci na jeho otázky a námitky se pokoušíme udržet si své vlastní pozice. (*obrana*)

V průběhu pokračujícího sporu/argumentace si udržení našeho obecného stanoviska může vyžádat jistou revizi. (*ústup*)

Můžeme položit nové otázky a vznést nové námitky. (*protiútok*)

Budto se začneme cítit unaveni a rozhodneme se přestat s argumentací (*příměří*), nebo žádný z účastníků nedovede přesvědčit toho druhého (*patová situace*), nebo se jeden z účastníků vzdá. (*kapitulace*)

Tomuto seznamu jevů, které způsobují, že se rozmluva mění ve spor, dodává spojitosti/koherence okolnost, že odpovídají prvkům pojmu VÁLKA. To, co je přidáno z pojmu VÁLKA k pojmu ROZMLUVA, se dá znázornit na základě týchž šesti strukturních dimenzí, které jsme uvedli při popisu struktury rozmluvy.

Účastníci:	Druhem účastníků jsou lidé nebo skupiny lidí. Hrají úlohu protivníků.	
Součásti:	Dvě postavení/pozice Plánování strategie Útok Obrana Ústup Manévrování Protiútok Patová situace Příměří Kapitulace/vítězství	
Stadia:	Počáteční podmínky:	Účastníci mají různá postavení. Jeden nebo oba chtějí, aby se ten druhý vzdal. Každý z účastníků předpokládá, že je s to své postavení bránit.
	Začátek:	Jeden z protivníků útočí.
	Střed:	Kombinace obrany manévrování ústupu protiútoku
	Konec:	Budto příměří, nebo patová situace, nebo kapitulace/vítězství.
	Konečný stav:	Mír, vítěz má převahu nad poraženým.
Lineární posloupnost:	Ústup po útoku Obrana po útoku Protiútok po útoku	
Příčinné působení:	Útok má za následek obranu nebo protiútok nebo ústup nebo konec.	
Cíl:	Vítězství	

Chápat rozhovor jako spor znamená být schopen překrýt s pomocí multidimenzionální struktury části pojmu VÁLKA příslušnou odpovídající strukturou ROZHOVORU. Takovými multidimenzionálními strukturami jsou charakterizovány *zkušenostní gestalt*y, které jsou jistými způsoby organizace zkušenosti do *strukturovaných celků*. V metafoře SPOR JE VÁLKA je *gestalt* pro ROZHOVOR dále strukturován s pomocí korespondenci s vybranými prvky *gestaltu* pro VÁLKU. Je tedy jedna činnost, totiž mluvení, chápána na základě činnosti jiné, totiž fyzického zápasu. Strukturace naší zkušenosti na základě takových multidimenzionálních *gestaltů* je právě prostředkem, který činí naši zkušenost *koherentní*. Rozhovor zakoušíme jako spor, pokud je *gestalt* VÁLKA s našimi vjemy a činnostmi při rozhovoru v souladu.

Porozumění takovým multidimenzionálním *gestaltům* a jejich vzájemné korelaci jsou klíčem porozumění koherenci v naší zkušenosti. Jak jsme se mohli přesvědčit výše, *zkušenostní gestalt*y jsou *metaforickými strukturovanými celky*. A dále pak jejich dimenze jsou definovány na základě pojmů přímo emergentních. Znamená to, že různé dimenze (účastníci, součásti, stadia atd.) jsou kategoriemi, které se z naší zkušenosti vynořují přímo. Už jsme mohli pozorovat, že PŘÍČINNÉ PŮSOBNÍ je pojem přímo emergentní, a ty ostatní dimenze, v jejichž termínech svou zkušenost kategorizujeme, mají zcela zřejmou zkušenostní bázi:

Účastníci: Tato dimenze vyrůstá z našeho pojmu JÁ jakožto činitele, který se dá rozlišit od činností, které vykonává. Rozlišujeme rovněž *druhy* účastníků (např. lidi, zvířata, věci).

Součásti: Sami sebe zakoušíme jako něco, co má součásti (ruce, nohy atd.), které můžeme ovládat nezávisle. Podobně činíme zkušenost s fyzickými předměty buďto na základě součástí, které mají přirozeně, nebo součástí, které jim přičítáme díky svým vjemům, díky svým interakcím s nimi nebo díky tomu, jak jich používáme. A podobně přičítáme strukturu celku-části událostem a činnostem. A opět, stejně jako v případě účastníků, rozlišujeme *druhy* součástí (např. druhy předmětů, druhy činností atd.).

Stadia: Mezi naše nejjednodušší motorické funkce patří znalost, kde jsme, a v jaké jsme pozici (počáteční podmínky),

začátek pohybu (počátek), provádění motorické funkce (střed) a zastavení (konec), což nás zanechá ve stavu konečném.

Lineární posloupnost: A opět — je to právě ovládání našich nejjednodušších motorických funkcí, které od nás žádá, abychom je seřadili do správné lineární posloupnosti.

Cíl: Od narození (ba ještě dřív) máme jisté potřeby a přání a uvědomujeme si velmi brzy, že jsme s to realizovat jisté činnosti (plakat, pohybovat se, manipulovat předměty atd.), abychom tyto potřeby a přání uspokojili.

Toto jsou některé základní dimenze naší zkušenosti. Svou zkušenost klasifikujeme v takovýchto termínech. A v rozmanitých zkušenostech zjišťujeme *koherenci*, jestliže je můžeme kategorizovat na základě *gestaltů* přinejmenším s těmito dimenzemi.

CO TO ZNAMENÁ, ŽE POJEM
JE V SOULADU S JISTOU
ZKŮŠENOSTÍ?

Vraťme se ke zkušenosti podílení se na rozhovoru, který se změnil ve spor. Jak je vidět, účast na rozhovoru je strukturovaná zkušenost. Když se účastníme rozhovoru, automaticky a bezděky klasifikujeme svou zkušenost na základě přirozených dimenzí *gestaltu* ROZMLUVY: Kdo se jí účastní? Kdo je na řadě? (= která součást?) V které jsme fázi? A tak dále. Jedině z hlediska *gestaltu* ROZMLUVY, který uplatňujeme na to, co se děje, prožíváme mluvení a naslouchání, na němž se podílíme, jako speciální *druh* zkušenosti, totiž jako rozmluvu. Máme-li pocit, že dimenze naší zkušenosti jsou nadto v souladu s *gestaltem* VÁLKY, uvědomujeme si, že se účastníme jiného *druhu* zkušenosti, totiž sporu. Právě těmito prostředky klasifikujeme určité zkušenosti, a své zkušenosti klasifikovat potřebujeme, abychom je byli schopni pochopit, a to tak, abychom pak věděli, co máme dělat.

Klasifikujeme tedy jednotlivé zkušenosti z hlediska zkušenostních *gestaltů* v našem pojmovém systému. Musíme zde rozlišovat mezi: (1) zkušeností samou, jak ji strukturu-

jeme, a (2) pojmy, jichž ke strukturaci používáme, tj. multidimenzionálními *gestalty*, jako je ROZMLUVA a SPOR. Pojmem (dejme tomu ROZMLUVA) jsou specifikovány jisté přirozené dimenze (např. účastníci, repliky, stadia atd.) i to, v jakých vztazích jsou. Postupně pro každou z dimenzí existuje korelace mezi pojmem ROZMLUVA a aspekty aktuální činnosti rozmlouvání. Právě toto máme na mysli, říkáme-li, že pojem je v souladu se zkušeností.

Právě s pomocí takovýchto prostředků konceptualizace vlastní zkušenosti vybíráme ony „důležité“ aspekty jisté zkušenosti. A tím, že vybíráme to, co je ve zkušenosti „důležité“, můžeme zkušenost kategorizovat, chápat ji a zapamatovat si ji. Kdybychom vám měli říct, že jsme měli včera spor, řekli bychom vám pravdu, pokud by byl náš pojem SPORU s námi jakožto jeho účastníky v souladu s tou zkušeností, kterou jsme získali včera, a to postupně pro každou z dimenzí.

ROZDÍL MEZI METAFORICKOU STRUKTURACÍ A SUBKATEGORIZACÍ

V naší rozpravě o pojmu SPOR jsme předpokládali, že je výrazný rozdíl mezi subkategorizací a metaforickou strukturací. Na jedné straně jsme považovali „Spor je rozmluva“ za případ subkategorizace, protože spor je ve své podstatě *druhem* rozmluvy. V obojím případě se realizuje tentýž druh činnosti, totiž mluvení, a spor má všechny základní strukturní rysy rozmluvy. Našimi kritérii pro subkategorizaci byl (a) tentýž druh činnosti a (b) dostatečný počet týchž strukturních rysů. Na druhé straně však jsme SPOR JE VÁLKA považovali za metaforu, protože spor a válka jsou v podstatě různé druhy činnosti a SPOR je částečně strukturován na základě VÁLKY. Spor je odlišným druhem činnosti, protože u něho jde o mluvení místo o bojování. Struktura je částečná, protože se používá pouze vybraných prvků pojmu VÁLKA. Našimi kritérii pro metaforu byl tedy (a) rozdíl co do druhu činnosti a (b) částečná struktura (použití jistých vybraných částí).

Na základě těchto kritérií se však subkategorizace od metafory vždycky odlišit nedá. Je tomu tak proto, že není vždy zřejmé, kdy dvě činnosti (nebo dvě věci) jsou téhož druhu nebo různého druhu. Jako příklad může sloužit SPOR JE ZÁPAS. Je to subkategorizace, nebo metafora? Kritickým bodem zde je, zda zápas a spor jsou též druh činnosti. Tato otázka není tak jednoduchá. Zápas je pokus získat nadvládu, k čemuž typicky patří i ubližování, způsobování bolesti, zraňování atd. Existuje však jak fyzická bolest, tak i tzv. bolest psychická; existuje jak fyzická nadvláda, tak i psychická. Jestliže do našeho pojmu ZÁPASU je zahrnuta i psychická nadvláda a psychická bolest na téže rovině jako fyzická nadvláda a bolest, pak můžeme považovat SPOR JE ZÁPAS spíše za subkategorizaci než za metaforu, protože oba případy budou zahrnovat i dosažení nadvlády psychické. Z tohoto hlediska by byl spor druhem zápasu strukturovaným v podobě rozmluvy. Jestliže však na druhé straně budeme pojímat ZÁPAS jako čistě fyzický a budeme-li vidět v psychické bolesti pouze bolest chápanou metaforicky, pak bychom mohli brát SPOR JE ZÁPAS metaforicky.

Jde tedy hlavně o okolnost, že subkategorizace a metafora jsou koncovými body na jistém kontinuu. Vztah formy *A* je *B* (např. SPOR JE ZÁPAS) bude jasnou subkategorizací, jestliže *A* a *B* jsou též druh věci nebo činnosti, a bude jasnou metaforou, jsou-li to jasně různé věci nebo činnosti. Avšak není-li jasné, zda *A* a *B* jsou též druh věci nebo činnosti, pak vztah *A* je *B* bude spadat někam doprostřed kontinua.

Je zde důležité poznamenat, že teorie nastíněná v kapitole 14 pamatuje stejně na takovéto nejasné případy jako na případy jasné. Nejasné případy budou zahrnovat stejné druhy struktur (se stejnými dimenzemi a stejnými spleťtostmi) jako případy jasné. V nejasném případě formy *A* je *B* budou jak *A*, tak *B gestalty*, které strukturují jisté druhy činnosti (nebo věci), a zůstane jedině problém, zda činnosti nebo věci strukturované takovými *gestalty* jsou téhož druhu.

Zatím jsme charakterizovali koherenci z hlediska zkušenostních *gestaltů*, které mají různé dimenze, jež přirozeně

vyvěrají ze zkušenosti na povrch. Některé *gestalty* jsou poměrně jednoduché (ROZMLUVA) a některé zase mimořádně spleť (VÁLKA). Jsou také složité *gestalty*, které jsou strukturovány částečně podle jiných *gestaltů*. Jsou to ty, které jsme nazývali *metaforicky strukturovanými pojmy*. Jisté pojmy jsou strukturovány téměř výlučně metaforicky. Tak například pojem LÁSKA je strukturován převážně v metaforických termínech: LÁSKA JE CESTA, LÁSKA JE PACIENT, LÁSKA JE FYZICKÁ SÍLA, LÁSKA JE BLÁZNOVSTVÍ, LÁSKA JE VÁLKA atd. Pojem LÁSKY má jádro, které je minimálně strukturováno subkategorizací LÁSKA JE CIT a propojením s jinými city, např. „mít rád“. Je to typické pro emocionální pojmy, které nejsou v naší zkušenosti jasně vyhraněné nějakým přímým způsobem, takže nezbyvá než je primárně chápat nepřímě, skrze metaforu.

U koherence jde však o víc než o strukturaci na základě multidimenzionálních *gestaltů*. Je-li jistý pojem strukturován více než jednou metaforou, tyto různé metaforické strukturace jsou obvykle v souladu koherentním způsobem. Nyní se podíváme na jiné aspekty koherence, a to jak v rámci jednotlivé metaforické strukturace, tak napříč dvěma nebo více metaforami.

16. METAFORICKÁ KOHERENCE

SPECIALIZOVANÉ ASPEKTY POJMU

Pojem SPOR/ARGUMENTACE (*argument*) jsme prozatím prozkoumali natolik podrobně, že nám to umožnilo získat si určitý názor na jeho celkovou obecnou strukturu. Jak to bývá u mnoha našich obecných pojmů, má i pojem SPOR/ARGUMENTACE specializované aspekty, kterých se využívá v jistých subkulturách nebo za jistých situací. Tak jsme například viděli, že v akademickém prostředí, v právnickém prostředí atd. se pojem SPOR/ARGUMENTACE specializuje na RACIONÁLNÍ SPOR/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACI (*rational argument*), který se odlišuje od běžného „iracionálního“ sporu. U RACIONÁLNÍHO SPORU/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACE jsou taktické prostředky *ideálně* omezeny na formulování premis, citování podpůrných důkazů a vyvozování logických závěrů. Jak jsme však už viděli, v praxi se taktické prostředky běžného všedního sporu (zастраšování, odvolávání se na autoritu apod.) vyskytují v aktuálním „racionálním“ sporu, „racionální“ argumentaci v zastřené nebo rafinované podobě. Tato dodatečná omezení vymezují RACIONÁLNÍ SPOR/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACI jako specializovaný obor obecného pojmu SPOR/ARGUMENTACE. A kromě toho v případě RACIONÁLNÍHO SPORU/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACE je cíl sporu omezen ještě dále. V ideálním případě se cíl vítězství v takovém sporu/argumentaci chápe jako něco, co slouží vyššímu cíli porozumění.

V rámci RACIONÁLNÍHO SPORU/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACE samé máme ještě další specializaci. Jelikož písemné roz-

pravy vylučují dialog, který je od sporů/argumentací se dvěma stranami neodmyslitelný, vyvinula se speciální forma sporu/argumentace s jednou stranou. V tomto případě mluvení se typicky stává psaním a autor se obrací sám k sobě, tedy nikoli k nějakému skutečnému protivníkovi, nýbrž ke skupině hypotetických protivníků, kteří nejsou přítomni, aby se sami bránili, podnikali protiútoky atd. Máme zde tedy specializovaný pojem RACIONÁLNÍ SPOR/ARGUMENTACE S JEDNOU STRANOU.

Nakonec pak ještě máme rozlišení mezi sporem/argumentací jako *procesem* (hádáním se, přením se) a sporem/argumentací jako *produktem* (tím, co bylo napsáno nebo řečeno během procesu pření, hádání, argumentace). V tomto případě jsou proces a produkt navzájem úzce spjaté aspekty téhož obecného pojmu, z nichž ani jeden, ani druhý nemohou existovat jeden bez druhého, a je možno zaměřit svou pozornost na kterýkoli z nich. Mluvíme tedy o stadiu sporu/argumentace, aniž rozlišujeme, zda se to týká procesu, nebo produktu.

RACIONÁLNÍ SPOR/ARGUMENTACE S JEDNOU STRANOU je specializovaná subkategorie obecného pojmu SPOR/ARGUMENTACE a jako taková je podrobena mnoha omezením. Protože není přítomen žádný konkrétní protivník, je nutno předpokládat protivníka idealizovaného. Má-li být zachován záměr, že cílem je vítězství, musí to pak být vítězství nad idealizovaným protivníkem, který není přítomen. Jediným způsobem, jak si zajistit vítězství, je podržet si schopnost přemoci všechny možné protivníky a získat neutrální účastníky na svou stranu. Aby se toho dosáhlo, je nutno anticipovat možné námitky, obranné manévry, útoky atd. a při konstruování sporu/argumentace je všechny vyřídit. Protože je to RACIONÁLNÍ SPOR /ARGUMENTACE, je nutno všechny tyto kroky podniknout nejenom kvůli vítězství, ale i kvůli cíli vyššímu, tj. porozumění.

Na racionální spory/argumentace s jednou stranou jsou kladena ještě další omezení a ta vyžadují, abychom věnovali zvláštní pozornost jistým aspektům sporu/argumentace, které nejsou v běžném každodenním sporu tak důležité (ba někdy tam ani nejsou přítomny). Patří mezi ně:

Obsah: Je nutno mít dostatek podpůrných důkazů a mít dost co říci o těch pravých věcech, abychom dosáhli přesvědčivosti a vyvrátili jakékoli možné námitky.

Postup: Je nutno začít se vstupními předpoklady, o nichž panuje všeobecná shoda, a pohybovat se pak lineárně k nějakému závěru.

Struktura: RACIONÁLNÍ SPOR/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACE vyžaduje, aby mezi různými částmi byly přiměřené logické souvislosti.

Síla: Schopnost sporu/argumentace odolávat útokům závisí na váze důkazů a pevnosti logických vazeb.

Podstatnost: Udržet a ubránit jistá tvrzení je důležitější než obhájit jiná, protože následující tvrzení budou založena právě na nich.

Samozřejmost: V každém sporu/argumentaci se vyskytnou věci, které nejsou samozřejmé. Ty je nutno rozpoznat a dostatečně podrobně prozkoumat.

Přímot: Síla argumentace může záviset na tom, jak přímo se pohybujeme od vstupních předpokladů k závěrům.

Jasnost: To, co tvrdíme, a souvislosti mezi našimi tvrzeními musejí být pro čtenáře dostatečně jasné, aby jim mohl porozumět.

To vše jsou aspekty racionálního sporu/argumentace s jednou stranou, které součástí běžného každodenního sporu být nemusejí. Pojem ROZHOVOR a metafora SPOR /ARGUMENTACE JE VÁLKA se na takové aspekty nezaměřují, neboť ty jsou rozhodující pro idealizovaný RACIONÁLNÍ SPOR/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACE. Důsledkem toho je, že pojem RACIONÁLNÍ SPOR /RACIONÁLNÍ ARGUMENTACE se dále vymezuje s pomocí jiných metafor, které nám *skutečně* umožňují zaměřit se na tyto důležité aspekty: SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA, SPOR /ARGUMENTACE JE NÁDOBA a SPOR /ARGUMENTACE JE BUDOVA. Jak uvidíme dále, každá z nich nám poskytne jakýsi ovladač pro některý z uvedených aspektů pojmu RACIONÁLNÍ SPOR/RACIONÁLNÍ ARGUMENTACE. Žádná z nich není dostačující, aby nám poskytla úplné, konsistentní a všestranně přístupné pochopení všech těchto aspektů, avšak všechny dohromady se docela dobře postarají, abychom koherentně pochopili, co je to racionální spor/racionální argumentace. Nyní se

věnujme otázce, co to znamená, že nám několik různých metafor — přičemž každá strukturuje pojem částečně — poskytne ve vzájemné spolupráci koherentní chápání pojmu jakožto celku.

KOHERENCE V RÁMCI JEDNÉ METAFORE

Jistou představu o mechanismu koherence v rámci jedné metaforické struktury je možno získat, začneme-li s metaforou SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA. Tato metafora má něco společného s cílem sporu/argumentace, se skutečností, že musí mít začátek, pokračovat lineárním způsobem a postupovat skrze jistá stadia směrem k cíli. Uvedme několik jasných případů takové metafory:

SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA

Vydali jsme se cestou směřující k důkazu, že netopýři jsou ptáci. Jakmile dospějeme k následujícímu bodu, uvidíme, že filozofie je mrtva.

Zatím nejsme tak daleko, abychom mohli svou hypotézu považovat za potvrzenou.

Budeme postupovat krok za krokem.

Naším cílem je prokázat, že kolibříci jsou pro vojenskou obranu nepostradatelní.

Toto pozorování ukazuje cestu k elegantnímu řešení.

Dospěli jsme k zneklidňujícímu závěru.

O cestách víme jednu věc, že totiž CESTA VYMEZUJE DRÁHU.

CESTA VYMEZUJE DRÁHU

Sešel ze správné cesty.

Pustil se špatným směrem.

Jdou v našich stopách.

Ztratil jsem cestu.

Dáme-li dohromady SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA a CESTA VYMEZUJE DRÁHU, dostaneme:

SPOR/ARGUMENTACE VYMEZUJE DRÁHU

Sešel ze správné linie argumentačního postupu.

Dokážete ještě sledovat naši argumentaci?

Ted jsme se zase dali špatným směrem.

Ztratil jsem cestu.

Chodíte pořád v bludném kruhu.

A kromě toho se dráhy chápou jako povrchy (představme si koberec, který se před námi odvíjí, jak kráčíme, a tak za námi vytváří dráhu):

DRÁHA CESTY JE POVRCH

Výprava pokryla za krátký čas velkou oblast.

Je nám na stopě.

Odbočil ze stopy.

Vrátil se zpět po téže stopě.

Je-li dáno, že SPOR/ARGUMENTACE VYMEZUJE DRÁHU a DRÁHA CESTY JE POVRCH, dostaneme:

DRÁHA SPORU/ARGUMENTACE JE POVRCH

Pokryli jsme už prakticky všechny sporné body.

Svou argumentací pokrýl značně velkou oblast.

Podívejme se zpětně po celé oblasti našich argumentů.

Dostáváš se stranou od vlastního předmětu debaty.

Opravdu jsi teď na něco přišel.

Jsme zřejmě na správné cestě, jak vyřešit ten problém.

Vidíme zde soubor případů, které spadají do oboru metafor SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA. To, že jsou systematické, je zásluha dvojice metaforických důsledků, které jsou vybudovány na dvou faktech týkajících se cest.

Fakta o cestách:

CESTA VYMEZUJE DRÁHU

DRÁHA CESTY JE POVRCH

Metaforické důsledky:

SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA

CESTA VYMEZUJE DRÁHU

Tedy: SPOR/ARGUMENTACE VYMEZUJE DRÁHU

SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA

DRÁHA CESTY JE POVRCH

Tedy: DRÁHA SPORU/ARGUMENTACE JE POVRCH

Metaforické důsledky v tomto případě charakterizují vnitřní systematickosti metafor SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA,

tedy činí koherentními všechny příklady, které pod tuto metaforu spadají.

KOHERENCE MEZI DVĚMA ASPEKTY JEDNOHO A TĚHOŽ POJMU

SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA je pouze jednou z metafor pro spory/argumentace, a to metaforou, které používáme, abychom zdůraznili cíl, směr nebo postup sporu/argumentace, popř. abychom o těchto věcech mohli mluvit. Chceme-li mluvit o obsahu sporu/argumentace, používáme strukturně komplexní metafory SPOR/ARGUMENTACE JE NÁDOBA. Na nádobu lze pohlížet jako na něco, co vymezuje omezený prostor (s ohraničujícím povrchem, centrem a periferií) a co obsahuje a drží nějakou látku (jejíž množství může být různé a která může mít jisté jádro umístěné uprostřed). Metafory SPOR/ARGUMENTACE JE NÁDOBA používáme, chceme-li u nějakého sporu/argumentace zdůraznit kterýkoli z těchto aspektů.

SPOR/ARGUMENTACE JE NÁDOBA

Vaše argumentace není příliš *obsažná*.
Tato argumentace je poněkud *děravá*.
Moc argumentů tedy nemáte, ale jeho námitky nějakým *obsahem* také příliš neoplývají.
Tvoje argumentace je úplně *bezobsažná*.
Tvoje *prázdné* argumenty mne už začínají unavovat.
Tuto myšlenku v jeho argumentaci *nenaleznete*.
Z mé argumentace tyto závěry přímo *vyplývají*.
Tvoje argumenty jsou neudržitelné jako *voda v koši*.
Pro naši argumentaci jsou tyto body *ústřední* — ostatní jsou jen *okrajové*.
Ještě stále jsem se nedostal k *jádro* jeho argumentace.

Protože účel metafor CESTA a NÁDOBA je různý, tj. protože se jich užívá k tomu, aby se bylo možno detailně soustředit na různé aspekty nějakého sporu/argumentace (cíle a postup proti obsahu), nelze očekávat, že by se tyto metafory překrývaly úplně. V některých případech je ovšem možné, aby se pozornost u sporu/argumentace soustředila jak na aspekty CESTY (postup), tak na aspekty NÁDOBY (obsah). Do-

staneme tak jisté smíšené metafory, které odhalují oba tyto aspekty současně.

Průnik mezi metaforami CESTA a NÁDOBA:

V tomto bodě není vaše argumentace příliš *obsažná*.
V tom, co se nám podařilo vyložit, *jsme se už dostali tak daleko*, že jsme vlastně prezentovali vlastní *jádro* naší argumentace.
Půjdeme-li touto cestou dál, podaří se nám *vtěsnat* do naší hypotézy vskutku všechna dostupná fakta.

Takový průnik je umožněn právě okolností, že metafory CESTA a NÁDOBA mají společné důsledky. Obě metafory nám dávají možnost odlišit formu sporu od jeho obsahu. V metafoře CESTA odpovídá dráha formě sporu a plocha touto dráhou pokrytá obsahu. Chodíme-li v kruzích kolem dokola, může být naše dráha dlouhá, avšak mnoho plochy nepokryje; znamená to pak, že spor nemá mnoho obsahu. V dobrém sporu se však každého prvku formy využívá k vyjádření nějakého obsahu. U metafory CESTA čím je dráha delší (čím delší je spor/argumentace), tím více plochy se pokryje (tím více má spor/argumentace obsahu). V metafoře NÁDOBA odpovídá ohraničující povrch nádoby formě sporu/argumentace, a to, co je v nádobě, odpovídá „obsahu“ sporu/argumentace. V nádobě, která je vytvořena a využita co nejefektivněji, používá se celého ohraničujícího povrchu k udržení obsahu. Ideálně platí, že čím více je povrchu (čím delší je spor/argumentace), tím více je v nádobě látky (tím více má spor/argumentace obsahu). S postupným odvíjením se dráhy cesty se vytváří více a více povrchu vymezeného touto dráhou, stejně jako se vytváří více a více povrchu nádoby. Průnikem těchto dvou metafor je postupné vytváření povrchu. Čím více půdy spor/argumentace pokrývá (díky povrchu CESTY), tím více získává obsahu (díky povrchu NÁDOBY).

Sdílený důsledek je právě tím, co tento průnik charakterizuje; dochází k tomu následujícím způsobem:

Nemetaforický důsledek týkající se cesty:

Při realizaci cesty se vytváří více dráhy.

DRÁHA JE POVRCH.

Tedy: Při realizaci cesty se vytváří více povrchu.

Metaforický důsledek týkající se sporů / argumentací (založený na cestách):

SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA.

Při realizaci cesty se vytváří více povrchu.

Tedy: Při realizaci sporu/argumentace se vytváří více povrchu.

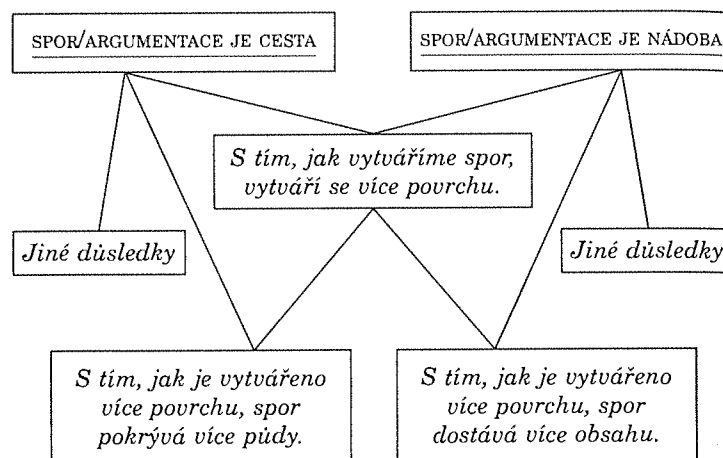
Metaforický důsledek týkající se sporů / argumentací (založený na nádobách):

SPOR/ARGUMENTACE JE NÁDOBA.

Při realizaci nádoby vytváří se více povrchu.

Tedy: Při realizaci sporu/argumentace se vytváří více povrchu.

Zde mají dva metaforické důsledky stejný závěr. Dá se to znázornit tímto doprovodným diagramem.

Právě tento průnik důsledků mezi dvěma metaforami vymezuje jejich vzájemnou koherenci a poskytuje spojnici mezi množstvím plochy, kterou spor/argumentace pokrývá, a množstvím obsahu, který má. Tím se získává možnost, aby byly ve „vzájemném souladu“, třebaže nejsou úplně konsistentní; neexistuje tedy žádný „jediný obraz“, který by byl s oběma metaforami v plném souladu. Jak povrch nádoby, tak povrch území jsou povrchy díky společným topologickým vlastnostem. Avšak náš obraz povrchu území se velmi liší od našich obrazů různých druhů povrchů nádob. Abstraktní topologický pojem povrchu, který tvoří průnik

oněch dvou metafor, není natolik konkrétní, aby vytvořil obraz. Obecně řečeno, jsou-li metafory koherentní, avšak nejsou-li konsistentní, neměli bychom očekávat, že budou vytvářet konsistentní obrazy.

Rozdíl mezi koherencí a konsistencí je zásadní. Každá z metafor se zaměřuje na jeden aspekt pojmu SPOR/ARGUMENTACE: přitom každá z nich slouží jednomu účelu. A nadto každá z metafor nám umožňuje pochopit jeden aspekt pojmu z hlediska jasněji vyhraněného pojmu, tj. CESTY nebo NÁDOBY. Důvodem, proč je nám zapotřebí dvou metafor, je, že neexistuje žádná jediná metafora, která by to dokázala — neexistuje žádná jediná metafora, která by nám umožnila opatřit si jistý ovladač současně jak pro směr sporu/argumentace, tak i pro obsah sporu/argumentace. Tyto oba dva cíle nelze zvládnout najednou s pomocí jediné metafor. A kde se vzájemně neprolínají cíle, tam se neprolínají ani metafory. Dostali bychom pak totiž případy nepřipustných smíšených metafor, které jsou výsledkem nemožnosti jediné jasně vyhraněné metafor, která by uspokojovala oba cíle najednou. Můžeme například mluvit o *směru* sporu/argumentace a o *obsahu* sporu/argumentace, ale ne o *směru obsahu* sporu/argumentace ani o *obsahu směru* sporu/argumentace. Nezískáme tedy věty tohoto druhu:

Nyní můžeme sledovat *dráhu* jádra argumentace.

Obsah argumentace *postupuje* takto.

Směr této argumentace je *bezobsažný*.

Jsem zneklidněn *nic neříkající cestou* vaší argumentace.

Tyto dvě metafory by byly konsistentní, kdyby existoval způsob, jak *úplně* uspokojit oba účely jedním jasně vyhraněným pojmem. Místo toho však získáváme koherenci, při níž dochází k částečnému uspokojení obojího účelu. Tak například metafora CESTA zdůrazňuje jak směr, tak postup směrem k cíli. Metafora NÁDOBY zdůrazňuje obsah co do jeho množství, hustoty, centrálnosti a hranic. Aspekt *postupu* metafor CESTA a aspekt *množství* metafor NÁDOBA lze zdůraznit zároveň, protože množství se zvětšuje během postupu sporu/argumentace. A to, jak jsme viděli, má jako svůj následek přípustné smíšené metafory.

Zatím jsme tedy probrali koherence dvou metaforických strukturací pojmu SPOR/ARGUMENTACE a zjistili jsme toto:

- Metaforické důsledky hrají podstatnou roli při propojení všech případů *jednotlivé* metaforické strukturace pojmu (jako u různých případů metafory SPOR/ARGUMENTACE JE CESTA).

- Metaforické důsledky hrají také podstatnou úlohu při propojení *dvou různých* metaforických strukturací jednoho pojmu (jako v metaforách CESTA a NÁDOBA pro SPOR/ARGUMENTACE).

- Sdílený metaforický důsledek může navázat korespondenci jdoucí napříč metaforami. Tak např. sdílený důsledek při REALIZACI SPORU SE VYTVÁŘÍ VÍCE POVRCHU navazuje korespondenci mezi množstvím povrchu, který je sporem/argumentací pokryt (a který je v metafoře CESTA), a množstvím obsahu ve sporu/argumentaci (který je v metafoře NÁDOBA).

- Různé metaforické strukturace pojmu slouží různým účelům tím, že zvýrazňují různé aspekty pojmu.

- Kde dochází k překrývání účelů, dochází i k překrývání metafor, a tedy i k jejich vzájemné koherenci. Do tohoto průniku patří přípustné smíšené metafory.

- Obecně platí, že naprostá konsistence jdoucí napříč metaforami je vzácná; koherence je naproti tomu typická.

17. KOMPLEXNÍ KOHERENCE NAPŘÍČ METAFORAMI

Nejdůležitější věc, na kterou při své rozpravě o koherenci nesmíme nikdy zapomínat, je role účelu. Metaforická strukturace pojmu, dejme tomu metafora CESTA pro spory a argumentace, umožňuje abychom získali ovladač (*handle*) pro jeden aspekt pojmu. Metafora tedy funguje, plní-li jistý účel, totiž pochopení nějakého aspektu pojmu. Plní-li dvě metafory úspěšně dva účely, průnik mezi účely bude pak odpovídat průniku mezi metaforami. Podle našeho názoru se takové průniky dají charakterizovat na základě sdílených metaforických důsledků a na základě korespondencí procházejících napříč metaforami, jež se díky těmto důsledkům vytvořily.

Viděli jsme to na jednoduchém příkladu v předcházející kapitole. Rádi bychom nyní ukázali, že tentýž mechanismus funguje i v příkladech složitých. Taková složitost má dvojí původ: (1) často existuje mnoho metafor, které dílčím způsobem strukturují jeden a týž pojem, a (2) pojednáváme-li o jednom pojmu, užíváme druhých pojmů, které jsou samy chápány na základě metaforických termínů, a to pak vede k dalšímu překrývání metafor. Činitele vedoucí k uvedeným složitostem můžeme vyčlenit tím způsobem, že budeme dále pokračovat ve zkoumání pojmu SPOR.

Všeobecně řečeno slouží spory [ve smyslu argumentace — pozn. překl.] účelům porozumění. Argumentaci konstruujeme tehdy, když potřebujeme ukázat spojitosti mezi věcmi, které jasné jsou — které považujeme za dané —, a jiný-

mi věcmi, které jasné nejsou. Děláme to tak, že skládáme myšlenky k sobě dohromady. Tyto myšlenky tvoří obsah argumentace. Věci, které považujeme za dané, jsou východiskem argumentace. Věci, které si přejeme ukázat, jsou cíli, jichž musíme dosáhnout. Přitom, jak postupujeme směrem k těmto cílům, postupujeme dále i ve vytváření souvislostí. Tyto souvislosti mohou být silné nebo slabé a jejich síť má strukturu, která zahrnuje celek. V každé argumentaci a sporu mohou být jisté myšlenky a souvislosti základnější („bázovější“) než jiné, jisté myšlenky mohou být zřejmější než jiné. Do jaké míry bude určitá argumentace dobrá, to bude záležet na jejím kontextu, na tom, jak silné budou souvislosti, na tom, jak přímým způsobem budou tyto souvislosti navázány a jak snadno je bude možno pochopit. Zkrátka a dobře, různé metafory ARGUMENTACE/SPORU slouží účelu prezentování a chápání těchto aspektů pojmu:

obsah	bázovost
postup	zřejmost
struktura	přímot
síla	jasnost

V předcházející kapitole jsme viděli, že se metafora CESTA zaměřuje přinejmenším na obsah a postup, že se metafora NÁDOBA zaměřuje přinejmenším na obsah a že zde máme průnik zakládající se na postupném hromadění obsahu. Tyto dvě metafory však slouží ještě většímu počtu účelů a účastní se ještě většího množství komplexních koherencí. Bude to patrné, vezmeme-li v úvahu třetí metaforu pro argumentace a spory:

SPOR JE BUDOVA

Získali jsme rámeček pro *solidní* argumentaci.

Pokud *neopřete* svou argumentaci o *solidní* fakta, všechno se vám to *sesype*.

Pokouší se *podepřít* svou argumentaci spoustou irelevantních skutečností, ale pořádek je to argumentace značně *chatrná* a *labilní*, která se snadno *rozpadne*, bude-li podrobena přísné kritice. Na těch *základech*, jaké teď máte k dispozici, můžete *vybudovat* značně *silnou* argumentaci.

Metafory CESTA, NÁDOBA a BUDOVA se dohromady soustřeďují na všechny uvedené aspekty pojmu SPOR, jak je patrné z následujícího seznamu:

CESTA	NÁDOBA	BUDOVA
obsah	obsah	obsah
postup	postup	postup
přímot	bázovost	bázovost
zřejmost	síla	síla
	jasnost	struktura

Uvedeme několik příkladů, jak rozumíme každému z těchto aspektů na základě metafor:

CESTA

I když jsme došli až sem, nepodařilo se nám zatím pokrýt podstatnou část relevantních otázek. (postup, obsah)

To je argument oklikou. (přímot)

Bude třeba zajít do toho všeho poněkud hlouběji, abychom mohli jasněji nahlédnout, v čem to vězí. (postup, zřejmost)

NÁDOBA

Vaše argumentace obsahuje skutečně jen správné myšlenky, avšak pořádek ještě není dost transparentní. (obsah, postup, jasnost)

Tyto myšlenky tvoří pevné, solidní jádro argumentace. (síla, bázovost)

BUDOVA

Máme již jistý základ pro argumentaci, teď potřebujeme solidní rámeček. (bázovost, síla, struktura)

Nyní jsme již zkonstruovali větší část své argumentace. (postup, obsah)

Předcházející kapitola nám ukázala toto: skutečnost, že jak cesty, tak nádoby vymezují povrchy, se stala základem průniku mezi metaforami CESTA a NÁDOBA. Fakt, že i budova má povrch, totiž základy a vnější zdi, umožňuje další průniky s metaforou BUDOVA. V každém z těchto případů povrch vymezuje obsah, avšak pokaždé jinak:

CESTA:	Povrch vymezený trasou argumentace „pokrývá půdu“, a obsah je onou půdou, která je argumentací pokrytá.
NÁDOBA:	Obsah je uvnitř nádoby, jejíž ohraničení je vymezeno jejím povrchem.
BUDOVA:	Povrchem je vnější zdivo a základy, které vymezují u budovy její vnitřek. U metafory BUDOVA na rozdíl od metafory NÁDOBA obsah není <i>uvnitř</i> stavby; místo toho jsou to právě základy a vnější zdi, co <i>vytváří</i> obsah. Je to patrné v příkladech: „Základ tvé argumentace nemá dost obsahu na to, aby byl schopen podepřít tvoje tvrzení“ a „Rámec tvé argumentace nemá dost substance na to, aby odolal kritice“.

Tyto povrchy budeme nazývat „povrchy vymezující obsah“.

Pojem povrchu vymezujícího obsah není dostačující pro vysvětlení mnoha koherencí, které se mezi metaforami vyskytují. Existují například případy metaforických průniků, které jsou založeny na pojmu hloubky. Jelikož se hloubka definuje rovněž ve vztahu k povrchu, mohli bychom se domnívat, že pojem povrchu vymezujícího hloubku bude u každé metafory též jako povrch vymezující obsah. Že tomu vždycky tak není, je patrné z následujících příkladů:

Je to naprosto *plytký* argument; potřebuje podstatně větší *základ*. (BUDOVA)

Procházeli jsme všemi těmito názory a myšlenkami do *velké hloubky*. (CESTA)

Ještě jste se nedostal k *nejhlubším* bodům — to jest k těm, které tvoří *jádro* argumentace. (NÁDOBA)

Jak u metafory BUDOVA, tak u metafory CESTA je povrchem, který vymezuje hloubku, úroveň zemského povrchu. U metafory NÁDOBA je to zase povrch nádoby.

	CESTA	NÁDOBA	BUDOVA
povrch vymezující obsah:	povrch vytvořený dráhou (pokrytí)	povrch nádoby	základy a skořepina
povrch vymezující hloubku:	úroveň zemského povrchu	povrch nádoby	úroveň zemského povrchu

Dříve než se dostaneme ke koherencím, je důležité si uvědomit, že zde fungují dva různé pojmy hloubky. U metafor BUDOVA a NÁDOBA je bázovějším to, co je hlubší. Nejbá-

zovější části sporu/argumentace jsou i nejhlubší: základy a jádro. U metafory CESTA jsou však hloubkovými ta fakta, která nejsou zjevná. Fakta, která nejsou na povrchu, jsou skryta bezprostřednímu nazírání; musíme za nimi sestoupit do hloubky. Mezi cíle sporu/argumentace patří i snaha pokrýt jistá témata (vypořádat se s nimi — „dostat je pod pokličku“) a nadto je zpracovat v *náležitých hloubkách*. Postupovat v argumentaci kupředu neznamená pouze pokrýt témata; vyžaduje to od nás zároveň, abychom se do nich dostali dostatečně hluboko. Dostat se v tématu do požadované hloubky je součástí cesty:

Pronikneme-li do tohoto tématu hlouběji, zjistíme ...

Dospěli jsme k bodu, kdy budeme muset *prozkoumat* dané problémy na *hlubší úrovni*.

Jelikož se většina cesty děje nad povrchem země, vymezuje se *hloubka* témat, která je třeba pokrýt, právě vzhledem k tomuto povrchu. Avšak jakmile sestupujeme u kteréhokoli jednotlivého tématu do hloubky, zanecháváme za sebou stopu (povrch), tak jak to děláme na všech úsecích své cesty. Právě tím, že za sebou zanecháváme tento povrch, *pokrýváme* nějaké téma v *jisté hloubce*. Tímto způsobem lze vysvětlit následující výrazy:

Odebereme se hlouběji do repertoáru nejrůznějších témat.

Ve svém dalším postupu budeme pronikat těmito tématy *do hloubky*.

Nyní jsme pokryli všechna témata *na příslušné úrovni*.

Z těchto důvodů metaforická orientace hloubky odpovídá bázovosti u metafor BUDOVA a NÁDOBA, avšak chybí jí na zřetelnosti u metafory CESTA. Protože hloubka a postup kupředu jsou velmi odlišné aspekty sporu a argumentace, neexistuje žádný možný *konsistentní* obraz v rámci kterékoli z metafor SPORU. Zde však — jak tomu bylo i dříve — konsistence možná není, existuje tu ovšem metaforická koherence.

Tím, že jsme si objasnili rozdíl mezi povrchy vymezujícími obsah a povrchy vymezujícími hloubku, získali jsme možnost pozorovat mnoho dalších složitých koherencí. Podobně jako u koherence mezi metaforami CESTA a NÁDOBA

máme i koherenci mezi všemi třemi metaforami, jež se zakládá na faktu, že všechny tři mají povrchy vymezující obsah. V průběhu postupujícího sporu se vytváří více povrchu, takže argumentace získává více obsahu. Tento průnik tří metaforických struktur pojmu umožňuje smíšené metafory následujícího typu:

Když jsme už dorazili až sem, podařilo se nám zkonstruovat jádro naší argumentace.

„Když jsme dorazili až sem“ (*so far*) je z metafory CESTA, „zkonstruovat“ z metafory BUDOVA, „jádro“ z metafory NÁDOBA. Všimněme si, že se dá říci skoro totéž, uijeme-li místo „jádro“ stavebního pojmu „základy“ nebo neutrálního pojmu „nejzákladnější část“:

Když jsme už dorazili až sem, podařilo se nám zkonstruovat základy naší argumentace.

Když jsme už dorazili až sem, podařilo se nám zkonstruovat nejzákladnější část naší argumentace.

Je to možné proto, že hloubka charakterizuje bázovost jak u metafory BUDOVA, tak u metafory NÁDOBA. Obě mají nejhlubší, tj. nejzákladnější část: U metafory NÁDOBA je to *jádro* a u metafory BUDOVA jsou to *základy*. Obě dvě metafory tedy spolu korespondují. Je to vidět v následujících příkladech, v nichž lze díky této korespondenci volně směřovat metaforu NÁDOBA s metaforou BUDOVA.

Jsou to *ústřední* body naší argumentace a poskytují nám *základy* pro všechno, co ještě bude následovat.

Tento argument můžeme *podkopat* tím způsobem, že ukážeme, jak jsou jeho *ústřední* body slabé.

Nejdůležitější myšlenky, na nichž všechno ostatní *spočívá*, jsou *jádrem* argumentace.

Korespondence je zde založena na sdíleném vyplývání:

SPOR JE BUDOVA.

Budova má nejhlubší část

Tedy, BUDOVA MÁ NEJHLUBŠÍ ČÁST.

SPOR JE NÁDOBA.

Nádoba má nejhlubší část.

Tedy, SPOR MÁ NEJHLUBŠÍ ČÁST.

Jelikož bázovost je charakterizována u obou metafor hloubkou, nejhlubší část je i částí nejzákladnější. Pojem NEJZÁKLADNĚJŠÍ ČÁST tedy spadá do průniku těchto dvou metafor a je vzhledem k oběma neutrální.

Jelikož je účelem sporu poskytnout porozumění, nemůže nás překvapit, že metafora POCHOPENÍ JE VIDĚNÍ by měla mít průniky s různými metaforami SPORU. Když cestujeme, pak čím dále jdeme, tím více vidíme. To se přenáší i na metaforu SPOR JE CESTA. Když postupujeme při sporu dál a dál, vidíme víc a víc — a jelikož POCHOPENÍ JE VIDĚNÍ, více a více rozumíme. Tím lze vysvětlit takové výrazy:

Viděli jsme právě, že Tomáš Akvinský využil jistých pojmů Platónových.

Když jsme se dostali až sem, můžeme už také *pozorovat*, v čem Hegel postupoval špatně.

Protože při cestě můžeme mít průvodce, který během cestování upozorňuje na zajímavé věci, dostáváme i takové výrazy:

Nyní si *ukážeme*, že Green zcela mylně interpretoval Kantovo pojetí vůle.

Všimněte si, že X neplyne z Y, aniž bychom připojili jisté premisy.

Měli bychom *poukázat na* okolnost, že zatím nebyly provedeny žádné důkazy tohoto druhu.

V těchto případech je autor průvodcem, který nás provází argumentací sporu.

Zčásti je do metafory CESTA zahrnuto i sestupování hlouběji do subjektu. Uplatňuje se přitom také metafora POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ. Ve sporu a při argumentaci jsou povrchové body (ty, co jsou na povrchu) zcela zřejmé; je snadné je vidět, je snadné jim porozumět. Hlouběji položené body však zřejmé nejsou. Vyžaduje to jisté úsilí — kopání —, abychom je odkryli a měli je tak možnost vidět. Čím hlouběji vstupujeme do tématu, tím více odhalujeme, což nám umožňuje, abychom i více viděli, tj. abychom více chápali. Tím se vysvětlují následující výrazy:

Ponoř se trochu hlouběji do jeho argumentace a odhališ spoustu zajímavých věcí.

Do toho se dá *vidět* jediné tehdy, když se do všech těch problémů *zahrabete pořádně hluboko*.

Plytké argumenty jsou prakticky bezcenné, protože nám skoro nic *neukáží*.

Metafora POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ má také průnik s metaforou BUDOVA, u níž to, co je vidět, je struktura (podoba, forma, kontury atd.) argumentace:

Nyní už lze *vidět* celkové *obrysy* jeho argumentace.

Podíváme-li se pozorněji na *strukturu* této argumentace...

A konečně metafora POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ má průnik také s metaforou NÁDOBA, u níž to, co je vidět, je obsah (skrze povrch nádoby), jak je tomu v příkladech:

Tato argumentace je obdivuhodně krystalicky *průzračná*.

Ve vaší argumentaci tento prvek *nespatřuji*.

Protože vaše argumentace není zrovna příliš *jasná*, *nevidím* ani, k čemu jste vlastně dospěl.

Ta tvoje argumentace nemá vůbec žádný *obsah* — *prokoukl jsem ji skrz naskrz*.

Při diskusi o kvalitě nějakého sporu se vyskytuje další koherence, která prochází napříč metaforami. Četné stránky nějaké argumentace, na něž se zaměřují různé metaforou SPORU, je možno kvantifikovat — jsou to např. obsah, jasnost, síla, bezprostřednost a zřejmost. Metafora VÍCE JE LÉPE je v průniku se všemi metaforami SPORU, a umožňuje nám pohlížet na kvalitu v termínech kvantitativních. Dostáváme tedy následující příklady:

Příliš mnoho argumentace v tom ale není!

Ve tvé argumentaci *není obsaženo takřka nic*.

To není zrovna příliš dobrá argumentace, protože *pokrývá jenom velice malý okruh* otázek.

Taková argumentace nestačí — není *v dostatečné míře jasná*.

Tvoje argumentace je *příliš slabá* na to, aby mohla podepřít tvoje tvrzení.

Ta argumentace se ubírá *příliš velkými oklikami* — nikdo ji nebude schopen sledovat.

Vaše argumentace nepokrývá dané téma *do dostatečné hloubky*.

Všechny zde určují kvalitu v termínech kvantity.

V žádném případě jsme nevyčerpali všechny metaforické koherence jdoucí napříč metaforami SPORU. Uvedme jen

jako příklad rozsáhlou sítí koherencí založených na metafoře SPOR JE VÁLKA. Zde je možno zvítězit i prohrát, útočit i bránit se, plánovat a sledovat určitou strategii atd. Zde mohou být argumenty pevnostmi díky metafoře BUDOVA, takže můžeme na argument podniknout útok, prorazit do něj díry, zbourat jej a vymazat jej s povrchu zemského. Argumenty mohou být i střelami při použití metaforu NÁDOBA. Můžeme tak dát výzvu „Pal!“, načež argument může mířit přímo na cíl a trefit do černého. V obraně se můžeme pokoušet odstřelit argument svého protivníka.

Nyní je snad již jasné, že tytéž typy koherencí, které se vyskytovaly v jednoduchých příkladech, se objevují také v daleko složitějších případech těch typů, jimž jsme právě věnovali pozornost. Co může zprvu vypadat jako nahodilé, izolované metaforické výrazy — například *pokrýt okruh otázek, podepřít argument, dostat se k jádru, proniknout hlouběji, zaútočit na postavení a odstřelit* —, se ukáže jako zcela nenahodilé. Jde daleko spíše o součásti celkového metaforického systému, které společně slouží komplexnímu účelu charakterizace sporu a argumentace ve všech aspektech, které jsme koncipovali výše. Ačkoli nám takové metaforu neposkytují jednotný konsistentní konkrétní obraz, přesto jsou koherentní a skutečně do sebe zapadají, mají-li průniky ve svých důsledcích, třebaže v opačném případě tomu tak není. Metaforu se rodí z našich jasně vyhraněných a konkrétních zkušeností a dávají nám možnost konstruovat vysoce abstraktní a propracované pojmy, jakým je pojem sporu a argumentace.

18. JISTÉ DŮSLEDKY PRO TEORIE POJMOVÉ STRUKTURY

Každá adekvátní teorie lidského pojmového systému bude muset vysvětlit, (1) na čem jsou pojmy založeny, (2) jak jsou strukturovány, (3) jak jsou navzájem usouvztažněny a (4) jak jsou definovány. Zatím jsme podali předběžné vysvětlení základů, strukturace a vztahů mezi pojmy (subkategorizace, metaforického vyplývání, částí, účastníků atd.) v těch případech, které jsme považovali za typické. Kromě toho jsme se snažili dokázat, že náš pojmový systém je většinou strukturován metaforicky, a podali jsme stručné vysvětlení, co to vlastně znamená. Dříve než se pustíme do zkoumání, jaké důsledky mají naše názory pro definici, bude třeba se podívat na dvě důležité strategie, s jejichž pomocí jazykovědci a logikové zpracovávali to, co jsme označili za metaforické pojmy, aniž by se přitom zmiňovali o metafoře.

Těmito dvěma strategiemi jsou *abstrakce* a *homonymie*. Abychom ukázali, jak se tyto strategie liší od vysvětlení, které jsme poskytli my, všimneme si slova *podepřít* ve větách „Podepřel zeď“ a „Podepřel svou argumentaci ve sporu více fakty“. V našem pojetí chápeme *podepřít* ve větě „Podepřel svou argumentaci ve sporu“ z hlediska pojmu *PODEPŘÍT*, který je součástí *gestaltu* *BUDOVA*. Jelikož se pojem *SPOR* chápe částečně z hlediska metafory *SPOR JE BUDOVA*, bude význam „podepřít“ v pojmu *SPOR* plynout z významu, který má v pojmu *BUDOVA*, a navíc z toho, že v obecném smyslu metafora *BUDOVA* jistým způsobem strukturuje po-

jem *SPOR*. Žádnou nezávislou definici pojmu *PODEPŘÍT* ve větě „Podepřel svou argumentaci ve sporu“ pak nepotřebujeme.

Naproti tomu přístup z hlediska *abstrakce* tvrdí, že existuje samostatný, velmi obecný a abstraktní pojem *PODEPŘÍT*, který je vůči „podepřít“ *BUDOVY* a „podepřít“ *SPORU* neutrální. Z hlediska tohoto přístupu jsou jak „Podepřel zeď“, tak „Podepřel svou argumentaci ve sporu“ speciálními případy téhož velmi abstraktního pojmu. Přístup z hlediska *homonymie* volí obrácený postup. Místo toho, aby tvrdil, že existuje jeden abstraktní a neutrální pojem *PODEPŘÍT*, přístup homonymický prohlašuje, že tu jsou dva různé a na sobě nezávislé pojmy — *PODEPŘÍT₁* a *PODEPŘÍT₂*. Existuje *silný* homonymický přístup, podle něhož *PODEPŘÍT₁* a *PODEPŘÍT₂* jsou zcela různé pojmy a nemají navzájem nic společného, jelikož jeden z nich se vztahuje na fyzický předmět (části budov) a druhý na abstraktní pojem (část argumentace ve sporu). *Slabý* homonymický přístup se kloní k názoru, že existují dva odlišné a nezávislé pojmy *PODEPŘÍT₁* a *PODEPŘÍT₂*, avšak připouští, že jejich významy mohou být v jistém ohledu podobné a že oba pojmy jsou navzájem díky této podobnosti spřízněné. Popírá však, že kterýkoli z nich by mohl být chápán z hlediska toho druhého. Tvrdí pouze jedno, že tyto dva pojmy mají něco společného: jistou abstraktní podobnost. V tomto ohledu sdílí slabý homonymický přístup jeden společný prvek s hlediskem abstraktním, protože abstraktní podobnost by obsahovala právě ty vlastnosti jádra pojmu, které jsou hypoteticky předpokládány teorií abstraktní.

Rádi bychom nyní ukázali, proč ani abstraktní, ani homonymická teorie nejsou s to vysvětlit ty druhy faktů, které nás přivedly k teorii metaforických pojmů — zejména ona fakta, která se týkají metaforických typů (orientačních, fyzických a strukturních), jakož i jejich vlastností (vnitřní systematickosti, vnější systematickosti, základovosti a koherence).

NEADEKVÁTNOSTI ABSTRAKČNÍHO HLEDISKA

Abstraktní teorie je neadekvátní v několika ohledech. Předně se zdá, že nedává vůbec žádný

smysl v souvislosti s orientačními metaforami typu NAHORU — DOLŮ, jako například ŠTASTNÝ JE NAHOŘE, AUTORITA JE NAHOŘE, VÍCE JE NAHOŘE, MORÁLNOST JE NAHOŘE, BUDOUCNOST JE NAHOŘE, ROZUM JE NAHOŘE atd. Jaký jeden jediný obecný pojem, ať už jakéhokoli obsahu, by mohl být abstraktním zobecněním VÝŠKY, ŠTĚSTÍ, AUTORITY, VÍCE, MORÁLNOSTI, BUDOUCNOSTI, ROZUMU a SEVERU a který by jim všem přesně odpovídal? A kromě toho se zdá, že NAHOŘE a DOLE asi ani nebudou na téže úrovni abstrakce, neboť NAHOŘE se používá pro BUDOUCNOST, kdežto DOLE se neuzívá pro MINULOST. Vysvětlujeme to částečnou metaforickou strukturací, avšak při uplatnění abstrakčního hlediska by NAHOŘE muselo být v jistém smyslu abstraktnější než DOLE, a to zřejmě nedává příliš velký význam.

Za druhé by abstrakční teorie nedělala rozdíl mezi metaforami tvaru *A je B* a metaforami tvaru *B je A*, protože by předpokládala, že existuje neutrální výraz, který by pokrýval obě oblasti. Například angličtina [i čeština — pozn. překl.] má metaforu LÁSKA JE CESTOVÁNÍ, ale nemá žádnou metaforu CESTOVÁNÍ JE LÁSKA. Abstrakční hledisko by popíralo, že láska je chápána na základě cest a cestování, a muselo by se smířit s předpokladem, který je v rozporu s intuicí, že totiž láska a cesty jsou chápány z hlediska nějakého abstraktního pojmu, který je vůči nim oběma neutrální.

Za třetí, různými metaforami mohou být strukturovány různé aspekty jednoho a téhož pojmu; například LÁSKA JE CESTOVÁNÍ, LÁSKA JE VÁLKA, LÁSKA JE FYZICKÁ SÍLA, LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ. Každá z nich poskytuje jednu perspektivu vůči pojmu LÁSKA a strukturuje jeden z mnoha aspektů tohoto pojmu. Abstrakční hypotéza by hledala jeden jediný obecný pojem LÁSKA, který by byl dost abstraktní na to, aby byl v souladu se všemi těmito aspekty. I kdyby to bylo možné, stejně by opominula podstatu věci, že totiž tyto metafory necharakterizují společně jádro pojmu LÁSKA, nýbrž že charakterizují různé aspekty LÁSKY každá zvlášť.

Za čtvrté, pozorujeme-li strukturní metafory tvaru *A je B* (tj. LÁSKA JE CESTOVÁNÍ, DUCH JE STROJ, MYŠLENKY JSOU JÍDLO, SPOR JE BUDOVA), zjišťujeme, že *B* (definující pojem, definiens) je v naší zkušenosti mnohem vyhraněnější a typicky i mnohem konkrétnější než *A* (definovaný pojem, definien-

dum). Definující pojem nadto vždycky obsahuje něco více než to, co se přenáší do pojmu definovaného. Podívejme se třeba na metaforu MYŠLENKY JSOU JÍDLO. Můžeme se setkat se *syrovými fakty a nedopečenými myšlenkami*, ale neexistují žádné *smažené, grilované nebo naměkko (do skla) vařené* myšlenky. V metafoře SPOR JE BUDOVA hrají jistou roli jen základy a skořepina, nikoli místnosti uvnitř, chodby, střecha atd. Tuto asymetrii jsme vysvětlili takto: méně vyhraněné (a obvykle i méně konkrétní) pojmy se částečně chápou z hlediska vyhraněnějších (a obvykle i konkrétnějších) pojmů, které jsou přímo založeny na naší zkušenosti. Abstrakční hledisko neposkytuje pro tuto asymetrii žádné vysvětlení, jelikož nedovede vysvětlit tendenci k chápání méně konkrétního z hlediska konkrétnějšího.

Za páté, bereme-li v úvahu, co nám nabízí abstrakční přístup, pak neexistují vůbec žádné metaforické pojmy, takže není důvodu očekávat ten typ systematickosti, jaký jsme zjistili. Není tedy například důvodu očekávat existenci celého systému jídelních pojmů aplikovatelných na myšlenky nebo celého systému stavebních pojmů aplikovatelných na spory. Není důvodu, abychom očekávali, že existuje ten druh vnitřní konsistence, který jsme odhalili v případech jako ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT. Obecně řečeno abstrakční přístup nedovede vysvětlit fakta vnitřní systematickosti.

Abstrakce rovněž není s to vysvětlit systematickost vnější. Podle řešení navrženého námi lze objasnit, že se různé metafory pro jeden určitý pojem (např. metafory CESTOVÁNÍ, BUDOVA, NÁDOBA a VÁLKA pro spory) překrývají právě tak a jinak. Je to založeno na sdílených účelech a na sdílených důsledcích metaforických pojmů. Způsob, podle kterého se jednotlivé pojmy (jako např. JÁDRO, ZÁKLAD, POKRÝT, ODSTŘELIT) navzájem mísí, je předpověditelný díky sdíleným účelům a důsledkům v rámci celého metaforického systému. Protože abstrakční projekt žádné metaforické systémy nemá, nedovede ani vysvětlit, proč se mohou metafory mísit tak, jak se to skutečně děje.

Za šesté, protože abstrakční pojetí nemá žádnou částečnou metaforickou strukturaci, nemůže objasnit metaforic-

ká rozšíření do nevyužitých částí metafory, jak je tomu například v případě „Vaše teorie je konstruována z laciné štukové malty“ a v mnoha jiných, které zapadají do nevyužitých částí metafory TEORIE JSOU BUDOVY.

A konečně abstrakční hypotéza předpokládá, že například v případě jako LÁSKA JE CESTOVÁNÍ existuje množina abstraktních pojmů, jež jsou vůči lásce a cestě neutrální, takže mohou „být v souladu“ s oběma nebo „se dají použít“ na oba. Avšak aby se takové abstraktní pojmy „dostaly do souladu“ s láskou nebo „se daly použít“ pro lásku, musí pak být pojem LÁSKA strukturován nezávisle, aby mohl takový „soulad“ nastat. Jak si ještě ukážeme, LÁSKA není pojem, který by měl jasně vymezenou strukturu; ať už je jeho struktura jakákoli, získává ji pouze skrze metafory. Avšak abstrakční pojetí, nemající žádné metafory, kterými by se tato strukturace vytvářela, musí předpokládat, že i pro pojem LÁSKA existuje nezávisle vymezená struktura tak jasně, jak jasně jsou vymezeny relevantní aspekty cestování. Ale jak, to si lze jen těžko představit.

NEADEKVÁTNOSTI HOMONYMICKÉHO HLEDISKA

Silná homonymie

Homonymie je používání téhož slova pro různé pojmy, jako je *zámek* na kopci nad městem a *zámek* ve dveřích. Podle teorie *silné* homonymie u příkladů, o nichž jsme uvažovali již dříve, by bylo použito slovo „zaútočit“ ve výrazech „*Zaútočili* na pevnost“ a „*Zaútočili* na mou argumentaci“ pro zcela rozdílné a navzájem nesouvisející pojmy. Okolnost, že se používá stejného slova „zaútočit“, by se považovala za náhodu. Podobně slova „*ve*“ u výrazech „*ve* světnici“, „*ve* straně“ a „*ve* špatné náladě“ by se užívalo pro tři zcela odlišné, nezávislé a spolu nesouvisející pojmy — a to, že jsme použili téhož slova, by byla zase jenom náhoda. Podle tohoto názoru má angličtina [i čeština — pozn. překl.] desítky samostatných a navzájem nesouvisejících pojmů, které se všechny náhodou vyjadřují

slovem „*v/ve*“. Obecně řečeno, silně homonymický přístup nedovede vysvětlit vztah, který jsme odhalili v systémech metaforických pojmů; považuje tedy všechny jevy, které jsme vysvětlili jako systematické, za jevy nahodilé.

Silně homonymický přístup není předně s to vysvětlit žádnou z oněch vnitřních systematickostí, které jsme popsali výše. Podle tohoto přístupu by bylo například docela možné, aby výraz „*cítím se povznesen*“ znamenal „*jsm šťastný*“ a zároveň aby výraz „*moje nálada se pozvedla*“ znamenal „*jsm smutnější*“. A dále tento přístup nedovede vysvětlit, proč se dá celého systému slov užívaných pro válku použít systematicky na spor a argumentaci nebo proč se dá soustavy jídelní terminologie systematicky použít pro myšlenky.

Za druhé se dostává silná homonymie do stejných potíží i v případech vnější systematickosti. Nedovede se totiž vypořádat s průnikem metafor a s možností jejich míšení. Nedovede například vysvětlit, proč angl. *ground covered* „*půda pokrytá*“ v argumentaci a sporu se může týkat téže věci jako „*obsah*“ argumentace a sporu. To platí obecně o všech případech míšení, které jsme uvedli.

Za třetí, silně homonymický přístup nedovede vysvětlit rozšiřování využitě (nebo nevyužitě) části metafory, jako v případech typu „*Jeho teorie jsou gotické a jsou pokryty chrlicí*“. Protože tato teorie nemá žádné obecné metafory jako *SPOR JE BUDOVA*, je nucena považovat takové případy za nahodilé.

Slabá homonymie

Zřejmá obecná neadekvátnost silně homonymického přístupu spočívá v tom, že nedovede vyložit žádný ze systematických vztahů, které jsme našli u metaforických pojmů, protože vidí každý pojem jako nejen nezávislý, nýbrž i bez vztahu k jiným pojmům vyjádřeným tímž slovem. Přístup *slabě* homonymický je nadřazen silně homonymickému právě proto, že možnost takových vztahů uznává. Speciálně se to týká jeho tvrzení, že různé pojmy vyjádřené jedním slovem mohou být v mnoha případech ve

vzájemném vztahu na základě podobnosti. Slabý homonymický přístup považuje takové podobnosti za dané a předpokládá, že jsou dostatečné na to, aby vysvětlily všechny jevy námi pozorované, aniž by se používalo jakékoli metaforické strukturace.

Nejvýraznější rozdíl mezi přístupem slabě homonymickým a přístupem naším je v tom, že nezná pojem porozumění jedné věci na základě jiné věci a v důsledku toho nezná ani obecnou metaforickou strukturaci. Důvodem je okolnost, že většina lidí, kteří takový přístup zastávají, se nestará o to, jak je náš pojmový systém zakořeněn ve zkušenosti a jak porozumění z takového zakořenění vyrůstá. Většina neadekvátností, které zjišťujeme u slabého homonymického přístupu, souvisí s jeho nedostatkem zájmu o věci jako porozumění a zakořenění v empirii. Stejně nedostatky se ovšem budou týkat i silné verze homonymického přístupu.

Předně jsme naznačili, že v metafoře je *přímá*, popř. *jednosměrná zaměřenost* (*directionality*), tj. že rozumíme jednomu pojmu na základě pojmu druhého. Máme zejména tendenci strukturovat méně konkrétní a inherentně neurčitější pojmy (např. pro city) na základě konkrétnějších pojmů, které jsou v naší zkušenosti vyhraněnější.

Přístup slabě homonymický bude popírat, že abstraktní chápeme na základě konkrétního nebo že vůbec chápeme pojmy jednoho *druhu* a základě pojmů jiného *druhu*. Tvrdí pouze, že jsme schopni vnímat jisté podobnosti mezi různými pojmy a že takové podobnosti vysvětlují používání těchto slova pro různé pojmy. Bude například popírat okolnost, že je-li pojem *PODPÍRAT* součástí pojmu *ARGUMENTACE* / *SPOR*, je chápán na základě fyzického pojmu *PODPÍRAT*, jak se ho používá u *BUDOVY*. Bude prostě tvrdit, že tu jde o dva různé pojmy, z nichž žádného z nich se nepoužívá k pochopení toho druhého, nýbrž že jsou si náhodou abstraktně podobné. Obdobně bude tvrdit, že všechny pojmy pro *uvnitř* nebo *nahoře* nejsou způsobem chápání pojmů částečně na základě prostorové orientace, nýbrž že jde spíše o nezávislé pojmy související díky podobnosti. Z tohoto hlediska pak bude náhodou, že většina dvojic pojmů, které

projevují „podobnosti“, se bude skládat z jednoho pojmu relativně konkrétního a jednoho pojmu relativně abstraktního (jak je tomu u *PODPÍRAT*). Podle našeho výkladu se konkrétního pojmu užívá k pochopení pojmu abstraktnějšího; podle jejich pojetí nebude žádný důvod, aby bylo více podobností mezi pojmem abstraktním a konkrétním než mezi dvěma pojmy abstraktními nebo mezi dvěma pojmy konkrétními.

Za druhé, tvrzení, že takové podobnosti existují, je značně problematické. Například jaké podobnosti by mohly být společné pro všechny pojmy, které jsou orientovány *NAHORU*? Jaká podobnost může být mezi *NAHORU* na jedné straně a *ŠTĚTÍM*, *ZDRAVÍM*, *AUTORITOU*, *VĚDOMÍM*, *MORÁLKOU*, *ROZUMEM*, *VÍCE* atd. na straně druhé? Jaké podobnosti (které by samy nebyly metaforické) by mohly být mezi *VĚDOMÍM* a *KŘEHKÝM PŘEDMĚTEM* nebo mezi *MYŠLENKAMI* a *JÍDLEM*? Existuje u časového intervalu něco, co by samo o sobě nebylo metaforické a co by mu dodávalo předozadní orientace, jak jsme to viděli v našem výkladu o metafoře *ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT*? Z hlediska slabě homonymického přístupu se musí předpokládat, že tato předozadní orientace je inherentní vlastností časových intervalů, mají-li být výrazy jako „následovat“, „předcházet“, „čelem k budoucnosti“, „hledět budoucnosti tváří v tvář“ vysvětleny na základě inherentní pojmové podobnosti. Jak se nám to zatím jeví, neexistuje žádná rozumná teorie inherentní podobnosti, která by dokázala vysvětlit kterýkoli z těchto případů.

Za třetí: podali jsme vysvětlení, jak jsou metafory zakotveny, a to na základě systematických korespondencí v naší zkušenosti, jakou je například korespondence mezi převahou v zápase a fyzicky vzpřímeným postojem. Mezi korespondencemi v naší zkušenosti a podobnostmi je však rozdíl, jelikož korespondence nemusejí být založeny na žádné podobnosti. Na základě takových korespondencí v naší zkušenosti můžeme vysvětlit celý okruh možných metafor. Přístup slabě homonymický nemá žádnou schopnost předpovídat jevy a o žádnou ani neusiluje. Pokouší se prostě o vysvětlení *post festum*, jaké podobnosti už existují. Slabě homonymický přístup tedy i v případech, kdy se podobnosti

zjistit dají, neposkytne přesto žádné vysvětlení, proč se vyskytují právě tyto podobnosti, a nikoli jiné.

Pokud je nám známo, nikdo se *explicitně* nehlásí k přístupu silně homonymickému, podle něhož pojmy vyjádřené týmž slovem (jak je tomu u obou významů slova „podepřít“ nebo u mnoha významů předložky „v/ve“) jsou nezávislé a neexistují mezi nimi žádné významné souvislosti. Zastánci homonymického přístupu se snaží vystupovat jako zastánci slabého přístupu, podle něhož se mají vzájemné závislosti a vztahy, které je možno pozorovat mezi pojmy, vysvětlovat podobnostmi založenými na inherentní povaze pojmu. Avšak pokud víme, nikdo se zatím ani nezačal pokoušet o podrobný výklad takové teorie podobnosti, která by se dovedla vyrovnat s celým širokým okruhem případů, o nichž jsme zde mluvili. Ačkoli prakticky všichni teoretické homonymické teorie se hlásí k slabší verzi, zdá se, že v praxi existují pouze silné homonymické teorie, protože nikdo se nepokusil podat podrobný výklad podobnosti, který je nezbytný pro podporu slabé verze teorie. A existuje pádný důvod, proč nebyl podniknut žádný takový pokus, který by poskytl podrobné vysvětlení oněch typů příkladů, jež jsme uvedli. Tím důvodem je okolnost, že vysvětlení by od autora vyžadovalo, aby se pustil do řešení otázek, jak chápeme ty oblasti zkušenosti (a jak rozumíme těm oblastem), které nejsou plně definovány na základě svých vlastních termínů a musejí být uchopeny a zvládnuty na základě jiných oblastí zkušenosti. Zkrátka a dobře, filozofové a lingvisté se o takové otázky nestarali.

19. DEFINICE A POROZUMĚNÍ

Viděli jsme, že metafora prostupuje naším normálním pojmovým systémem skrz naskrz. Protože tak značné množství pojmů pro nás důležitých jsou buďto pojmy abstraktní, nebo nejsou v naší zkušenosti jasné vyhraněny (city, myšlenky, čas atd.), potřebujeme si k nim zjednat přístup s pomocí jiných pojmů, jimž rozumíme jasněji (prostorová orientace, předměty atd.). Tato potřeba vede v našem pojmovém systému k metaforické definici. Pokusili jsme se na příkladech prokázat, jak značnou roli hrají metafory ve způsobech, jak působíme ve svém prostředí, ve způsobech, jak konceptualizujeme svou zkušenost, a ve způsobech, jak mluvíme.

Většina našich důkazů vycházela z jazyka — z významu slov a slovních spojení a ze způsobu, jakým lidské bytosti obdařují své zkušenosti smyslem. Přesto však badatelé v oblasti významu ani tvůrci slovníků nepovažovali za důležité pokusit se o obecné vysvětlení, jak lidé rozumějí normálním pojmům na základě systematických metafor, jako jsou LÁSKA JE CESTOVÁNÍ, SPOR JE VÁLKA, ČAS JSOU PENÍZE atd. Podíváte-li se například do slovníku na heslo „láska“, najdete tam údaje, že je to cit, obliba, oddanost, poblouznění, ba i pohlavní žádost, ale nebude tam ani zmínky o způsobu, jak chápeme lásku s pomocí metafor jako LÁSKA JE CESTOVÁNÍ, LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ, LÁSKA JE VÁLKA atd. Vezmeme-li v úvahu výrazy jako „Podívej se, jak daleko jsme došli“ nebo „Kde jsme teď?“, nebudeme na základě standardního

slovníku nebo jakéhokoli jiného standardního výkladu významu s to uvést, že tyto výrazy jsou normálními způsoby, jak se v naší kultuře mluví o zkušenosti lásky. Narážky na to, že takovéto obecné metafory existují, se mohou vyskytnout v sekundárních nebo terciárních významech *jiných* slov. Například se může objevit nárazka na metaforu LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ v terciárním významu slova „šílený“ (= „mající nepřiměřeně rád, zaslepený“), avšak tato nárazka se zde objevuje jako součást definice slova „šílený“, a nikoli jako součást definice slova „láska“.

To nám jenom naznačuje, že tvůrci slovníků a další badatelé v oblasti významu se starají o jiné věci než my. Nám jde především o to, jak lidé rozumějí své zkušenosti. Pohlížíme na jazyk jako na něco, co poskytuje údaje, které mohou vést k obecným principům porozumění. Mezi tyto obecné principy patří spíše celé systémy pojmů než pouze jednotlivá slova nebo jednotlivé pojmy. Zjistili jsme, že takové principy jsou co do své povahy často metaforické a že u nich jde o porozumění jednomu druhu zkušenosti na základě jiného druhu zkušenosti.

Pokud si uvědomíme právě toto, budeme schopni vidět hlavní rozdíl mezi tím, jak se na to díváme my, a jak se na to dívají tvůrci slovníků a jiní badatelé v oblasti významu. Bylo by velice zvláštní vidět ve slovníku „šílenství“ nebo „cestování“ jako významy slova „láska“. Nejsou to významy slova „láska“ o nic více, než je slovo „jídlo“ jedním z významů slova „myšlenka“. Definice pojmu se chápou jako charakteristiky věcí, které jsou inherentní pojmu samému. Nás naproti tomu zajímá, jak lidé získávají ovladač [tj. jistý prostředek] pro zacházení s pojmem — jak jej chápou a jak na jeho základě jednají a působí ve svém prostředí. Šílenství a cestování nám poskytují jisté ovladače pro zacházení s pojmem láska a jídlo nám poskytuje takový ovladač pro pojem myšlenky.

Takovýto zájem o způsob, jakým rozumíme své zkušenosti, vyžaduje pojetí definice velmi odlišné od pojetí standardního. Základním prvkem takového výkladu definice je jednak to, co je definováno, jednak to, čím se definuje. O tomto tématu teď pojednáme.

PŘEDMĚTY METAFORICKÉ DEFINICE: PŘIROZENÉ DRUHY ZKUŠENOSTI

Zjistili jsme, že metafory nám umožňují rozumět jedné oblasti zkušenosti na základě jiné. To svědčí o okolnosti, že porozumění probíhá na základě celých oblastí zkušenosti, a ne na základě izolovaných pojmů. Skutečnost, že jsme koneckonců museli hypoteticky předpokládat metafory jako LÁSKA JE CESTOVÁNÍ, ČAS JSOU PENÍZE a SPOR JE VÁLKA, přivádí nás k myšlence, že těžiště definice je na úrovni základních oblastí zkušenosti, jako je láska, čas a spor / argumentace. Tyto zkušenosti jsou pak konceptualizovány a definovány na základě jiných základních oblastí zkušenosti, jako je cestování, peníze a válka. Definice podřazených pojmů, jako je HOSPODAŘENÍ ČASEM a NAPADNOUT TVRZENÍ, by měla odpadnout v důsledku definování obecnějších pojmů (ČAS, SPOR atd.) na metaforickém základě.

To vyvolává jednu základní otázku: Z čeho sestává „základní oblast zkušenosti“? Každá taková oblast je strukturována jako celek v rámci naší zkušenosti, která je konceptualizována jako to, co jsme označili za *zkušenostní gestalt*. Takové *gestalty* jsou *zkušenostně základní*, protože charakterizují strukturované celky v rámci rekurentní (stále se opakující) lidské zkušenosti. Představují koherentní organizace naší zkušenosti na základě přirozených dimenzí (částí, fází, příčin atd.). Oblasti zkušenosti, které jsou organizovány jako *gestalty* na základě takových přirozených dimenzí, nám připadají jako *přirozené druhy zkušenosti*.

Přirozené jsou v tomto smyslu: Tyto druhy zkušenosti jsou produktem

našich těl (vjemových a motorických aparátů, mentálních schopností, emocionální konstituce atd.)
našich interakcí s naším fyzickým prostředím (pohybu, manipulace s předměty, jídla atd.)
našich interakcí s jinými lidmi v rámci naší kultury (na základě společenských, politických, ekonomických a náboženských institucí)

Jinými slovy, tyto „přirozené“ druhy zkušenosti jsou *produkty lidské přirozenosti*. Některé mohou být univerzální, kdežto jiné mohou být v závislosti na kultuře variabilní.

Předkládáme k úvaze názor, že pojmy vystupující v metaforických definicích jsou právě ty pojmy, které odpovídají přirozeným druhům zkušenosti. Soudíc podle pojmů *definovaných* metaforami, které jsme zatím zjistili, následující pojmy by mohly být příklady pojmů pro přirozené druhy zkušenosti v naší kultuře: LÁSKA, ČAS, MYŠLENKY, POROZUMĚNÍ, SPORY, PRÁCE, ŠTĚSTÍ, ZDRAVÍ, AUTORITA, STATUS, MORÁLNOST atd. To jsou právě pojmy, které vyžadují metaforickou definici, protože nejsou dost jasně vymezeny ve svých vlastních termínech, aby uspokojovaly potřeby každodenního působení v našem životním prostředí.

A podobně bychom rádi předložili názor, že pojmy, kterých se užívá v metaforických definicích *k definování* jiných pojmů, rovněž odpovídají přirozeným druhům zkušenosti. Jako příklady uveďme: FYZICKÉ ORIENTACE, PŘEDMĚTY, LÁTKY, VIDĚNÍ, CESTOVÁNÍ, VÁLKU, ŠÍLENSTVÍ, JÍDLO, BUDOVY atd. Tyto pojmy pro přirozené druhy zkušenosti a předměty jsou strukturovány dost zřetelně a nechybí jim ani onen náležitý druh vnitřní struktury, aby mohly fungovat jako definiens pro jiné pojmy. To znamená, že poskytují ten náležitý druh struktury, aby tak umožnily získat jistý ovladač pro ony přirozené druhy zkušenosti, které jsou méně konkrétní nebo méně jasně vyhraněny samy o sobě.

Z toho plyne, že některé přirozené druhy zkušenosti jsou co do své povahy částečně metaforické, jelikož metafora hraje při charakterizaci struktury zkušenosti podstatnou úlohu. Spor a argumentace jsou toho jasným příkladem, neboť abychom mohli prožívat jisté činnosti mluvení a naslouchání jakožto spor, potřebujeme aspoň zčásti strukturu, kterou pojmu SPOR/ARGUMENTACE poskytuje metafora SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA. Zkušenost času je přirozeným druhem zkušenosti, a ta je chápána téměř výhradně na základě metaforických termínů (s pomocí prostorotvorné konceptualizace („zprostorování“) ČASU a metafor ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT a ČAS JSOU PENÍZE). Podobně pak všechny pojmy (např. AUTORITA, STATUS, ŠTĚSTÍ), které jsou

orientovány NAHORU-DOLŮ, i další prostorotvorné pojmy jsou zakotveny v přirozených druzích zkušenosti, jež jsou zčásti chápány na základě metaforických termínů.

INTERAKČNÍ VLASTNOSTI

Pozorovali jsme, že náš pojmový systém je zakotven v našich zkušenostech se světem. Jak pojmy ze zkušenosti se přímo rodí (jako jsou NAHORU-DOLŮ, PŘEDMĚT a PŘÍMÁ MANIPULACE), tak i metafor (jako jsou ŠTASTNÝ JE NAHOŘE, UDÁLOSTI JSOU PŘEDMĚTY, SPOR JE VÁLKA) jsou zakořeněny v naší neustálé interakci s fyzickým a kulturním prostředím, v němž žijeme. Podobně i dimenze, na jejichž základě strukturuje svou zkušenost (např. části, fáze, cíle), se přirozeným způsobem rodí a vynořují z naší činnosti ve světě. Typ pojmového systému, kterým disponujeme, je produktem toho druhu bytostí, jimiž jsme, a toho způsobu, jakým vstupujeme do interakce se svým fyzickým a kulturním prostředím.

Náš zájem o to, jak rozumět své zkušenosti, nás dovedl k pojetí *definice* značně odlišnému od pojetí standardního. Standardní pojetí se snaží být „objektivní“ a předpokládá, že zkušenosti a předměty mají inherentní vlastnosti a že lidé jim rozumějí jedině na základě těchto vlastností. Definice spočívá pro objektivistu ve vyjádření, které tyto inherentní vlastnosti jsou, a ve formulování nutných a dostatečných podmínek pro aplikaci daného pojmu. „Láska“ má z objektivistického hlediska různé významy, z nichž každý lze definovat na základě takových inherentních vlastností, jako jsou obliba, náklonnost, pohlavní žádost atd. V protikladu k tomuto pojetí jsme ochotni tvrdit, že lásku chápeme jen částečně na základě takovýchto inherentních vlastností. Z větší části je naše chápání lásky metaforické a my ji rozumíme především na základě pojmů pro jiné přirozené druhy zkušenosti: CESTOVÁNÍ, ŠÍLENSTVÍ, VÁLKU, ZDRAVÍ atd. Protože definující pojmy (CESTOVÁNÍ, ŠÍLENSTVÍ, VÁLKA, ZDRAVÍ) se rodí z našich vzájemných interakcí a z interakcí se světem, pak pojem, který metaforicky definují (tj. LÁSKA), bude chápán na základě toho, co nazveme *interakčními vlastnostmi*.

Abychom lépe objasnili, co takové interakční vlastnosti obecně znamenají, podíváme se na interakční vlastnosti jistého předmětu. Mějme pojem PUŠKA. Bylo by možné si myslet, že takový pojem lze charakterizovat v úplnosti na základě inherentních vlastností předmětu samého, například na základě jeho tvaru, váhy, způsobu sestavení jeho součástek dohromady atd. Nicméně náš pojem PUŠKA překračuje tyto meze způsobem, který bude názorně patrný, aplikujeme-li na pojem různé modifikátory. Podívejme se třeba na rozdíl mezi modifikátory ČERNÝ a NAPODOBENÝ při jejich aplikaci na PUŠKA. Pro objektivistický výklad definice bude základním rozdílem okolnost, že ČERNÁ PUŠKA je PUŠKA, kdežto NAPODOBENÁ PUŠKA *není* PUŠKA. Modifikátor ČERNÁ jako by připojoval PUŠCE dodatečnou vlastnost, kdežto modifikátor NAPODOBENÁ jako by se aplikoval na pojem PUŠKA proto, aby byl získán jiný pojem, který není subkategorií pojmu PUŠKA. To je zhruba všechno, co se dá říci o objektivistickém pojetí. To pak umožňuje vyvození těchto důsledků:

To je černá puška.		To je napodobená puška.
	a	
Proto to je puška.		Proto to není puška.

Takové vysvětlení ovšem nepraví, co vlastně napodobená puška *je*. Objektivistické pojetí však neříká nic o vyvozování následujících důsledků:

To je napodobená puška.

Proto to není žirafa.

To je napodobená puška.

Proto to není miska fazolí s rajskou omáčkou.

Atd. atd.

K tomu, abychom vysvětlili takovýto nekonečně dlouhý seznam vyvozených důsledků, potřebujeme právě podrobné objasnění, jakým způsobem modifikátor NAPODOBENÁ pojem PUŠKA modifikuje. Napodobená puška má vypadat dost podobně jako puška z důvodů, které jsou nasnadě. Má tedy mít kontextově náležitě vjemové vlastnosti pušky. Je třeba, aby člověk s ní byl schopen vykonávat dostatečné množství

příslušných fyzických manipulací, které by dělal s puškou skutečnou (např. držet ji určitým způsobem). Jinak řečeno, napodobenina pušky si musí uchovat to, co bychom mohli nazvat VLASTNOSTI MOTORICKÉ ČINNOSTI. Smyslem vlastnění napodobeniny pušky je ještě okolnost, že bude sloužit jistým účelům, kterým by sloužila puška opravdová (hrozba, její předvádění atd.). Co činí napodobeninu pušky napodobeninou je fakt, že nemůže jako puška fungovat. Pokud by se s její pomocí dal někdo zastřelit, byla by to skutečná puška, nikoli napodobenina. A konečně: nemohla být vyrobena původně k tomu účelu, aby jako puška fungovala: pokažená nebo nefunkční puška není puška napodobená.

Modifikátor NAPODOBENÁ zachovává tedy jisté *druhy* vlastností pušek a popírá jiné. Shrňme to:

NAPODOBENÁ zachovává:	Vjemové vlastnosti (napodobená puška vypadá jako puška)
	Vlastnosti motorické činnosti (zacházíme s ní jako s puškou)
	Účelové vlastnosti (slouží některým účelům pušky)
NAPODOBENÁ popírá:	Funkční vlastnosti (napodobená puška nestřílí)
	Historii funkce (pokud by byla vyrobena jako skutečná puška, pak by nebyla napodobená)

Tento výklad, jak modifikátor NAPODOBENÁ ovlivňuje pojem PUŠKA, naznačuje, že pojem PUŠKA má přinejmenším pět dimenzí, z nichž tři jsou modifikátorem NAPODOBENÁ uchovávány a dvě z nich popřeny. Svědčí to o okolnosti, že pušku konceptualizujeme na základě vícerozměrného (multidimenzionálního) *gestaltu* vlastností, a těmito dimenzemi jsou VJEMOVÝ, MOTORICKÁ ČINNOST, ÚČELOVÝ, FUNKČNÍ atd.

Posoudíme-li blíže, co tyto vjemové, motoricko-činnostní a účelové vlastnosti jsou, seznáme, že nejsou vlastní (inherentní) puškám samým. Místo toho mají něco společného se způsobem, jak s puškami vstupujeme do interakce. Ukazuje se tak, že pojem PUŠKA, tak jak mu lidé ve skutečnosti rozumějí, je přinejmenším zčásti definován interakčními vlastnostmi, jež mají něco společného s vnímáním, motorickou činností, účelem, funkcí atd. Zjišťujeme tedy, že naše pojmy pro předměty, stejně jako naše pojmy pro události

a činnosti, se dají charakterizovat jako vícerozměrné (multidimenzionální) *gestalty*, jejichž dimenze se rodí přirozeně z naší zkušenosti ve světě.

KATEGORIZACE

Podle standardního objektivistického názoru můžeme porozumět předmětu (a tedy jej také definovat) zcela a úplně na základě *množiny* jeho *inherentních* vlastností. Jak jsme však právě viděli, přinejmenším několik z vlastností, které charakterizují náš pojem jistého předmětu, jsou vlastnosti *interakční*. A kromě toho tyto vlastnosti netvoří jen množinu, nýbrž spíše *strukturovaný gestalt* s dimenzemi, které se rodí přirozeně z naší zkušenosti.

Pokud jde o výklad porozumění, objektivistické vysvětlení definice je neadekvátní také ještě jinak. Podle objektivistického názoru je kategorie definována na základě teorie množin: je charakterizována tou množinou vlastností entit v dané kategorii, které jsou těmto entitám vlastní (inherentní [od těchto entit neodmyslitelné — pozn. překl.]). Všechno ve vesmíru je buďto uvnitř kategorie, nebo vně kategorie. Věci, které jsou uvnitř kategorie, jsou ty, které mají všechny požadované vlastnosti. Cokoli, čemu chybí jedna nebo více inherentních vlastností, se dostává mimo kategorii.

Toto množinové pojetí kategorie není v souladu se způsobem, jakým lidé věci a zkušenosti kategorizují. Pro lidi je kategorizace primárně prostředkem, jak porozumět světu, a v tomto pojetí musí sloužit tomuto účelu s dostatečnou pružností. Množinová kategorizace jako model kategorizace lidské má tyto nedostatky:

1. Jak prokázala Roschová (1977), věci kategorizujeme na základě prototypů. Prototypické křeslo má pro nás jasně vymezené opěradlo, sedadlo, čtyři nohy a (fakultativně) dvě opěry pro ruce. Existují ovšem i neprototypická křesla: rozkládací křesla, kožená křesla, kancelářská křesla, houpací křesla, otáčivá křesla, visutá křesla, nafukovací křesla, holičská křesla, zubařská křesla atd. Neprototypická křesla chápeme jako křesla nikoli právě na základě jejich

vlastních kvalit, nýbrž díky jejich vztahu ke křeslu prototypickému.

2. Houpací křesla, holičská křesla a nafukovací křesla považujeme za křesla nikoli proto, že by měla s prototypem společnou nějakou pevnou množinu definičních vlastností, nýbrž spíše proto, že mají vzhledem k prototypu dostatečnou rodinnou podobnost.¹⁾ Houpací křeslo se může prototypickému podobat jiným způsobem, než se mu podobá křeslo holičské. Nemusí tady být *žádné pevné jádro* vlastností prototypického křesla, které by bylo společné jak nafukovacímu, tak zubařskému křeslu. A přece obě jsou křesly, protože každé z nich je svým odlišným způsobem prototypu dostatečně blízké.

3. Interakční vlastnosti jsou výrazné zvláště u těch druhů vlastností, které jsou závažné při stanovení dostatečné rodinné podobnosti. Křesla mají se židlemi a dalšími druhy sedadel *FUNKČNĚ ÚČELOVOU* vlastnost, že nám umožňují sedět. Avšak obor *MOTORICKÝCH ČINNOSTÍ* umožňovaných křesly je ve srovnání s židlemi a jinými sedadly obvykle odlišný. Interakční vlastnosti relevantní pro naše chápání křesel budou tedy zahrnovat vjemové vlastnosti (jak vypadají, jak se v nich cítíme atd.), funkční vlastnosti (umožňují nám sedět), vlastnosti týkající se motorických činností (co děláme se svým tělem, když do nich sedáme a když z nich vstáváme a když v nich spočíváme) a funkčně účelové vlastnosti (odpočívání, jídlo, psaní dopisů atd.).

4. Kategorie lze systematicky rozšiřovat různým způsobem a k různým účelům. Existují jisté modifikátory, nazývané *hedges* „živé ploty“, něm. Hecken, česky operátory neurčitosti — pozn. překl.] (viz Lakoff 1975), které poukazují na prototyp a vymezují vůči němu různé druhy vztahů. Uvedme několik příkladů:

PAR EXCELLENCE: Tento výraz vyčleňuje prototypické členy jisté kategorie. Například červenka je pták par excellence, kdežto kuřata, pštrosi a tučňáci nejsou ptáky par excellence.

1) Wittgensteinova termínu *Familienähnlichkeit* (*family resemblance*) se užívá pro případy skupin slovních významů, které jsou si vzájemně podobné tím způsobem, že se všechny tyto významy navzájem kříží a překrývají, aniž by měly jedno společné jádro (pozn. překl.).

V PŘESNÉM SLOVA SMYSLU: Tento výraz vyčleňuje neprototypické případy, které se obvykle do dané kategorie započítávají. Kuřata, pštrosi a tučňáci jsou v přesném slova smyslu ptáci, třebaže to nejsou ptáci par excellence. Žraloci, rejnoci, sumci a zlaté rybičky nejsou ryby par excellence, kdežto v přesném slova smyslu to ryby jsou.

V ŠIROKÉM SLOVA SMYSLU: Tento výraz vyčleňuje věci, které obvykle do kategorie nespádají, ale které mají s prototypem dost společných vlastností, takže pro jisté účely má smysl je za členy dané kategorie považovat. V přesném slova smyslu velryba není ryba, ačkoli v širokém slova smyslu je ji v jistých kontextech možno považovat za něco jako rybu. Moped není v přesném slova smyslu motorka, ačkoli v širokém slova smyslu je mopedy možno mezi motocykly započítat.

TECHNICKY VZATO: Tento výraz vymezuje kategorii vzhledem k jistým technickým účelům. Zda je něco technicky v dané kategorii, nebo není, bude záležet na tom, jaký bude cíl klasifikace. Pro účely pojištění moped technicky vzato motocyklem není, kdežto pro účely vybírání mostného technicky vzato motocyklem je.

Mezi další operátory neurčitosti patří *v závažném slova smyslu, podle všeho, pravý ..., skutečný ..., do té míry, že ..., v jistém ohledu ...* a mnohé další a další. Tyto různé modifikátory nám umožňují zařazovat předměty, události a zkušenosti do velkého množství různých kategorií, a to k různým účelům, např. dělat praktická rozlišení dostatečně citlivým způsobem, otvírat nové perspektivy a nacházet smysl zdánlivě disparátních jevů.

5. Kategorie nejsou uzavřené. Metaforické definice nám mohou poskytnout prostředky pro manipulaci s věcmi a zkušenostmi, které jsme už do kategorií zařadili, nebo nám mohou poskytovat pomoc, jak dospět ke kategorizaci nové. Například pohlížet na LÁSKU jako na VÁLKU může být smysluplné u jistých zkušeností, které bereme jako zkušenosti typu LÁSKA toho či onoho druhu, ale které neladí žádným rozumným způsobem dohromady. Metafora LÁSKA JE VÁLKA nám tedy může otevřít cestu ke kategorizaci jistých zkušeností jako zkušeností typu LÁSKA, které jsme dříve za takové nepovažovali. Operátory neurčitosti odhalují rovněž charakteristickou otevřenost našich kategorií; jistý před-

mět může totiž být často považován za člena jisté kategorie, nebo nemusí, a to v závislosti na účelu naší klasifikace. Ačkoli jsou kategorie otevřené, kategorizace není nahodilá, protože jak metafory, tak operátory neurčitosti kategorie definují (nebo redefinují) systematickým způsobem.

SHRNUTÍ

Cílem naší dosavadní argumentace bylo ukázat, že objasnění okolností, jak lidé své zkušenosti rozumějí, vyžaduje jisté pojetí definice, které je velmi odlišné od chápání standardního. Zkušenostní (*experiential*) teorie definice vychází z odlišného pojetí toho, co má být definováno (*definiendum*), a čím se tato definice provádí (*definiens*). Podle našeho výkladu nejsou individuální pojmy definovány způsobem izolovaným, nýbrž spíše na základě jejich rolí v přirozených druzích zkušeností. Pojmy nejsou definovány čistě na základě svých inherentních vlastností; jsou naopak definovány primárně na základě vlastností interakčních. A konečně definice nespočívá v poskytnutí nějaké pevné množiny nutných a dostačujících podmínek pro aplikaci pojmu (ačkoli to může být v některých speciálních případech možné, například v přírodních vědách nebo jiných technických disciplínách, ačkoli ani tam to není vždycky možné); naproti tomu jsou pojmy definovány jistými prototypy a typy vztahů k prototypům. Pojmy, které se rodí z naší zkušenosti, nejsou vůbec definovány striktně, daleko spíše jsou otevřené. Metafory a operátory neurčitosti jsou systematickými prostředky pro další definování pojmu a pro změnu okruhu jeho aplikovatelnosti.

20. JAK MOHOU DÁT METAFORY FORMĚ VÝZNAM¹⁾

Mluvíme v lineární posloupnosti; ve větě říkáme některá slova dříve a některá později. Jelikož je mluvení v korelaci s časem a čas je metaforicky konceptualizován na základě prostoru, je pro nás přirozené konceptualizovat jazyk metaforicky na základě prostoru. Naše písemná soustava tuto konceptualizaci posiluje. Zapsání věty umožňuje nám konceptualizovat ji jako prostorový předmět se slovy v lineární posloupnosti ještě snadněji. Naše prostorové pojmy se takto zcela přirozeně aplikují na jazykové výrazy. Víme, které slovo zaujímá ve větě *první místo*, která dvě slova jsou si navzájem *blízko* nebo *daleko od sebe*, zda je jisté slovo poměrně *douhé* nebo *krátké*.

Protože konceptualizujeme jazykovou formu na základě prostoru, lze jisté prostorové metafory aplikovat přímo na *formu* věty, jelikož ji pojímáme prostorově. Umožňuje to navazovat automatické přímé spojení mezi formou a obsahem, jež je založeno na obecných metaforách v našem pojmovém systému. Taková spojení mají za následek, že vztah mezi formou a obsahem není vůbec nahodilý a že za některé významy může věta vděčit právě oné formě, kterou dostala. Podle Dwighta Bolingera (1977) pak platí, že přesné parafráze nejsou obvykle možné, protože tzv. parafráze jsou vyjádřeny odlišnou formou. Nyní můžeme nabídnout pro tato tvrzení jisté vysvětlení:

1) V této kapitole jsou analyzovány některé příklady, které jsou specifické pro angličtinu a nemají v českém jazyce zřejmé analogie. Proto je uvádíme v originále a připojujeme jen doslovný, popř. volný překlad. (Pozn. překl.)

—Jazykovou formu konceptualizujeme prostorově.

—Prostorotvorné metafory se na jazykovou formu aplikují při její prostorotvorné konceptualizaci.

—Jazykové formy jsou samy nadány obsahem díky prostorotvorným metaforám.

VÍCE FORMY JE VÍCE OBSAHU

Tak například metafora *POTRUBÍ* vymezuje prostorový vztah mezi formou a obsahem: JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY, a jejich významy jsou *obsahem* těchto nádob. Vidíme-li skutečné nádoby, které jsou malé, očekáváme, že i jejich obsah bude malý. Vidíme-li skutečné nádoby, které jsou velké, normálně očekáváme, že i jejich obsah bude velký. Aplikujeme-li to na *POTRUBNÍ* metaforu, budeme pak očekávat, že

VÍCE FORMY JE VÍCE OBSAHU.

Jak ještě uvidíme, toto je velmi obecný princip, který se patrně vyskytuje přirozeným způsobem v jazycích na celém světě. Ačkoli je *POTRUBNÍ* metafora velmi rozšířená, zatím ještě nevíme, zda je univerzální. Dalo by se však očekávat, že jisté metaforické prostorotvorné konceptualizace jazyka se budou vyskytovat v každém jazyce, a nebudeme-li hledět na detaily, nemělo by nás překvapovat, zjistíme-li kvantitativní korelace tohoto druhu.

Anglickým [i českým — pozn. překl.] příkladem principu *VÍCE FORMY JE VÍCE OBSAHU* je opakování:

He ran and ran and ran and ran. [Běžel a běžel a běžel a běžel.]

což poukazuje na více běhu než pouhé

He ran. [Běžel.]

A podobně

He is very very very tall. [Je velice velice velice vysoký.]

poukazuje na okolnost, že je vyšší, než vyjadřuje pouhé

He is very tall. [Je velice vysoký.]

Prodlužování kvantity jisté samohlásky může mít tentýž účinek. Když řekneme

He is bi-i-i-i-ig! [Je véééééliký.]

poukazuje na okolnost, že je větší, než se naznačuje, řekne-li se pouze

He is big. [Je veliký.]

V mnoha jazycích světa se používá morfologického prostředku *reduplikace*, tj. opakování jedné nebo dvou slabik slova, nebo stejným způsobem i opakování celého slova. Pokud je nám známo, všechny případy reduplikace v jazycích světa jsou případy principu, podle něhož VÍCE FORMY zastupuje VÍCE OBSAHU. Nejtypičtějšími prostředky jsou:

Reduplikace použitá u podstatného jména mění singulár v plurál nebo tzv. kolektiv.

Reduplikace použitá u slovesa poukazuje na pokračování nebo dosažení úplnosti.

Reduplikace použitá u přídavného jména poukazuje na intenzifikaci nebo růst.

Reduplikace použitá u slova znamenajícího něco malého poukazuje na zmenšení.

Zobecnit se to dá takto:

Podstatné jméno zastupuje předmět jistého druhu.

Více podstatného jména zastupuje více předmětů tohoto druhu.

Sloveso zastupuje činnost.

Více slovesa zastupuje více činnosti (případně až k dosažení úplnosti).

Přídavné jméno zastupuje vlastnost.

Více přídavného jména zastupuje více vlastností.

Slovo zastupuje něco malého.

Více slova zastupuje něco menšího.

BLÍZKOST JE SÍLA ÚČINKU

Mnohem rafinovanější příklad způsobu, jakým metafora poskytuje formě význam, se vyskytuje v angličtině (a možná i v jiných jazycích, ačkoli zatím neexistují podrobnější zkoumání). V angličtině existuje konvenční metafora

BLÍZKOST JE SÍLA ÚČINKU.

Tak například věta

Who are the men *closest to* Khomeini? [dosl. Kdo jsou lidé *nejbližší k* Chomejnimu?]

znamená

Who are the men *who have the strongest effect on* Khomeini? [Kdo jsou lidé, *kteří mají nejsilnější vliv na* Chomejniho?]

Metafora má zde čistě sémantický důsledek. Souvisí to s významem slova „close“ [„blízký“]. Avšak *metaforu lze aplikovat i na syntaktickou formu věty*. Je tomu tak proto, že jednou z věcí, jež syntax věty ukazuje, je to, jak jsou si dva výrazy navzájem BLÍZKÉ. Jde tu o BLÍZKOST *formy*.

Tato metafora se dá aplikovat na vztah mezi formou a významem takto:

Jestliže význam formy A působí na význam formy B, pak čím BLÍŽŠÍ je forma A vzhledem k formě B, tím SILNĚJŠÍ bude ÚČINEK významu formy A na význam formy B.

Například větná zápornka, jakou je *not* [č. *ne* — pozn. překl.], působí negování predikátu, jak je tomu ve větě

John *won't* leave until tomorrow. [dosl. Jenda *neodjede* dřív než zítra. tj. Jenda odjede až zítra — pozn. překl.]

Forma *n't* působí negaci predikátu s tvarem *leave*.

V angličtině [i v češtině — pozn. překl.] se uplatňuje pravidlo nazývané někdy *transportace negace*, jehož důsledkem je umístění zápornky dále od predikátu, který tato zápornka logicky neguje; například:

Mary *doesn't* think he'll *leave* until tomorrow. [Marie si *nemyslí*, že *odjede* dřív než zítra.]

Zde *n't* logicky neguje spíše sloveso *leave* než sloveso *think*. Tato věta má zhruba stejný význam jako věta

Mary *thinks* he *won't* *leave* until tomorrow. [Marie si *myslí*, že *neodjede* dřív než zítra.]

s tím rozdílem, že v první větě, kde je zápornka DÁLE od *leave*, má SLABŠÍ negující sílu. Ve druhé větě, kde je zápornka BLÍŽE, je síla negace SILNĚJŠÍ.

Karl Zimmer (podle soukromého sdělení) si všiml, jak se tímž principem řídí rozdíly typu

Harry is not happy. [Jindra není šťastný.]

versus

Harry is unhappy. [Jindra je nešťastný.]

Záporná předpona *un-* [ne-] je blíže k přídavnému jménu *happy* [šťastný] než samostatné slovo *not* [ne]. Záporka má silnější účinek v *Harry is unhappy* [Jindra je nešťastný] než v *Harry is not happy* [Jindra není šťastný]. *Unhappy* znamená *sad* „smutný“, kdežto *not happy* [není šťastný] je otevřeno pro neutrální interpretaci — ani šťastný, ani smutný, ale něco mezi tím. Je to typické pro rozdíl mezi samostatnými záporkami a zápornými afixy, a to jak v angličtině, tak i v jiných jazycích.

Působení stejné metafory lze vidět v následujících příkladech:

I taught Greek to Harry. [dosl. Učil jsem řečtině Jindru]

I taught Harry Greek. [dosl. Učil jsem Jindru řečtině.]

Ve druhé větě, kde jsou si *taught* [učil jsem] a *Harry* [Jindra] blíže, se naznačuje silněji, že se Jindra skutečně učil tomu, v čem byl vzděláván — tj. že vyučování mělo na něj účinek. Následující příklady jsou ještě rafinovanější:

I found that the chair was comfortable. [dosl. Já jsem shledal, že křeslo je pohodlné.]

I found the chair comfortable. [dosl. Já jsem shledal křeslo pohodlným.]

Druhá věta naznačuje, že jsem zjistil, že křeslo je pohodlné, *díky přímé zkušenosti* — tím, že jsem se do něho posadil. První věta ponechává otevřenou možnost, že jsem to zjistil *nepřímo* — dejme tomu tak, že jsem se někoho ptal nebo že jsem si to křeslo podrobně prohlédl. V druhé větě je forma *I* [já] BLÍŽŠÍ formám *the chair* [křeslo] a *comfortable* [pohodlný]. Syntax věty poukazuje na přímost té zkušenosti s křeslem, skrze niž jsem zjistil, že křeslo je pohodlné. Čím BLÍŽŠÍ je forma *I* formám *the chair* [křeslo] a *comfortable* [pohodlný], tím přímější je zkušenost, na kterou se odkazuje. Syntax zde účinkuje tak, že ukazuje přímost zkušenosti a BLÍZKOST poukazuje na sílu tohoto účinku. Podrobně byl tento jev ověřen v angličtině Borkinem (v tisku).

Jak funguje stejná metafora, vidíme i v těchto příkladech:

Sam killed Harry. [Sam zabil Jindru.]

Sam caused Harry to die. [dosl. Sam způsobil Jindrovo úmrtí.]

Je-li příčinou jedna událost, jak je tomu ve větě první, příčinné působení je přímější. V druhé větě se poukazuje na nepřímou nebo druhotnou příčinu působení — tedy na dvě samostatné události, na Jindrovu smrt a na to, co udělal Sam, aby to způsobil. Pokud bychom chtěli poukázat na ještě méně přímé příčinné působení, mohli bychom říci:

Sam brought it about that Harry died. [dosl. Sam zavdal příčinu k tomu, aby Jindra umřel.]

Účinkem syntaxe v těchto větách je poukázání na okolnost, jak *přímá je příčinná souvislost* mezi tím, co udělal Sam, a tím, co se stalo s Jindrou. Působí zde tento princip:

Čím BLÍŽŠÍ je forma poukazující na PŘÍČINNÉ PŮSOBENÍ vzhledem k formě poukazující na ÚČINEK, tím SILNĚJŠÍ je příčinná souvislost.

Ve větě *Sam killed Harry* [Sam zabil Jindru.] je zde pouze jedna forma — slovo *kill* [zabít] —, která je zde proto, aby poukázala jak na PŘÍČINU, tak na NÁSLEDEK (smrt). Formy pro tento význam jsou si maximálně blízké: obě jsou obsaženy v jednom slově. To ukazuje, že příčinná souvislost je maximálně silná: je to jedna událost. Ve větě *Sam caused Harry to die* [dosl. Sam způsobil Jindrovo úmrtí.] máme zde dvě samostatná slova — *cause* [způsobit] a *die* [umřít] — poukazující na příčinu a následek. Naznačuje se tím, že souvislost mezi příčinou a následkem není tak silná, jak by mohla být — příčina a následek nejsou součástí jedné a téže události: Ve větě *Sam brought it about that Harry died* [Sam zavdal příčinu k tomu, aby Jindra umřel.] máme dvě samostatné věty: *Sam brought it about* [Sam zavdal příčinu k tomu] a *that Harry died* [aby Jindra umřel], které naznačují ještě slabší příčinnou souvislost.

Souhrnně lze říci, že ve všech těchto případech poukazuje rozdíl ve formě na jemný rozdíl ve významu. V čem spočívají tyto jemné rozdíly, je dáno metaforou BLÍZKOST JE

SÍLA ÚČINKU, kde se BLÍZKOST týká prvků větné syntaxe, kdežto SÍLA ÚČINKU se týká významu věty. Tato BLÍZKOST je věcí formy, kdežto SÍLA účinku je věcí významu. Metafora BLÍZKOST JE SÍLA ÚČINKU, která je součástí našeho normálního pojmového systému, může se tedy uplatnit jednak na čistě sémantickém základě, jak tomu bylo ve větě „Who are the men closest to Khomeini?“ [Kdo jsou lidé *nejbližší* k Chomejnimu?], jednak může spojovat *formu* s *významem*, jelikož BLÍZKOST může poukazovat na vztah, který platí mezi dvěma *formami* ve větě. Jemné rozdíly ve významu, které můžeme pozorovat v příkladech uvedených nahoře, nejsou tedy důsledky zvláštních pravidel platných v angličtině, nýbrž důsledky metafor, která existuje v našem pojmovém systému a uplatňuje se přirozeně na *formu* jazyka.

ORIENTACE JÁ-PRVNÍ

Cooper a Ross (1975) si všimli, že názorem naší kultury na to, jak vypadá prototypický člen naší kultury, je determinována orientace pojmů v rámci našeho pojmového systému. Normativně (kanonicky) pojatý člověk tvoří pojmový referenční bod a neobyčejně velké množství pojmů v našem pojmovém systému je orientováno vzhledem k tomu, zda jsou, nebo nejsou podobné vlastnostem prototypického člověka. Protože se lidé typicky jeví co do svého postoje jako *vzpřímení*, dívají se a pohybují se *kupředu*, tráví většinu svého času vykonáváním nějaké *činnosti* a sami sebe považují za v podstatě *dobré*, dostáváme tak základnu pro svou zkušenost při nazírání sebe samých jako něčeho, co je více *NAHOŘE* než *DOLE*, více *VPŘEDU* než *VZADU*, více *AKTIVNÍ* než *PASIVNÍ*, více *DOBŘE* než *ZLÉ*. Protože jsme vždy na jistém specifickém místě a existujeme v přítomnosti, pojmáme sami sebe jako jsoucí spíše *ZDE* než *TAM* a spíše *TEĎ* než *POTOM*. Tím je dáno to, co Cooper a Ross nazývají orientace JÁ-PRVNÍ: *NAHOŘE*, *VPŘEDU*, *AKTIVNÍ*, *DOBŘÝ*, *ZDE* a *TEĎ* — to všechno je orientováno ve směru k normativně pojatému člověku; *DOLE*, *VZADU*, *PASIVNÍ*, *ZLÝ*, *TAM* a *POTOM* — to všechno je orientováno pryč od normativně pojímaného člověka.

Tato kulturní orientace je v korelaci se skutečností, že v angličtině [i v češtině] jsou jisté posloupnosti slov normálnější než jiné:

Normálnější	Méně normální
up and down [nahore a dole]	down and up [dole a nahore]
front and back [vpředu a vzadu]	back and front [vzadu a vpředu]
active and passive [pasivní a aktivní]	passive and active [aktivní a pasivní]
good and bad [dobrý a zlý]	bad and good [zlý a dobrý]
here and there [zde a tam]	there and here [tam a zde]
now and then [teď a potom]	then and now [potom a teď]

Platí zde obecný princip: PRVNÍM je to slovo, jehož význam je vzhledem k vlastnostem prototypického člověka *NEJBLIŽŠÍ*.

Tento princip vyjadřuje korelaci mezi formou a obsahem. Stejně jako ostatní principy, jimiž jsme se doposud zabývali, je i tento důsledkem metafor v našem normálním pojmovém systému: *NEJBLIŽŠÍ JE PRVNÍ*. Dejme tomu, že ukazujete na někoho na obrázku. Řeknete-li

Ten *první* člověk nalevo od Billa je Sam.

míníte tím toto:

Ten člověk, který je nalevo od Billa a je mu *nejbliž*, je Sam.

Shrňme: Protože mluvíme v lineární posloupnosti, stále musíme volit, která slova uvedeme jako první. Za předpokladu, že máme provést jinak nahodilý výběr mezi *nahore* a *dole* a *dole* a *nahore*, automaticky vybereme *nahore* a *dole*. Ze dvou pojmů *NAHOŘE* a *DOLE* je *NAHOŘE* orientováno *NEJBLIŽE* vzhledem k prototypickému mluvčímu. Jelikož *NEJBLIŽŠÍ JE PRVNÍ* je součástí našeho pojmového systému, umístíme to slovo, jehož význam je *NEJBLIŽŠÍ* (tedy *nahore*), do *PRVNÍHO* postavení. Slovosled *nahore* a *dole* je tedy koherentnější vzhledem k našemu pojmovému systému než slovosled *dole* a *nahore*.

Podrobnější výklad tohoto jevu a diskusi o zdánlivých protipříkladech srov. Cooper a Ross (1975).

METAFORICKÁ KOHERENCE V GRAMATICE

Nástroj je společník

U dítěte, které si hraje s nějakou hračkou, je běžné, že se k ní chová, jako by to byl jeho společník, a to tak, že k ní mluví, v noci si ji dává ve své postýlce vedle sebe na polštář atd. Panenky jsou hračky, které se zhotovují právě k tomuto účelu. Podobné chování spatřujeme i u dospělých lidí, kteří se chovají k některým významným nástrojům, jakými jsou auta a střelné zbraně, jako ke společníkům, a to tím způsobem, že jim dávají jména, mluví na ně atd. I v našem pojmovém systému máme konvenční metaforu NÁSTROJ JE SPOLEČNÍK, která se projevuje v těchto příkladech:

NÁSTROJ JE SPOLEČNÍK

Já a moje stará Medvědobijka jsme spolu procourali hezký kousek téhleté země.

Otázka: Kdo mne může zastavit?

Odpověď: Já a tuhleta stará Bětka — praví cowboy a sahá po pistoli.

Domenico spolu se svými drahocennými Stradivárkami odjíždí na turné.

Sleezo kouzelník a jeho Magická harmonika budou dnes večer vystupovat na Rialtu.

PROČ WITH OZNAČUJE NÁSTROJOVOST I DOPROVOD

Slovo *with* označuje v angličtině [podobně jako *s/se* v češtině — pozn. překl.] DOPROVOD, např.

I went to the movies *with* Sally. [Šel jsem do kina se Sally.] (PRŮVODCE)

Skutečnost, že označování DOPROVODU se děje s pomocí předložky *with* a nikoli nějakého jiného slova, je arbitrární konvencí angličtiny. V jiných jazycích označují DOPROVOD jiná slova (nebo gramatické prostředky, např. pádové kon-

covky), třeba *avec* ve francouzštině. Avšak vezmeme-li v úvahu fakt, že *with* označuje v angličtině DOPROVOD, není náhoda, že v ní *with* [na rozdíl od českého *s/se* — pozn. překl.] označuje i NÁSTROJOVOST, např.

I sliced the salami *with* a knife. (NÁSTROJ) [doslovně: Nakrájel jsem salám na plátky s nožem.]

Důvodem, proč to není věc arbitrární, je okolnost, že náš pojmový systém je strukturován metaforou NÁSTROJ JE PRŮVODCE. Toto je *systematický*, nikoli *nahodilý* fakt týkající se angličtiny, že totiž totéž slovo, které označuje DOPROVOD, označuje i NÁSTROJOVOST. Tento gramatický fakt týkající se angličtiny je *koherentní* s pojmovým systémem angličtiny.

Náhodou to není pouze fakt týkající se angličtiny. Až na několik výjimek platí následující princip ve všech jazycích světa:

Slovo nebo gramatický prostředek, který označuje DOPROVOD, označuje i NÁSTROJOVOST.

Jelikož zkušenost, na níž spočívá metafora NÁSTROJ JE PRŮVODCE, je pravděpodobně univerzální, je jen přirozené, že tento gramatický princip platí ve většině jazyků. Ty jazyky, kde tento princip platí, jsou s metaforou koherentní; ty jazyky, kde princip neplatí, nejsou s touto metaforou koherentní. Tam, kde se koherence NÁSTROJ JE PRŮVODCE v jazyce nevyskytuje, je běžné, že se na jejím místě objevuje jiná koherence. Existují třeba jazyky, kde se NÁSTROJ označuje tvarem slovesa *užívat* nebo kde se DOPROVOD označuje slovem pro spojku *a*. Toto jsou jiné, nemetaforické způsoby, u nichž forma může být koherentní s obsahem.

„LOGIKA“ JAZYKA

Užití téhož slova pro označení NÁSTROJOVOSTI i DOPROVODU má svůj smysl. Uvádí takovéto spojitosti formy a obsahu do koherence s pojmovým systémem jazyka. Analogicky použití prostorových slov jako *in* [v/ve] a *at* [v/ve] pro výrazy časového určení (např. *in* an hour [v hodině], *at* ten o'clock [v deset hodin]) má rovněž svůj smysl za předpokladu, že čas je metaforicky konceptualizo-

ván na základě PROSTORU. Metafory v pojmovém systému označují koherentní a systematické vztahy mezi pojmy. Užití týchž slov a gramatických prostředků pro pojmy se systematickými metaforickými korespondencemi (jako ČAS a PROSTOR) je jedním ze způsobů, jak jsou korespondence mezi formou a významem v jazyce spíše „logické“ než arbitrární.

ZÁVĚR

Nenápadné obměny významu

Je parafráze možná? Mohou dvě různé věty znamenat přesně totéž? Dwight Bolinger strávil většinu své vědecké dráhy dokazováním, že je to vlastně nemožné a že téměř každá změna ve větě — ať už je to změna slovosledu, slovníku, intonace nebo gramatické konstrukce — změní i větný význam, byť jen zcela nepatrným způsobem. Již nyní jsme v situaci, kdy můžeme pochopit, proč by tomu tak mělo být.

Věty konceptualizujeme metaforicky na základě prostorových termínů s pomocí prvků jazykové formy, které mají prostorové vlastnosti (např. délku) a vztahy (např. blízkost). Prostorové metafory obsažené inherentně v našem pojmovém systému (např. BLÍZKOST JE SÍLA ÚČINKU) budou tedy automaticky strukturovat vztahy mezi formou a obsahem. Zatímco jisté aspekty významu věty jsou důsledkem určitých poměrně arbitrárních jazykových konvencí, jiné aspekty významu vznikají díky naší přirozené snaze učinit to, co říkáme, koherentním s naším pojmovým systémem. Do toho patří i forma, s jejíž pomocí něco říkáme, jelikož tato forma je konceptualizována na základě prostorovosti.

PRAVIDELNOSTI JAZYKOVÉ FORMY

Ukázali jsme si, že metafory hrají významnou úlohu při charakteristice pravidelností jazykové formy. Jednou z takových pravidelností je užívání téhož slova pro označení jak doprovodu, tak nástrojovosti. Tato pravidelnost je koherentní s pojmovou metaforou NÁSTROJE JSOU PRŮVODCI. Mnohé z toho, co vnímáme jako „přirozené“

pravidelnosti jazykové formy, jsou pravidelnostmi, které jsou koherentní s metaforami v našem pojmovém systému. Jako příklad si můžeme vzít fakt, že otázky typicky končí tím, co vnímáme jako „stoupavá“ intonace, kdežto tvrzení typicky končí tím, co vnímáme jako intonaci „klesavou“.

To je koherentní s orientační metaforou NEZNÁMÉ JE NAHOŘE; ZNÁMÉ JE DOLE. Tuto pojmovou metaforu je vidět v následujících příkladech:

That's still *up in the air*. [dosl. Je to ještě *nahoře ve vzduchu*. tj. Je to stále ještě nejisté.]

I'd like to *raise* some questions about that. [dosl. Rád bych *zvedl* několik otázek o tom. tj. Co se toho týče, rád bych položil několik otázek.]

That *settles* the question. [dosl. Toto *usazuje* tu otázku. tj. Tím je ta otázka vyřešena.]

It's still *up* for grabs. [dosl. Je to stále ještě *nahoře* pro popadnutí. tj. Je to ještě k dispozici.]

Let's *bring it up* for discussion. [dosl. *Přinesme to nahoru* pro diskusi. tj. Předložme to k diskusi.]

A důvodem pro to, že slovesa *come* [přijít] se užívá v konstrukci *come up with an answer* [dosl. přijít nahoru s odpovědí, tj. najít odpověď], je okolnost, že odpověď je konceptualizována jako začínající DOLE a končící tam, kde jsme my, tedy NAHOŘE.

Otázky typicky označují, co je neznámé. Užití stoupavé intonace v otázce je tedy koherentní s NEZNÁMÉ JE NAHOŘE. Užití klesavé intonace u tvrzení je tedy koherentní se ZNÁMÉ JE DOLE. Ve skutečnosti se pak otázky s klesavou intonací nechápou jako skutečné otázky, nýbrž jako řečnické otázky označující tvrzení. Například otázka „Will you ever learn?“ [Naučíš se to někdy?] vyslovená s klesavou intonací je jenom jiným způsobem, jak říci nepřimo: „You'll never learn.“ [Nikdy se to nenaučíš] A podobně tvrzení se stoupavou intonací označují nejistotu nebo neschopnost něčemu porozumět. Například věta „Your name's Fred“ [Jmenuje se Běda] vyslovená se stoupavou intonací ukazuje, že si nejsme jisti a že chceme potvrzení. Věta „The Giants traded Madlock“ [Tak Giganti prodali Madlocka] vyřčená se stoupavou intonací označuje neschopnost něčemu porozumět, tj. není v souladu s tím, co víme. To všechno jsou pří-

klady užití stoupavé a klesavé intonace koherentně s metaforou NEZNÁMÉ JE NAHOŘE, ZNÁMÉ JE DOLE.

Mimochodem i doplňovací otázky mají v angličtině klesavou intonaci, například „Who did John see yesterday?“ [Koho včera viděl Jenda?] Důvodem, proč je tomu tak, je podle našeho odhadu okolnost, že větší část obsahu doplňovací otázky je známá a že jen jeden malý úsek informace se považuje za neznámý. Například věta „Who did John see yesterday?“ [Koho včera viděl Jenda?] předpokládá, že Jenda někoho včera viděl. Jak se dá očekávat, tónové jazyky obecně vůbec nevyužívají intonace k vyznačení a obvykle používají tázacích částic. Celkem vzato tam, kde intonace signalizuje rozdíl mezi otázkami a tvrzeními, stoupavá intonace souvisí s neznámým (zjišťovacími otázkami) a klesavá intonace se známým (tvrzeními).

Takové a podobné příklady ukazují, že pravidelnosti jazykové formy není možno vysvětlit čistě na základě formy. Mnoho takových pravidelností je smysluplných jediné tehdy, pokud na ně pohlédneme z hlediska aplikace pojmových metafor na naše prostorové konceptualizace jazykové formy. Jinými slovy, syntax není na významu nezávislá, zejména není nezávislá na metaforických aspektech významu. „Logika“ jazyka je založena na koherenci mezi prostorotvorně konceptualizovanou formou jazyka a pojmovým systémem, zejména pak jeho metaforickými aspekty.

21. NOVÝ VÝZNAM¹⁾

Metafory, o nichž jsme hovořili doposud, jsou metaforami *konvenčními*, tj. metaforami, které strukturují obyčejný pojmový systém naší kultury odrážející se v našem běžném každodenním jazyce. Nyní bychom se rádi podívali na metafory, které jsou vně našeho konvenčního pojmového systému, na metafory, které jsou imaginativní a tvůrčí. Takové metafory jsou schopny dát nám nové chápání vlastní zkušenosti. Mohou tedy dát nový význam naší minulosti, naší každodenní činnosti i tomu, co známe a čemu věříme.

Abychom si uvědomili, jak je to možné, zamyslíme se nad novou metaforou LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE. Je to metafora, kterou osobně považujeme za zvláště působivou, za metaforu s velkým vhladem a metaforu velice případnou, bereme-li v úvahu zkušenosti nás lidí jakožto příslušníků naší generace a naší kultury. Důvodem je okolnost, že činí naše zkušenosti s láskou koherentními — dává jim smysl. Rádi bychom naznačili, že nové metafory činí naše zkušenosti smysluplnými stejným způsobem, jak to činí metafory konvenční: poskytují koherentní strukturu, některé věci zvýrazňují a jiné zatlačují do pozadí.

1) V této kapitole jsou analyzovány některé příklady, které jsou specifické pro angličtinu a nemají v českém jazyce zřejmé analogie. Proto je uvádíme v originále a připojujeme jen doslovný, popř. volný překlad. (Pozn. překl.)

Nové metafory stejně jako metafory konvenční mají své důsledky, jež z nich vyplývají, a v nich opět mohou být zahrnuty jiné metafory i doslovná tvrzení. Například důsledky metafory LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE pramení z naší víry a z našich zkušeností týkajících se toho, co činí nějakou věc uměleckým dílem vzniklým na základě spolupráce. Z našich osobních názorů na umělecké dílo vyplývají pro tuto metaforu přinejmenším tyto důsledky:

Láska je dílo.
 Láska je aktivní.
 Láska vyžaduje spolupráci.
 Láska vyžaduje obětavost.
 Láska vyžaduje kompromis.
 Láska vyžaduje kázeň.
 Láska znamená vzájemnou odpovědnost.
 Láska vyžaduje trpělivost.
 Láska vyžaduje sdílení hodnot a cílů.
 Láska si žádá sebeobětování.
 Láska zpravidla přináší frustraci.
 Láska vyžaduje instinktivní komunikaci.
 Láska je estetická zkušenost.
 Láska je ceněná v první řadě kvůli sobě samé.
 Láska vyžaduje tvořivost.
 Láska vyžaduje sdílenou estetiku.
 Lásky nelze dosáhnout podle nějakého receptu.
 Láska je v každém případě jedinečná.
 Láska je vyjádřením toho, kdo vlastně jsme.
 Láska vytváří skutečnost.
 Láska odráží způsob, jak vidíme svět.
 Láska vyžaduje velikou čestnost.
 Láska může být přechodná nebo trvalá.
 Láska vyžaduje hmotné zajištění.
 Láska poskytuje sdílené estetické uspokojení z našeho společného úsilí.

Některé z těchto důsledků jsou metaforické (např. „Láska je estetická zkušenost“); jiné nejsou (např. „Láska znamená vzájemnou odpovědnost“). Každý z těchto důsledků může zase sám mít další důsledky. Výsledkem je velká a koherentní síť vyvozených důsledků, které mohou jako celek být nebo nebýt v souladu s naší zkušeností lásky. Po-

kud tato síť s ní v souladu je, zkušenosti jakožto případy metafory tvoří jistý koherentní celek. U takové metafory pak pocítujeme jakýsi druh ohlasu, který probíhá celou touto sítí důsledků a probouzí v nás vzpomínky na naše minulé zkušenosti s láskou, spojuje nás s nimi a slouží jako možný průvodce ve zkušenostech budoucích.

Upřesněme si poněkud, jak chápat význam „ohlasů“ v souvislosti s metaforou LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE.

Metafora předně zvýrazňuje jisté rysy a zároveň jiné zatlačuje do pozadí. Například aktivní stránka lásky se dostává do popředí s pomocí pojmu DÍLO, a to jak v DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE, tak v UMĚLECKÉ DÍLO. To pak vyžaduje zamaskování jistých aspektů lásky, které jsou považovány za pasivní. Citové aspekty lásky nejsou v našem konvenčním pojmovém systému fakticky téměř nikdy chápány jako něco, co je pod aktivní kontrolou milujícího člověka. I v metafoře LÁSKA JE CESTOVÁNÍ se vztah nazírá jako vozidlo, které není pod aktivní kontrolou milenecké dvojice, protože může být *off the track* [mimo vyježděné koleje] nebo *on the rocks* [dosl. na skalách, tj. na dně, ve slepé uličce] nebo *not going anywhere* [dosl. nejt/nejet nikam, tj. dostat se na cestu, která nikam nevede]. U metafory LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ („I am crazy about her“ [jsem do ní blázen], „She's driving me wild“ [přivádí mne k šílenství]) jde o naprostou ztrátu kontroly. U metafory LÁSKA JE ZDRAVÍ, kde je vztah patientem („It's a healthy relationship“ [dosl. Je to zdravý vztah], „It's a sick relationship“ [dosl. Je to nemocný vztah], „Their relationship is reviving“ [dosl. Jejich vztah ožívá.]), se pasivita zdraví v naší kultuře přenáší na lásku. Při zaměření na různé aspekty činnosti (např. DÍLO, TVORBU, SLEDOVÁNÍ CÍLŮ, BUDOVÁNÍ/VÝSTAVBU, POMOC atd.) metafora poskytuje organizaci důležitých zkušeností s láskou, ke kterým náš konvenční pojmový systém přístup neumožňuje.

Za druhé, nejenže z metafory vyplývají jako důsledek jiné pojmy, jako např. DÍLO nebo SLEDOVÁNÍ SPOLEČNÝCH CÍLŮ, nýbrž z ní plynou jako důsledek i velmi specifické *aspekty* těchto pojmů. Není to například jakékoli dílo vůbec, jako například práce na automatické lince při sestavování automobilu. Je to dílo, které vyžaduje onu speciální rovnováhu

mezi kontrolou a spontánností, která je vlastní umělecké tvorbě, protože cíl, který se sleduje, není prostě jakýkoli druh cíle, nýbrž společný cíl estetický. A ačkoli metafora může potlačit aspekty vymykání se z kontroly známé z metafor *LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ*, zvýrazňuje jiný aspekt, totiž onen smysl pro téměř démonickou posedlost, která v naší kultuře dřímá za spojením mezi uměleckým géniem a šílenstvím.

Za třetí, protože metafora zvýrazňuje důležité zkušenosti s láskou a činí je koherentními, přičemž na druhé straně zamaskovává jiné zkušenosti s láskou, metafora dodává lásce nový význam. Jestliže ony věci, které z metafory vyplývají, jsou pro nás těmi nejdůležitějšími aspekty naší zkušenosti s láskou, může pak metafora získat status pravdy; pro mnohé lidi láska skutečně je uměleckým dílem vzniklým na základě spolupráce. A protože tomu tak je, metafora může mít účinek zpětné vazby tím, že vede naše budoucí činnosti v souladu s touto metaforou.

Za čtvrté, metafora mohou být tedy náležité a případné, neboť vyslovují souhlas s jistými činnostmi, ospravedlňují vyvozené závěry a pomáhají nám vytyčit si cíle. Jisté činnosti, závěry a cíle jsou diktovány metaforou *LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE*, avšak nikoli metaforou *LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ*. Pokud je láska šílenstvím, nesoustřeďuji se na to, co mám dělat, abych si ji udržel. Je-li však dílem, pak vyžaduje činnost, a je-li dílem uměleckým, vyžaduje velmi speciální *druh* činnosti, a je-li závislá na spolupráci, je vymezená a specifikovaná ještě více.

Za páté, význam, který pro mne bude metafora mít, bude zčásti determinován kulturně a zčásti bude vázán na mou minulou zkušenost. Kulturní rozdíly mohou být neobyčejně velké, protože každý z pojmů v rámci dané metafory — *UMĚNÍ, DÍLO, SPOLUPRÁCE* a *LÁSKA* — může nabývat nejrozličnějších hodnot od jedné kultury ke druhé. Bude tedy metafora *LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE* znamenat značně odlišné věci pro evropského romantika 19. století a pro Eskymáka, který ve stejné době žije v Grónsku. Budou zde i rozdíly v rámci jedné kultury, které budou založeny na tom, jak se jednotliví lidé liší ve svých názorech na umělecké dílo. *LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ*

NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE bude znamenat něco velice odlišného pro čtrnáctiletého hochu a dívku při první schůzce a pro dvojici dospělých výtvarných umělců.

Jakožto příklad, jak zásadně může význam metafory kolísat v rámci jedné kultury, uvedeme několik důsledků vyplývajících z metafor pro člověka, jehož pohled na umění se značně liší od pojetí našeho. Někdo, kdo hodnotí umělecké dílo nikoli pro ně samé, nýbrž pouze jako předmět k ukazování, a někdo, kdo se domnívá, že umění vytváří pouze iluzi, a nikoli realitu, by mohl následující soudy chápat jako důsledky vyvozené z naší metafory:

Láska je předmět, který se má vystavovat na odiv.

Láska existuje proto, aby byla posuzována a obdivována druhými.

Láska vytváří iluzi.

Láska vyžaduje ukrývání pravdy.

Protože názor na umění je u takového člověka odlišný, i metafora bude mít pro něho odlišný význam. Je-li jeho zkušenost s láskou do značné míry podobná naší, pak tato metafora nebude prostě případná. Ve skutečnosti bude přímo velmi nevhodná. Z toho plyne, že tatáž metafora, která dodává našim zkušenostem nového významu, jeho zkušenostem nového významu nepřidá.

Jiný příklad, jak nám může metafora vytvořit nový význam, vznikl pouhou náhodou. Jeden iránský student se brzy po svém příchodu do Berkeley zapsal u jednoho z nás do semináře o metafoře. Mezi jinými věcmi, jimiž byl v Berkeley okouzlen, byl i jistý výraz, který kolem sebe stále slyšel a který chápal jako dokonale rozumnou metaforu. Tímto výrazem bylo „the solution of my problems“ [řešení mých problémů]²⁾ — což si představoval jako veliké množství tekutiny, která bublá a z níž se kouří, a která obsahuje

2) Chemická metafora je zde umožněna víceznačností anglického slovesa *to solve* a s ním formálně i významově spjatého podstatného jména *solution*, jakož i jejich odvozenin. Sloveso *to solve* má jednak význam „rozluštit“, „vyřešit“, „vypočítat“, „zaplatit“, ale také „rozpustit (se)“, „udělat roztok“; podstatné jméno *solution* podobně znamená jednak „rozluštění“, „řešení“, „výsledek“, ale také „rozpouštění“, „roztok“. Odvozené sloveso *to dissolve* pak znamená „rozpustit (se)“, „rozplynout se“ i „rozluštit“ a substantivum *dissolution* „rozpuštění“, „roztok“, „zrušení“, „likvidace“. (Pozn. překl.)

všechny naše problémy, ať už „rozpuštěné“ / vyřešené [dissolved], nebo v podobě sraženin, tedy „vysrážené“ [in the form of precipitates], s katalyzátory, které některé problémy (prozatímně) neustále „rozpuštějí“ / řeší [dissolve] a u jiných způsobují jejich srážení [precipitating out]. Byl pak velice rozčarován, když zjistil, že lidé z Berkeley na takovou chemickou metaforu nikdy ani nepomysleli. A měl na to plné právo, neboť tato chemická metafora je jednak krásná a jednak poskytuje hluboký vhled do věci. Poskytuje pohled na problémy jako na věci, které nikdy úplně nemizí a nemohou být „rozpuštěny“ / vyřešeny [solved] jednou provždy. Všechny naše problémy jsou vždycky přítomné, mohou být pouze „rozpuštěny“ / vyřešeny [dissolved] a být v roztoku [in solution], nebo být v pevné podobě. V nejlepším případě můžeme doufat, že najdeme katalyzátor, který umožní, aby se jeden problém „rozpustil“ / vyřešil [dissolve], aniž by se přitom jiný „vysrážel“ [precipitate out]. A jelikož nemáme absolutní kontrolu nad tím, co se do „roztoku“ / řešení [solution] dostane, vidíme, jak se v něm neustále „srážejí“ [precipitate] staré i nové problémy a jak se v něm „rozpuštějí“ / řeší [dissolve] současné problémy, a to částečně díky našemu úsilí, a zčásti navzdory všemu, ať děláme, co děláme.

CHEMICKÁ metafora nám poskytuje nový pohled na lidské problémy. Je přiměřená vzhledem ke zkušenosti zjišťující, že problémy, o nichž jsme se domnívali, že jsou „rozpuštěny“ / vyřešeny [solved], objevují se znovu a znovu. CHEMICKÁ metafora říká, že problémy nejsou takovým druhem věcí, které by bylo možno zlikvidovat navždy. Pracovat s nimi jako s věcmi, které se dají „rozpustit“ / vyřešit [can be solved] jednou provždy, nemá žádný smysl. Žít podle CHEMICKÉ metafory by znamenalo přijmout jako fakt, že žádný problém nikdy nezmizí navždycky. Místo toho, abychom se zaměřovali na definitivní „rozpuštění“ / vyřešení [solving] problémů jednou provždy, napřeli bychom svou energii na objevení takových katalyzátorů, které by „rozpustily“ / vyřešily [dissolve] naše nejpálčivější problémy na co nejdelší dobu, aniž by přitom „vysrážely“ [precipitate] nějaké problémy horší. Znovuobjevení jistého problému se

chápe spíše jako přirozený jev než jako náš neúspěch při hledání „správného způsobu, jak to „rozpustit“ / vyřešit [solve]“.

Žít podle CHEMICKÉ metafory by znamenalo, že by naše problémy byly pro nás jiným druhem reality. Dočasné „rozpuštění“ / řešení [solution] by bylo spíše úspěchem než neúspěchem. Problémy by byly spíše součástí přirozeného řádu věcí než porušením pořádku, které je třeba „vyléčit“. Kdybychom žili podle CHEMICKÉ metafory, byl by způsob, jak bychom chápali náš běžný každodenní život, a způsob, jak bychom v něm jednali, značně odlišný.

Považujeme to za jasný případ síly metafory spíše skutečnost vytvářet než nám pouze ukazovat cestu, jak konceptualizovat skutečnost, která existuje už předem. To by vlastně nemělo být ani nic zvláštního. Jak jsme už viděli u případu metafory SPOR JE VÁLKA, existují přirozené druhy činnosti (např. hádka), které samy mají metaforickou povahu. A CHEMICKÁ metafora právě prozrazuje, že náš běžný způsob zacházení s problémy je jiným druhem metaforické činnosti. Většina z nás nyní zachází s problémy způsobem, který bychom mohli označit za metaforu HÁDANKA, přičemž jsou problémy HÁDANKAMI, u nichž je typické jedno správné řešení, které když vyřešíme, vyřešíme je navždy. Metafora PROBLÉMY JSOU HÁDANKY charakterizuje naši současnou skutečnost. Přesun k CHEMICKÉ metafoře by charakterizoval novou skutečnost.

V žádném případě však není nijak snadné změnit metafory, které jsou součástí našeho života. Něco jiného je být si vědom možností, které spočívají v CHEMICKÉ metafoře, a něco docela jiného a daleko těžšího je podle ní žít. Každý z nás, ať vědomě či nevědomky, narazil na stovky a stovky problémů; jsme neustále v procesu řešení mnoha z nich — a to s pomocí metafory HÁDANKA. Naše neuvědomělá každodenní činnost je do tak značné míry strukturována metaforou HÁDANKA, že bychom možná ani nedovedli jen tak snadno a rychle přejít na metaforu CHEMICKOU na základě uvědomělého rozhodnutí.

Mnohé naše činnosti (spory, řešení problémů, hospodaření s časem atd.) jsou co do své povahy metaforické. Meta-

forické pojmy, jimiž jsou tyto činnosti charakterizovány, strukturují naši současnou skutečnost. Nové metafory mají sílu vytvářet novou skutečnost. Začátek může nastat tehdy, jakmile začneme svou zkušenost chápat na základě jisté metafory, a stane se to hlubší skutečností, jakmile v jejím rámci začneme jednat. Pokud nová metafora vstoupí do pojmového systému, na němž spočívají naše činnosti, změní tento pojmový systém a vjemy i činnosti, jímž tento systém poskytuje východisko. Mnoho kulturních změn vzniká díky zavedení nových metaforických pojmů a v důsledku ztráty metafor starých. Tak například amerikanizace kultur na celém světě je zčásti důsledkem zavedení metafory ČAS JSOU PENÍZE do těchto kultur.

Názor, že metafory mohou vytvářet skutečnost, je v rozporu s většinou tradičních pojetí metafory. Důvodem je okolnost, že metafora byla tradičně považována spíše za věc pouhého jazyka než primárně za prostředek strukturačního našeho pojmového systému a těch druhů běžných činností, které každodenně konáme. Vycházíme-li z předpokladu, že slova sama skutečnost nemění, je ovšem rozumné. Avšak změny v našem pojmovém systému opravdu proměňují to, co je pro nás reálné, a ovlivňují způsob, jak vnímáme svět a jak na základě těchto vjemů jednáme.

Myšlenka, že metafora je pouze věcí jazyka a že může v nejlepším případě jenom popisovat skutečnost, pramení z názoru, že to, co je skutečné, je zcela mimo procesy, jimiž lidé pojmově zpracovávají svůj svět, a je na nich nezávislé — jako by zkoumání skutečnosti bylo jen a jen zkoumáním fyzického světa. Takový pohled na skutečnost — tzv. objektivní realitu — opomíjí lidský aspekt skutečnosti, zejména pak reálné vjemy, vytváření pojmů, motivace a činnosti, z nichž se skládá většina toho, co prožíváme. Avšak lidské aspekty skutečnosti jsou převážnou částí toho, co je pro nás závažné, a to se právě u různých kultur liší, jelikož různé kultury mají různé pojmové systémy. Kultury rovněž existují v různých fyzických prostředích, z nichž některá jsou navzájem naprosto odlišná — džungle, pouště, ostrovy, tundra, hory, velkoměsta atd. V každém případě zde máme jisté fyzické prostředí, s nímž jsme v interakci, a to více nebo

méně úspěšně. Pojmové systémy různých kultur zčásti závisí na fyzických prostředích, v nichž se vyvinuly.

Každá kultura musí poskytovat víceméně úspěšný způsob, jak se vyrovnávat se svým prostředím, a to jak přizpůsobováním se k němu, tak jeho proměňováním. Nadto musí každá kultura vymezit jistou společenskou realitu, v jejímž rámci mají lidé jisté role, které jsou pro ně smysluplné a na jejichž základě jsou s to společensky fungovat. Nedivme se, že společenská realita vymezená kulturou vykonává vliv na její pojetí skutečnosti fyzické. Co je skutečné pro jistého jednotlivce jakožto příslušníka určité kultury, je produktem jak jeho společenské reality, tak i způsobu, jímž tato realita ztvárňuje jeho zkušenost se světem fyzickým. Jelikož je většina naší společenské reality chápána na základě metaforických termínů a jelikož je naše pojetí fyzického světa zčásti metaforické, metafora hraje velmi významnou úlohu při stanovení toho, co je pro nás skutečné.

22. VYTVÁŘENÍ PODOBNOSTI

Viděli jsme, že mnohé naše zkušenosti a činnosti mají metaforickou povahu a že mnoho z našeho pojmového systému je strukturováno metaforou. Jelikož se díváme na podobnosti na základě kategorií, které máme ve svém pojmovém systému, a podle toho, jaké máme přirozené druhy zkušeností (přičemž obojí dvojí může být metaforické), mnohé z podobností, které vnímáme, jsou výsledkem konvenčních metafor, jež tvoří součást našeho pojmového systému. Viděli jsme to již v případě *orientačních metafor*. Například orientace VÍCE JE NAHOŘE a ŠTASTNÝ JE NAHOŘE navozují jistou podobnost, kterou si uvědomujeme mezi VÍCE a ŠTASTNÝ, ale kterou nevidíme mezi MĚNĚ a ŠTASTNÝ.

I *ontologické metafor*y poskytují prostor pro podobnosti. Tak například se ukázalo, že metaforické nazírání ČASU a PRÁCE jakožto uniformních SUBSTANCÍ nám umožňuje vidět obě dvě kategorie jako něco, co se podobá fyzickým zdrojům, a tedy i něco, co se podobá sobě navzájem. Metafory ČAS JSOU PENÍZE a PRÁCE JE SUBSTANCE/LÁTKA nám dovolují, abychom v naší kultuře pojímali čas a práci jako něco podobného, protože obojí lze kvantifikovat, připisovat tomu jistou hodnotu za jednu jednotku, vidět v nich něco, co slouží záměrnému cíli, a něco, co lze postupně vyčerpávat. Protože tyto metafory hrají svou úlohu při definování toho, co je pro nás v naší kultuře reálné, je podobnost mezi časem a prací jednak založena na metafoře, jednak je v naší kultuře reálná.

I *strukturní metafor*y navozují v našem pojmovém systému podobnosti. Tak například metafora MYŠLENKY JSOU JÍDLO vytváří podobnosti mezi myšlenkami a jídlem. Obojí může být stráveno, spolknuto, zhltnuto a znovu přihříváno a obojí nás může nasytit. Tyto podobnosti nezávisle na metafoře neexistují. Pojem polykání potravy je na metafoře nezávislý, avšak pojem polykání myšlenek vzniká pouze díky metafoře. Ve skutečnosti je metafora MYŠLENKY JSOU JÍDLO založena na ještě základnější metafoře. Je například zčásti založena na metafoře POTRUBÍ, podle níž MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY, a ty můžeme dovnitř nás samých dostat zvnějšku. Předpokládá rovněž metaforu VĚDOMÍ JE NÁDOBA: ta vytváří jistou podobnost mezi vědomím a tělem — obojí jsou totiž NÁDOBY. Společně s metaforou POTRUBÍ dostáváme komplexní metaforu, podle níž MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY, KTERÉ VSTUPUJÍ DO VĚDOMÍ, stejně jako sousta potravy jsou předměty, které vstupují do těla. A právě na této metaforicky vytvořené podobnosti mezi myšlenkami a potravou je zčásti založena metafora MYŠLENKY JSOU JÍDLO. A jak jsme už viděli, tato podobnost sama je důsledkem metafory POTRUBÍ a metafory VĚDOMÍ JE NÁDOBA.

Metafora MYŠLENKY JSOU JÍDLO souhlasí s naší zkušeností zčásti díky této podobnosti, jež byla navozena metaforou. Metafora MYŠLENKY JSOU JÍDLO je tak zčásti zakotvena s pomocí metafor VĚDOMÍ JE NÁDOBA a POTRUBÍ. V důsledku metafor MYŠLENKY JSOU JÍDLO se tak získávají nové (metaforické) podobnosti mezi MYŠLENKAMI a JÍDLEM: obojí se dá spolknout, strávit a zhltnout a obojí nás může nasytit. Tyto potravní pojmy nám poskytují způsob, jak porozumět psychologickým procesům, pro něž nemáme přímé a plně definované postupy konceptualizace.

A konečně můžeme pozorovat vytváření podobnosti i v *metaforách nových*. Například metafora PROBLÉMY JSOU LÁTKY VYSRAŽENÉ V CHEMICKÉM ROZTOKU se zakládá na konvenční metafoře PROBLÉMY JSOU PŘEDMĚTY. K tomu přidává CHEMICKÁ metafora ještě PROBLÉMY JSOU PEVNÉ PŘEDMĚTY, čímž je vymezuje jako sraženiny v chemickém roztoku. Takto navozené podobnosti mezi problémy, jak je obvykle prožíváme, a sraženinami v chemickém roztoku jsou tyto: obojí má smyslově vnímatelnou podobu, a dá se tedy iden-

tifikovat, analyzovat a na obojí lze působit. Tyto podobnosti jsou navozovány metaforou PROBLÉMY JSOU PEVNÉ PŘEDMĚTY, jež je částí metafory CHEMICKÉ. Nadto rozpustí-li se sraženina, zdá se, jako by zmizela, protože nemá smyslově vnímatelnou podobu a nelze ji identifikovat, analyzovat, a ani se na ni nedá působit. Může se však znovu vysrážet, tj. objevit se opět v pevné podobě, právě tak jako se může znovu objevit jistý problém. Tuto podobnost mezi problémy a sraženinami vnímáme jako důsledek zbývající části CHEMICKÉ metafory.

Poněkud rafinovanější příklad podobností vytvořených novou metaforou můžeme vidět u metafory LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE. Tato metafora zdůrazňuje jisté aspekty milostných zkušeností, zatlačuje do pozadí jiné z nich a úplně skrývá některé další. Zejména utlumuje ony zkušenosti, které jsou v souladu s metaforou LÁSKA JE FYZICKÁ SÍLA. Slovesem „utlumovat“ se zde rozumí, že je konsistentní s milostnými zkušenostmi, které by se daly docela dobře popsat výrazy „Mezi námi je jakýsi magnetismus“, „Cítili jsme, jak to mezi námi jiskří“ apod., ale nezaměřuje se na ně. Kromě toho ukrývá ony milostné zkušenosti, které jsou v souladu s metaforou LÁSKA JE VÁLKA, protože mezi oběma metaforami neexistuje žádný možný konsistentní průnik. Aspekty spolupráce a kooperace u metafory LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE nejsou konsistentní s takovými agresivními aspekty a aspekty zaměřenými na dominantní postavení v našich zkušenostech s láskou, které by se daly popsat výrazy „Ona je mou poslední válečnou trofej“, „Poddal jsem se jí“ „Přemohla mne“ atd. (a proto je ukrývá).

S pomocí takových prostředků metafora LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE odsunuje stranou jisté naše milostné zkušenosti a vysunuje do popředí jiné, aby se na ně soustředila, jako by to byly naše jediné milostné zkušenosti. Takovým způsobem navozuje jistou množinu podobností mezi milostnými zkušenostmi, které zdůrazňuje, a skutečnými nebo fiktivními zkušenostmi ze spolupráce na uměleckém díle. Tyto navozené podobnosti jsou uvedeny v našem seznamu důsledků („Láska je dílo“, „Láska je estetická zkušenost“ atd.).

V okruhu zvýrazněných milostných zkušeností je každá zkušenost v souladu přinejmenším s jednou z podobností uvedených v seznamu důsledků a pravděpodobně žádná z nich není v souladu se všemi důsledky. Například jistá hodně neúspěšná milostná epizoda by byla v souladu s důsledkem „Láska pravidelně přináší frustraci“, ale nemohla by být v souladu s „Láska je estetická zkušenost“ nebo „Láska je primárně vysoce ceněná kvůli sobě samé“. Každým důsledkem se tedy tvrdí na jedné straně jistá podobnost, která platí mezi určitými typy milostné zkušenosti, a určitými typy zkušenosti při tvorbě uměleckého díla vznikajícího na základě spolupráce na straně druhé. V žádném z důsledků se neprojevuje všestranná podobnost mezi úplným okruhem zdůrazněných milostných zkušeností a okruhem zkušeností, jež hrají roli ve vytváření uměleckého díla vznikajícího na základě spolupráce. Právě až metafora jako celek s úplným systémem svých důsledků prezentuje podobnosti mezi naprosto úplným okruhem zdůrazněných milostných zkušeností a naprosto úplným okruhem zkušeností, jež hrají roli ve vytváření uměleckého díla vznikajícího na základě spolupráce.

Kromě toho existuje metaforou navozená podobnost, která zachází ještě dále za pouhé podobnosti mezi oběma okruhy zkušenosti. Touto dodatečnou podobností je podobnost *strukturní*. Patří do ní způsob našeho chápání, jak ony jednotlivé zdůrazněné zkušenosti sobě navzájem koherentně odpovídají. Tuto koherenci poskytuje struktura toho, co víme o tvorbě uměleckého díla vznikajícího na základě spolupráce; daná struktura je reflektována tak, jak do sebe vzájemně zapadají důsledky (např. některé jsou důsledkem PRÁCE, jiné důsledkem UMĚNÍ, a zase jiné důsledkem DÍLA VZNIKAJÍCÍHO NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE atd.). Pouze tato koherentní struktura nám umožňuje chápat, co mají zdůrazněné zkušenosti navzájem společného a jak jsou důsledky navzájem usouvztažněny. Díky metafoře je tedy okruh zdůrazněných milostných zkušeností považován co do své *struktury* za podobný okruhu zkušeností při tvorbě uměleckého díla vznikajícího na základě spolupráce.

A právě tato *strukturní* podobnost mezi oběma uvedenými okruhy zkušenosti nám umožňuje *zjistit koherenci*

v okruhu zdůrazněných milostných zkušeností. Tomu pak odpovídá okolnost, že právě díky metafoře je zdůrazněn okruh zkušeností vysunut do popředí jako něco koherentního. Bez metafor pro nás tento okruh zkušeností jako nějaká identifikovatelná a koherentní množina zkušeností neexistuje. Konceptualizujeme-li však LÁSKU jako DÍLO VZNIKAJÍCÍ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE, posunujeme tyto zkušenosti do centra pozornosti jakožto něco, co do sebe zapadá jako koherentní celek.

Nadto pak metafora díky tomu, že dodává jistému okruhu našich zkušeností koherentní strukturu, ještě *vytváří podobnosti nového druhu*. Mohli bychom například nezávisle na metafoře spatřovat frustrující milostnou zkušenost jako něco, co se podobá frustrující zkušenosti při vytváření uměleckého díla společně s někým jiným, protože obojí zkušenost je frustrující. V tomto smyslu by byla frustrující milostná zkušenost podobná *jakékoli* frustrující zkušenosti vůbec. Metafora přispívá k porozumění frustrující milostné zkušenosti ztotožněním dotyčného *druhu* (milostné) frustrace s oním druhem frustrace, který se vyskytuje při společném vytváření uměleckého díla. Tato podobnost je podobností vůči metafoře.

Je tedy přesný charakter podobnosti mezi frustrující milostnou zkušeností a frustrující uměleckou zkušeností vnímán pouze tehdy, chápeme-li milostnou zkušenost na základě a v termínech zkušenosti umělecké. Chápat milostné zkušenosti na základě toho, co je součástí vytváření společného uměleckého díla vzniklého spoluprací, znamená podle naší definice chápat tuto zkušenost na základě metaforického pojmu LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ SPOLUPRACÍ.

Způsoby, jimiž metafora vytvářejí podobnosti, můžeme shrnout takto:

1. Konvenční metafora (orientační, ontologické a strukturní) se často zakládá na korelacích, které vnímáme ve své zkušenosti. Například v průmyslové kultuře, jakou je ta naše, existuje korelace mezi množstvím času, který zabere jistý úkol, a množstvím práce, které je zapotřebí k dokončení daného úkolu. Tato korelace je součástí toho, co nám umožňuje nazírat ČAS a PRÁCI metaforicky jako ZDROJE,

a tedy vidět mezi nimi jistou podobnost. Je důležité si uvědomit, že korelace nejsou podobnosti. Metafora, které jsou založeny na korelacích v naší zkušenosti, vymezují pojmy, na jejichž základě podobnosti vnímáme.

2. Konvenční metafora strukturního typu (např. MYŠLENKY JSOU JÍDLO) se mohou zakládat na podobnostech, které vyplývají z metafor orientačních a ontologických. Jak jsme si už řekli, metafora MYŠLENKY JSOU JÍDLO je například založena na (ontologické) metafoře MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY a na (ontologické a orientační) metafoře DUCH JE NÁDOBA. Jistá strukturní podobnost mezi MYŠLENKAMI a JÍDLEM je navozena metaforou a umožňuje, aby vznikaly metaforické podobnosti (myšlenky a jídlo se dají polykat, trávit, zhltnout, mohou být výživné atd.).

3. Nové metafora jsou většinou strukturní. Mohou vytvářet podobnosti týmž způsobem jako konvenční metafora, které jsou strukturní. To znamená, že se mohou zakládat na podobnostech, jež vznikají z metafor ontologických a orientačních. Jak už bylo řečeno, metafora PROBLÉMY JSOU VYSRÁŽENÉ LÁTKY V CHEMICKÉM ROZTOKU se zakládá na fyzikální metafoře PROBLÉMY JSOU PEVNÉ PŘEDMĚTY. Tato metafora vytváří podobnosti mezi PROBLÉMY a SRAŽENINAMI, protože obojí se dá identifikovat, analyzovat a dá se na to působit. Metafora PROBLÉMY JSOU VYSRÁŽENÉ LÁTKY vytváří nové podobnosti, totiž že problémy zdánlivě zmizely (rozpuštěly se v roztoku) a později se objevily znovu (vysrážely se).

4. Díky svým důsledkům vymezují nové metafora jistý okruh zkušeností tím, že jej zvýrazní, zatlačí do pozadí či ukryjí. Metafora tedy charakterizuje jistou podobnost mezi úplným okruhem zdůrazněných zkušeností a nějakým jiným okruhem zkušeností. Například metafora pojmu LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ SPOLUPRACÍ vytyčuje jistý okruh našich milostných zkušeností a vymezuje jistou *strukturní* podobnost mezi *úplným okruhem* zdůrazněných zkušeností a okruhem zkušeností zahrnutých do vytváření uměleckých děl vznikajících spoluprací. Mohou se vyskytovat izolované podobnosti mezi láskou a uměleckými zkušenostmi, které jsou na této metafoře nezávislé, avšak metafora nám umožňuje nalézat v těchto izolovaných podobnostech kohe-

renci na základě celostních strukturních podobností touto metaforou navozených.

5. Podobnosti mohou být podobnostmi vůči metafoře. Jak jsme již pozorovali, metafora LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLE SPOLUPRACÍ vymezuje jedinečný *druh* podobnosti. Například frustrující milostná zkušenost se dá pochopit jako něco, co se podobá frustrující umělecké zkušenosti nejen díky tomu, že je to frustrace, ale i díky tomu, že zahrnuje také *druh* frustrace charakteristický pro společné vytváření uměleckého díla.

Náš názor, že metafory dovedou vytvářet podobnosti, stojí v protikladu ke klasické a stále dosti rozšířené teorii metafory, totiž *teorii srovnávací*. Tato teorie tvrdí:

1. Metafory jsou záležitostí jazyka a nikoli záležitostí myšlení nebo činnosti. Neexistuje nic takového jako metaforické myšlení nebo činnost.
2. Metafora tvaru „A je B“ je jazykový výraz, jehož význam je týž jako odpovídající jazykový výraz „A je jako B se zřetelem k X, Y, Z ...“ „Zřetele X, Y, Z, ...“ charakterizují to, co jsme nazvali „izolovanými podobnostmi“.
3. Metafora tedy může popsat jenom podobnosti, které existovaly už dříve. Nemůže nové podobnosti vytvářet.

Ačkoli jsme podali důkazy svědčící proti mnohému ze srovnávací teorie, přijímáme to, co považujeme za její základní poznatek, totiž názor, že metafory se mohou zakládat na izolovaných podobnostech. Od srovnávací teorie se lišíme tím, že tvrdíme:

1. Metafory jsou primárně záležitostmi myšlení a činnosti a pouze odvozeně záležitostmi jazyka.
- 2.a. Metafory se mohou zakládat na podobnostech, ačkoli v mnoha případech tyto podobnosti samy jsou založeny na konvenčních metaforách, které na podobnostech založeny nejsou. Podobnosti založené na konvenčních metaforách jsou nicméně v naší kultuře reálné, jelikož konvenční metafory do jisté míry vymezují, co za reálné považujeme.
- 2.b. Ačkoli metafora může být částečně založena na podobnostech izolovaných, považujeme důležité podobnosti za takové, jaké byly vytvořeny metaforou, jak bylo popsáno výše.
3. Primární funkcí metafory je poskytovat částečné porozumění jednomu druhu zkušenosti na základě jiného druhu

zkušenosti. Do tohoto procesu mohou vstupovat předem existující izolované podobnosti, vytváření nových podobností a další jevy.

Je důležité si uvědomovat, že srovnávací teorie jde velmi často ruku v ruce spolu s filozofií objektivismu, u níž jsou všechny podobnosti objektivní, tj. tyto podobnosti jsou inherentní entitám samým. My naproti tomu dovozujeme, že jedinými podobnostmi relevantními pro metaforu jsou *podobnosti v té podobě, jak jsou prožívány lidmi v jejich zkušenosti*. Rozdíl mezi *objektivními podobnostmi* a *zkušenostními podobnostmi* (*experiential similarities*) je nanejvýš důležitý a pojednáváme o něm v kapitole 27. Stručně řečeno, objektivista by řekl, že předměty mají vlastnosti nezávisle na komkoli, kdo je ve své zkušenosti prožívá; předměty jsou si *objektivně podobné*, mají-li tyto vlastnosti společné. Pro objektivistu by nemělo žádný smysl mluvit o metaforách jako o něčem, co „*tvoří* podobnosti“, protože by to vyžadovalo, aby metafory byly schopny měnit povahu vnějšího světa tím, že by vyvolávaly v život objektivní podobnosti, které předtím neexistovaly.

S objektivisty se shodujeme v jedné důležité věci: že věci ve světě skutečně hrají roli při omezování našeho pojmového systému. Tuto úlohu však hrají *pouze skrze naši zkušenost, kterou s nimi máme*. Naše zkušenosti (1) se budou u jednotlivých kultur lišit a (2) mohou záviset na našem chápání jednoho druhu zkušenosti na základě druhého, tj. naše zkušenosti mohou být co do své povahy metaforické. Takovými zkušenostmi jsou determinovány kategorie našeho pojmového systému. A vlastnosti i podobnosti, které zachováváme, existují a lze je empiricky prožívat jediné ve vztahu k pojmovému systému. Jediným druhem podobností, které jsou pro metafory závažné, jsou podobnosti *zkušenostní*, nikoli objektivní.

Naším obecným stanoviskem je, že pojmové metafory jsou založeny na *korelacích* v rámci naší zkušenosti. Tyto zkušenostní korelace mohou být dvou typů: *zkušenostní souvýskyty* a *zkušenostní podobnost*. Příkladem zkušenostního souvýskytu by mohla být metafora VÍCE JE NAHOŘE. Tato metafora spočívá na souvýskytu dvou typů zkušenosti: při-

dávání více látky a pozorování, že hladina látky stoupá. Zde není vůbec žádná zkušenostní podobnost. Příkladem zkušenostní podobnosti je metafora ŽIVOT JE HAZARDNÍ HRA, u níž člověk prožívá životní činnosti jako hazard a možné následky těchto činností se vnímají jako výhra nebo prohra. V tomto případě zřejmě spočívá metafora na zkušenostní podobnosti. Pokud takovou metaforu rozšíříme, můžeme prožívat zkušenost nových podobností mezi životem a hazardními hrami.

23. METAFORA, PRAVDA A ČINNOST

V předcházející kapitole jsme se pokusili naznačit asi toto:

Metafory vedou k důsledkům, skrze něž tyto metafory zvýrazňují a činí koherentními jisté aspekty naší zkušenosti.

Daná metafora může být jediným způsobem, jak právě ony aspekty naší zkušenosti zdůraznit a koherentně organizovat.

Metafory mohou pro nás skutečnosti vytvářet, a to zejména skutečnosti společenské. Jistá metafora se tak může stát průvodcem pro budoucí činnosti. Takové činnosti pak budou ovšem s metaforou v souladu. Což zase bude posilovat schopnost metafory činit zkušenost koherentní. V tomto smyslu mohou být metafory předpověďmi splňujícími samy sebe.

Když byl například prezident Carter konfrontován s energetickou krizí, vyhlásil „morální ekvivalent války“. Metafora VÁLKA měla za následek sít důsledků. Byl zde „nepřítel“, „ohrožení národní bezpečnosti“, což si žádalo, aby byly „vytyčeny cíle“, „reorganizovány priority“, „zřízen nový velitelský řetězec“, „narýsována nová strategie“, „shromážděny zpravodajské informace“, „zmobilizovány síly“, „uvale-ny sankce“, aby se „vyzývalo k obětem“ atd. atd. Metafora VÁLKA zvýraznila jisté skutečnosti a ukryla jiné. Metafora nebyla pouze způsobem, jak nazírat na skutečnost; dávala i oprávnění ke změně politiky a k politické a hospodářské činnosti. Už pouhé přijetí této metafory poskytlo půdu pro vyvození jistých závěrů: Byl tady jistý vnější, cizí, nepřítel-

ský protivník (kterého karikaturisté zobrazovali s arabskou pokrývkou hlavy); energii bylo nutno připisovat nejvyšší prioritu; obyvatelstvo mělo být ochotno k obětem; nevyrovnáme-li se s touto hrozbou, nebudeme moci přežít. Je důležité si uvědomit, že to nebyla jediná metafora, která byla k dispozici.

Carterova metafora VÁLKY počítala s našim běžným pojetím toho, co je ENERGIE, a zaměřila se na způsob, jak jí získat dostatečné množství. Na druhé straně Amory Lovins (1977) si všiml, že jsou v zásadě dva různé způsoby neboli CESTY, jak uspokojit naše energetické potřeby. Charakterizoval je metaforicky jako cestu TVRDOU a MĚKKOU. TVRDÁ ENERGETICKÁ CESTA využívá energetických zásob, které se nedají měnit, jež se neobnovují, vyžadují vojenskou obranu a geopolitickou kontrolu, jsou nezvratně destruktivní vůči životnímu prostředí a vyžadují značné kapitálové investice, vyspělou techniku a vysoce kvalifikované pracovníky. Patří sem fosilní paliva (plyn a ropa), atomové elektrárny a zplynování uhlí. MĚKKÁ ENERGETICKÁ CESTA využívá energetických zásob, jimiž se dá manipulovat, jež jsou obnovitelné, nevyžadují vojenskou obranu nebo geopolitickou kontrolu, jsou bez destruktivních účinků na životní prostředí, vyžadují jen omezené kapitálové investice, jednoduchou techniku a nekvalifikovanou práci. Patří sem solární, větrná a hydroelektrická energie, alkohol z biomasy, zkapalněná ložiska pro spalování uhlí nebo jiné hořlavé materiály a velké množství dalších možností, které jsou v současné době k dispozici. Lovinsova metafora MĚKKÉ ENERGETICKÉ CESTY zdůrazňuje technickou, ekonomickou a sociopolitickou *strukturu* energetického systému, která jej vede k závěru, že „tvrdé“ energetické cesty — uhlí, ropa a jaderná energie — vedou k politickému konfliktu, ekonomickým útrapám a škodí životnímu prostředí. Avšak Jimmy Carter je mocnější než Amory Lovins. Jak si povšimla Charlotte Lindová (v ústním sdělení), lidé moci mají možnost záměrně prosazovat své metafory ať už v politice, nebo v běžné každodenní komunikaci.

Nové metafory stejně jako metafory konvenční mohou nabýt síly definovat skutečnost. Dělají to s pomocí kohe-

rentní sítě důsledků, jimiž se jisté rysy skutečnosti zdůrazní a jiné utají. Přijmeme-li takovou metaforu, která nás nutí, abychom se zaměřili *pouze* na ty aspekty naší zkušenosti, jež zvýrazňuje, vede nás to k tomu, abychom důsledky této metafory považovali za *pravdivé*. Takovéto „pravdy“ mohou být ovšem pravdivé jedině relativně vzhledem ke skutečnosti vymezené touto metaforou. Dejme tomu, že Carter oznámí, že jeho administrativa zvítězila ve velké energetické bitvě. Je toto tvrzení pravdivé, nebo nepravdivé? Už pouhá snaha odpovědět na tuto otázku vyžaduje, abychom přijali přinejmenším ústřední součásti této metafory. Pokud neakceptujeme existenci vnějšího nepřítele, domníváme-li se, že žádné vnější nebezpečí nehrozí, neuznáváme-li existenci žádného bojiště, žádných válečných cílů, žádných jasně vymezených bojujících stran, pak otázka objektivní pravdy nebo nepravdy nemůže být vůbec nastolena. Avšak pokud vidíme skutečnost tak, jak je vymezena skrze metaforu, tj. pohlížíme-li na energetickou krizi skutečně jako na válku, pak můžeme na otázku odpovědět v závislosti na tom, zda jsou důsledky metafory v souladu se skutečností. Pokud Carter s pomocí strategicky použitých politických a hospodářských sankcí donutil státy OPEC snížit cenu ropy na polovinu, pak bychom mohli říci, že prezident skutečně vyhrál velikou bitvu. Pokud by však naproti tomu jeho strategie měly za následek pouze dočasné zmrazení cen, nebyli bychom si tím tak jisti a měli bychom důvod ke skepsi.

Ačkoli otázky pravdy u nových metafor opravdu vznikají, důležitější jsou otázky přiměřené činnosti. Ve většině případů nejde ani tak o pravdivost a nepravdivost metafory, jako spíše o představy a závěry, které z ní vyplývají, a činnosti, které jsou touto metaforou schvalovány. Ve všech životních ohledech, a to nejen v politice a v lásce, definujeme svou skutečnost na základě metafor a pak na základě těchto metafor ve své činnosti postupujeme. Vyvozuje závěry, stanovíme cíle, uzavíráme závazky a uskutečňujeme plány, a to vše na základě toho, jak část po části strukturujeme svou zkušenost, vědomě i nevědomky, s pomocí metafory.

24. PRAVDA

PROČ SE ZABÝVAT TEORIÍ PRAVDY?

Ukázali jsme si, že metafora mají pojmovou povahu. Patří mezi naše základní prostředky porozumění. A hrají také ústřední úlohu při konstrukci společenské a politické skutečnosti. Přesto se na ně ve filozofii pohlíží příznačně jako na věc „pouhého jazyka“; filozofické diskuse o metafoře se nesoustřeďovaly na jejich pojmový charakter, na jejich příspěvek k porozumění nebo na jejich funkci v kulturní realitě. Místo toho filozofové měli tendenci vidět v metaforách mimořádné jazykové výrazy naší fantazie nebo poezie a jejich diskuse se soustřeďovaly na to, zda mohou být tyto jazykové výrazy *pravdivé*. Jejich zájem o pravdivost vyvěrá ze zájmu o objektivitu: *pravda* pro ně znamená *objektivní*, *absolutní* pravdu. Typickým filozofickým závěrem je, že metafora nemohou tvrdit pravdu přímo, a pokud mohou pravdu tvrdit vůbec, pak pouze nepřímou, přes jisté nemetaforické „doslovné“ parafráze.

Nevěříme, že by existovalo něco takového jako *objektivní* (absolutní a bezpodmínečná) *pravda*, ačkoli se považovalo za neměnné téma západní kultury, že taková absolutní pravda existuje. Domníváme se, že *pravdy* opravdu existují, ale myslíme si, že idea pravdy nemusí být nutně spjata s objektivistickým názorem. Jsme toho názoru, že myšlenka existence absolutní objektivní pravdy je nejen chybná, nýbrž i společensky a politicky nebezpečná. Jak jsme už pozorovali, pravda je vždy relativní vzhledem k pojmovému

systému, který je z velké části vymezen metaforou. Většina našich metafor se v naší kultuře vyvinula během dlouhého období, ale mnohé jsou nám vnuceny lidmi u moci — politickými předáky, náboženskými vůdci, vedoucími osobnostmi obchodu, reklamními manažery, médii atd. V takové kultuře, kde je mýtus objektivismu velmi živý a kde je pravda vždycky pravdou absolutní, pak lidé, kteří mají této kultuře možnost vnucovat své metafora, mají tam také možnost definovat, co se chápe jako pravdivé — pravdivé objektivně a absolutně.

A právě z tohoto důvodu považujeme za důležité podat vysvětlení, co je to pravda, která je oproštěna od mýtu objektivismu (podle něhož pravda je vždy pravdou absolutní). Jelikož pravda je pro nás založena na porozumění a metafora považujeme za hlavního nositele porozumění, domníváme se, že výklad o tom, jakým způsobem mohou být metafora pravdivé, nám odhalí i způsob, jakým pravda závisí na porozumění.

ZÁVAŽNOST PRAVDY V NAŠEM
BĚŽNÉM ŽIVOTĚ

Základem našich činností — ať fyzických, či společenských — je to, co považujeme za pravdivé. Celkově má pro nás pravda závažnost z toho důvodu, že má hodnotu pro naše přežití a umožňuje nám fungovat v našem světě. Většina pravd, které v sobě shromažďujeme — o našich tělech, o lidech, s nimiž vstupujeme do interakcí, a o našem bezprostředním fyzickém a společenském prostředí — hrají svou úlohu v našem každodenním fungování. Jsou to pravdy tak zřejmé, že vyžaduje vědomého úsilí vůbec si je uvědomit: kde jsou hlavní dveře do domu, co se dá a co se nedá jíst, kde je nejbližší benzinová stanice, které obchody prodávají to, co potřebujeme, jací jsou naši přátelé, čím bychom je urazili, jakou máme odpovědnost. Tento maličký seznam příkladů naznačuje povahu a rozsah obrovského množství pravd, které hrají nějakou úlohu v našem každodenním životě.

ÚLOHA PROJEKCE V SOUVISLOSTI S PRAVDOU

Abychom takové pravdy získali a abychom jich využili, potřebujeme jisté porozumění našemu světu, jež by dostačovalo našim potřebám. Jak jsme si ukázali, něco z tohoto porozumění je formulováno na základě kategorií, které se vynořují z naší přímé zkušenosti: orientačních kategorií, pojmů jako PŘEDMĚT, LÁTKA, ÚČEL, PŘÍČINA atd. Viděli jsme rovněž, že pokud se ony kategorie, které se vynořují z naší přímé fyzické zkušenosti, nedají aplikovat, promítáme je někdy na aspekty fyzického světa, s nimiž máme méně přímé zkušenosti. Tak například promítáme v kontextu předozadní orientaci na předměty, které nemají žádné přední ani zadní strany ve vlastním slova smyslu. Dejme tomu, že máme v zorném poli kámen středních rozměrů a míč ležící mezi námi a kamenem řekněme několik decimetrů od něho, míč pak budeme vnímat jako ležící *před* kamenem. Příslušníci národa Hausa [v Nigérii — pozn. překl.] mají jinou projekci než my a soudili by, že míč je *za* kamenem. Předozadní orientace tedy není inherentní vlastností předmětů, jako jsou kameny, nýbrž spíše jistou orientací, kterou na ně promítáme, a způsob, jakým to děláme, se kulturu od kultury mění. V souvislosti s našimi záměry a cíli můžeme věci ve světě chápat jako nádoby, nebo je takto nechávat. Například můžeme průsek v lese chápat jako NÁDOBU a můžeme sami sebe pokládat jako někoho, kdo je UVNITŘ, v průseku, nebo VENKU, VEN z průseku. Být nádobou není inherentní vlastností tohoto místa v lese, kde jsou stromy méně husté; je to jistá vlastnost, kterou na ně promítáme v souvislosti se způsobem, jakým se vzhledem k němu stavíme. V souvislosti s jinými vjemy a cíli můžeme považovat zbývající část lesa vně průseku jako jinou, odlišnou nádobu a pocítovat sebe samy jako někoho, kdo je UVNITŘ, v lese. A můžeme dělat obojí současně a říci, že jsme se VYNOŘILI z lesa DO průseku.

Analogicky naše orientace „na — (pryč) od“ vystupuje z naší přímé zkušenosti se zemí, podlahami a jinými horizontálními povrchy. Je typické, že jsme *na* zemi, podlaže

atd., stojíme-li se vzpřímeným tělem. Promítáme rovněž své orientace „na — (pryč) od“ na stěny a představujeme si, že moucha stojí *na* stěně, pokud jsou její nohy v kontaktu s ní a její hlava je orientována pryč od stěny. Totéž se týká mouchy na stropě: představujeme si, že je *na* stropě, nikoli *pod* ním.

Už jsme si rovněž ukázali, že různé věci vnímáme v přirozeném světě jako entity a často na ně promítáme hranice a povrchy i tehdy, neexistují-li zde žádné přirozeným způsobem jasně vymezené hranice nebo povrchy. Můžeme tedy chápat mlhu jako entitu, která může ležet *nad* zálivem (který chápeme jako entitu) a *před* horou (kterou chápeme jako entitu s PŘEDOZADNÍ orientací). Díky těmto projekcím mohou být *pravdivé* věty typu „Před horou leží mlha“. V našem každodenním životě bývá typické, že pravda má vztah k porozumění a pravdivost takové věty má vztah k normálnímu způsobu, jakým rozumíme světu, tím, že na něj promítáme orientaci a strukturu entity.

ÚLOHA KATEGORIZACE V SOUVISLOSTI S PRAVDOU

Abychom porozuměli světu a fungování v něm, musíme smysluplně kategorizovat věci a zkušenosti, s nimiž se setkáváme. Některé naše kategorizace vystupují přímo z naší zkušenosti, je-li dáno, že máme jistý druh těla a že naše interakce s jinými lidmi a s naším fyzickým a společenským prostředím mají jistý specifický charakter. Jak jsme si ukázali při diskusi o příkladu NAPODOBNÁ PUŠKA v kapitole 19, existují přirozené dimenze pro naše kategorie vztahující se na předměty: dimenze *vjemová*, zakládající se na pojetí předmětů s pomocí našeho smyslového aparátu; *motoricko-činnostní*, zakládající se na povaze motorických interakcí s předměty; *funkční*, zakládající se na našem pojetí funkcí předmětů; a *účelová*, zakládající se na použití, jež může jistý předmět v určité dané situaci mít. Našimi kategoriemi pro jisté druhy předmětů jsou tedy *gestalty* přinejmenším s uvedenými přirozenými dimenzemi, z nichž každá specifikuje jisté interakční vlastnosti. Podobně exis-

tují přirozené dimenze, na jejichž základě kategorizujeme události, činnosti a jiné zkušenosti jakožto strukturované celky. Jak bylo patrné z našeho výkladu o ROZHOVORU a SPORU, k těmto přirozeným dimenzím patří *účastníci, části, fáze, lineární posloupnost, cíl a příčinné působení*.

Jistá kategorizace je přirozeným způsobem, jak identifikovat nějaký *druh* předmětu nebo zkušenosti tak, že se jisté vlastnosti zvýrazní, jiné se odsunou do pozadí a ještě další se skryjí. Každá z dimenzí poskytuje ty vlastnosti, které jsou zdůrazněny. Zdůraznění jistých vlastností nutně znamená utlumení nebo ukrytí jiných a to se právě děje, kdykoli něco kategorizujeme. Tím, že se zaměříme na jednu množinu vlastností, přesunujeme svou pozornost od jiných vlastností pryč. Popisujeme-li například něco běžným každodenním způsobem, používáme kategorizaci, abychom se zaměřili na jisté vlastnosti, které souhlasí s našimi záměry. Každý popis zdůrazňuje, utlumuje a ukrývá — například:

Pozval jsem na náš večírek jednu sexy blondýnu.

Pozval jsem na náš večírek jednu slavnou violoncellistku.

Pozval jsem na náš večírek jednu marxistku.

Pozval jsem na náš večírek jednu lesbičku.

Ačkoli těmto popisům může odpovídat jedna a tatáž osoba, každý popis zvýrazňuje její jiné aspekty. Popisujeme-li někoho, o němž víme, že má všechny tyto vlastnosti, jako „sexy blondýnu“, znamená to, že potlačujeme fakt, že je to slavná violoncellistka a marxistka a skrýváme její lesbickou sexuální orientaci.

Obecně řečeno, pravdivá tvrzení, která činíme, jsou založena na způsobu naší kategorizace věcí, a tedy na tom, co je zvýrazněno přirozenými dimenzemi kategorií. Tvrdíme-li něco, provádíme výběr kategorií, protože máme nějaký důvod zaměřit se na jisté vlastnosti a utlumení jiné. Každé pravdivé tvrzení tedy nutně opomíjí to, co je utlumené nebo ukryto kategoriemi, které v něm byly použity.

A jelikož kromě toho přirozené dimenze kategorií (vjemové, funkční atd.) vznikají z našich interakcí se světem, pak vlastnosti dané těmito dimenzemi nejsou vlastnostmi předmětů *o sobě*, nýbrž jsou spíše interakčními vlastnostmi založenými na lidském percepčním aparátu, na lidských

pojetích funkcí atd. Z toho plyne, že pravdivá tvrzení učiněná na základě lidských kategorií typicky nepředikují *vlastnosti předmětů samých o sobě*, nýbrž spíše *vlastnosti interakční*, které mají smysl pouze ve vztahu k lidskému fungování.

Realizujeme-li pravdivé tvrzení, musíme vybrat kategorie popisu; tento popis pak zahrnuje naše vjemy a naše záměry v dané situaci. Dejme tomu, že mi řekneš: „Dnes večer budeme mít debatní kroužek a já potřebuji čtyři sedadla navíc. Mohl bys je přinést?“ Já řeknu: „Jistě,“ a za chvíli se vrátím s jednou židlí s tvrdým opěradlem, jedním houpacím křeslem, jedním měkkým koženým křeslem a jednou nízkou stoličkou pod nohy. Nechám ti je ve světnici a v kuchyni ti budu hlásit: „Přinesl jsem ti ta čtyři sedadla, jak sis přál.“ V této situaci je moje tvrzení pravdivé, protože ony čtyři předměty, které jsem přinesl, budou sloužit účelu sedadel pro neformální debatní kroužek. Kdybys mne však požádal, abych přinesl čtyři sedadla pro oficiální oběd a já bych se vrátil s týmiž čtyřmi předměty a prohlásil totéž co předtím, nebudeš projevovat nijak zvláštní vděčnost a budeš považovat moje tvrzení za klamné nebo nepravdivé, protože stolička pod nohy, měkké křeslo a houpací křeslo nejsou při oficiálním obědě prakticky použitelné jako „sedadla“.

To jen dokazuje, že naše kategorie (např. SEDADLO) nejsou přísně fixovány na základě inherentních vlastností předmětů samých. Co se počítá za příklad jisté kategorie, závisí na našem záměru při používání kategorie. Je to stejný problém jako ten, o němž jsme mluvili výše v našem výkladu o *definici*, přičemž jsme poukázali na to, že kategorie jsou definovány pro účely lidského porozumění s pomocí prototypů a rodinných podobností těmto prototypům. Takové kategorie nejsou fixní, ale dají se zužovat, rozšiřovat nebo přizpůsobovat vzhledem k našim záměrům nebo jiným kontextovým činitelům. Jelikož pravdivost tvrzení závisí na tom, zda kategorie při tvrzení použité vyhovují, pravdivost tvrzení bude vždy relativní vzhledem ke způsobu, jak je kategorie chápána, pokud jde o naše záměry v daném kontextu.

Existuje mnoho slavných příkladů, které ukazují, že, obecně řečeno, věty nejsou pravdivé nebo nepravdivé nezávisle na lidských záměrech:

Francie má tvar šestiúhelníku.

Missouri je obdélník.

Země je koule.

Itálie má tvar boty.

Atom je maličká sluneční soustava s atomovým jádrem uprostřed a elektrony kroužícími kolem něho.

Světlo sestává z částic.

Světlo sestává z vln.

Každá z těchto vět je pravdivá pro jisté účely, v jistých ohledech a v jistých kontextech. „Francie je šestiúhelník“ a „Missouri je obdélník“ mohou být věty pravdivé pro školáka, který má nakreslit schematické mapy, ale nikoli pro profesionální kartografy. „Země je koule“ je věta pravdivá pro většinu z nás, ale nebude v pořádku při přesném vypočítávání oběžné dráhy nějaké družice. Žádný fyzik, jemuž zbylo aspoň trochu sebeúcty, nebude po roce 1914 věřit, že atom je maličká sluneční soustava, avšak pro většinu z nás je věta pravdivá vzhledem k našemu každodennímu fungování a vzhledem k naší všeobecné úrovni speciálních znalostí v matematice a fyzice. Zdá se, že věta „Světlo sestává z částic“ je v kontradiktorickém vztahu vůči „Světlo sestává z vln“, avšak obě jsou ve fyzice pokládány za pravdivé vzhledem k tomu, na jaké aspekty světla se v různých pokusech klade důraz.

V důsledku toho všeho vychází najevo, že pravda závisí na kategorizaci tímto čtvrtým způsobem:

— Tvrzení může být pravdivé pouze ve vztahu k jeho jistému chápání.

— V chápání je vždy zahrnuta lidská kategorizace, která je funkcí interakčních (spíše než inherentních) vlastností a dimenzí, které vyrůstají z naší zkušenosti.

— Pravdivost tvrzení je vždy relativní vůči vlastnostem, které jsou zdůrazněny kategoriemi použitými v tvrzení. (Například „Světlo sestává z vln“ zdůrazňuje vlnové vlastnosti světla a skrývá jeho vlastnosti částicové.)

— Kategorie nejsou ani fixní, ani uniformní. Jsou definovány prototypy a rodinnými podobnostmi prototypů a jsou přizpůsobitelné v kontextu, jsou-li dány rozmanité účely. Pravdivost tvrzení závisí na tom, zda použitá kategorie vyhovuje, což se zase mění v souvislosti s lidskými záměry a jinými aspekty kontextu.

OČ VLASTNĚ JDE, CHÁPEME-LI NĚJAKOU PROSTOU VĚTU JAKO PRAVDIVOU?

Chceme-li pochopit, že jistá věta je pravdivá, musíme jí nejprve rozumět. Podívejme se na část toho, co se započítává do porozumění takovým prostým větám jako „Mlha leží před horou“ a „Jenda vystřelil z pušky na Jindru“. Podobných vět se vždycky používá jako součástí nějakého rozhovoru jistého typu a do jejich chápání v jistém kontextu rozhovoru se zahrnují i komplikace netriviálního druhu, které zde musíme pro naše účely ignorovat. Třebaže však budeme ignorovat některé složitosti konverzčního kontextu, každé porozumění takovým větám vyžaduje, abychom si z nich přece jen povšimli dosti podstatné části. Uvažujme, čeho je zapotřebí, abychom chápali větu „Mlha leží před horou“ jako pravdivou. Jak jsme viděli výše, je nutno považovat „mlhu“ a „horu“ za entity, a to s pomocí projekce; a předozadní orientaci musíme promítnout na horu — orientaci, která se u různých kultur různí, která je dána relativně vzhledem k jistému lidskému pozorovateli a která není hoře inherentní. Musíme pak rozhodnout, a to vzhledem k našim záměrům, zda to, co vidíme jako „mlhu“, je do značné míry mezi námi a tím, co vyčleňujeme jako „horu“, a to blíže k hoře, a nikoli vedle hory a nebo nad ní atd. Jsou tři projekce promítání na svět a nadto několik pragmatických rozhodnutí ve vztahu k našim vjemům a cílům, a to rozhodnutí, zda relace *před něčím* je vhodnější než jiné možné relace. Pochopení, zda věta „Mlha leží před horou“ je pravdivá, není tedy pouze záležitostí (a) vyčlenění předem existujících a řádně vymezených entit ve světě a (b) pozorování, zda jistá inherentní relace (nezávislá na jakémkoli lidském pozorovateli) mezi těmito

řádne vymezenými entitami platí. Je to naopak záležitost lidské projekce a lidského usuzování, které je relativní vzhledem k jistým cílům.

Věta „Jenda vystřelil z pušky na Jindru“ vyvolává jiné otázky. Máme tu jasné případy vyčlenění lidí jmenujících se *Jenda* a *Jindra*, vyčlenění předmětu, který odpovídá kategorii *PUŠKA*, porozumění tomu, co znamená vystřelit z pušky a vystřelit na někoho. Podobné věty však nechápeme izolovaně ve vzduchoprázdnu. Chápeme je ve vztahu k jistým širším kategoriím zkušenosti, jako je například vystřelení na někoho, postrašení někoho, předvedení cirkusového čísla nebo předstírání, že děláme něco takového, v divadelní hře nebo ve filmu nebo v žertu. Vystřelení z pušky může být případem kterékoli z těch kategorií, a která z nich se bude aplikovat, bude záviset na kontextu. Kategorie zkušeností, do nichž by se vystřelení z pušky hodilo, mají pouze malý rozsah a z nich bude nejtypičtější *VYSTŘELENÍ NA NĚKOHO*, protože existuje mnoho typických způsobů, jak někoho postrašit nebo jak předvést cirkusové číslo, avšak pouze jeden normální způsob, jak na někoho vystřelit.

Můžeme tedy uvažovat o *VYSTŘELENÍ NA NĚKOHO* jako o zkušenostním *gestaltu*, který má v tomto případě zhruba následující dimenze:

Účastníci:	Jenda (<i>střelec</i>), Jindra (<i>cíl</i>), puška (<i>nástroj</i>), kulka (<i>nástroj</i> , <i>střela</i>)	
Části:	Míření puškou na cíl Vystřelení z pušky Kulka zasahuje cíl Cíl je poraněn	
Stadia:	Počáteční podmínka:	Střelec má nabitou pušku
	Začátek:	Střelec míří puškou na cíl
	Střed:	Střelec vystřelí z pušky
	Konec:	Kulka zasáhne cíl
	Konečný stav:	Cíl je poraněn
Příčinné působení:	Začátek a střed umožňují konec Střed a konec způsobují konečný stav	
Účel:	Cíl:	Konečný stav
	Plán:	Vyhovět počátečním podmínkám, provést začátek a střed

Věta „Jenda vystřelil z pušky na Jindru“ typicky evokuje jistý *gestalt* *VYSTŘELENÍ NA NĚKOHO* tohoto tvaru. Nebo by mohla v jiných kontextech evokovat jiné, stejně složité zkušenostní *gestalty* (např. *PŘEDVĚST CIRKUSOVÉ ČÍSLA*). Věta se však prakticky nikdy nechápe sama o sobě bez souvislostí, aniž by byl evokován nějaký širší *gestalt*, jímž se specifikuje normální rozsah přirozených dimenzí (např. účel, fáze atd.). Ať už je evokován kterýkoli *gestalt*, chápeme daleko víc než jen to, co je ve větě přímo dáno. Každý takový *gestalt* poskytuje pozadí pro chápání věty na takovém základě, který je pro nás smysluplný, tj. na základě nějaké zkušenostní kategorie naší kultury.

Kromě širší kategorie zkušenosti větou evokované kategorizujeme *VYSTŘELENÍ A PUŠKU* rovněž na základě informačně bohatých prototypů. Pokud nás kontext nenutí k jinému pojetí, chápeme pušku jako pušku prototypickou s obvyklými prototypickými *vjemovými*, *motorickými*, *funkčními* a *účelovými* vlastnostmi. Pokud kontext nepoukazuje na odlišnou specifikaci, není evokovaným obrazem puška ve tvaru deštníku nebo puška v podobě kufříku a motorický program používaný při výstřelu spočívá v držení pušky ve vodorovné poloze a ve stisknutí kohoutku, což je normální motorický program, který odpovídá jak *VYSTŘELENÍ*, tak *PUŠCE*. Pokud nejde o speciálně uzpůsobený kontext, nepředstavujeme si zde nějaké zařízení Rube Goldberga, při němž je kohoutek spojen šňůrou dejme tomu s klikou u dveří.

Chápeme větu na základě způsobu, jak tyto *gestalty* zapadají do sebe navzájem, a to jak ty „menší“ (*PUŠKA*, *VYSTŘEL*, *MÍŘENÍ*), tak ty „větší“ (*VYSTŘELENÍ NA NĚKOHO* nebo *PŘEDVEDENÍ CIRKUSOVÉHO ČÍSLA*). Otázky pravdivosti vyvstávají jedině ve vztahu k takovýmto aktům pochopení. Otázka pravdivosti je naprosto jasná, je-li naše chápání věty na tomto základě v dost značném souladu s naším chápáním událostí, které se přihodily. Co se však stane, dojde-li k rozporu mezi naším *normálním* chápáním věty a naším chápáním událostí? Jenda dejme tomu nastaví pušku velmi vynalézavým způsobem podle příkladu Rube Goldberga tak, že bude namířena na místo, kudy bude v jisté chvíli procházet Jindra, a pak přiváže k jejímu kohoutku šňůru.

Uvažujme o dvou možnostech:

- A. Jendovo poškrábání se za uchem způsobí, že puška na Jindru vystřelí.
- B. Jindrovo otevření dveří způsobí, že puška na Jindru vystřelí.

V případě A je za výstřel odpovědná Jendova činnost, kdežto v případě B je za to odpovědná Jindrova činnost. Tím se stává činnost A bližší našemu normálnímu chápání věty než činnost B. Pokud bychom k tomu byli nuceni, mohli bychom tedy být ochotni říci, že A je případ, kdy by bylo pravda, že „Jenda vystřelil z pušky na Jindru“. Případ B je však od našeho prototypického chápání výstřelu na někoho tak vzdálen, že bychom pravděpodobně nebyli ochotni říci, že B je případ, kdy by bylo pravda, že „Jenda vystřelil z pušky na Jindru“. Rovněž bychom však nebyli ochotni připustit, že by to bylo naprosto nepravdivé, protože za výstřel byl primárně odpovědný Jenda. Místo toho bychom chtěli podat vysvětlení, a ne pouze odpověď: „Pravda“ nebo „Nepravda“. Toto se typicky děje, není-li naše chápání události v souladu s naším normálním chápáním věty pro nějakou odchylku od prototypu.

Výsledky, k nimž jsme v tomto oddíle dospěli, by se daly shrnout takto:

1. Chápání věty jakožto v dané situaci pravdivé vyžaduje, abychom dosáhli porozumění větě a porozumění situaci.
2. Větu chápeme jako pravdivou, je-li naše chápání věty v dosti přesném souladu s naším chápáním situace.
3. Dosažení takového druhu pochopení situace, které by mohlo být v souladu s naším chápáním věty, může vyžadovat:
 - a. Promítání jisté orientace na něco, co nemá žádnou inherentní orientaci (např. posuzovat horu jako něco, co má přední část).
 - b. Promítání struktury entity na něco, co není v žádném zřejmém smyslu ohraničeno (např. mlha, hora).
 - c. Poskytnout jisté pozadí, na jehož základě dává věta smysl, tj. vyvolat jistý zkušenostní *gestalt* (např. VYSTŘELIT NA NĚKOHO, PŘEDVĚST CIRKUSOVÉ ČÍSLO) a chápání situace na základě tohoto *gestaltu*.
 - d. Dosáhnout nějakého „normálního“ chápání věty na základě jejích kategorií (např. PUŠKA, VÝSTŘEL), jak jsou vymezeny prototypem, pokusit se dosáhnout jistého pochopení situace na základě těchto kategorií.

OČ VLASTNĚ JDE, CHÁPEME-LI KONVENČNÍ METAFORU JAKO PRAVDIVOU?

Viděli jsme, co všechno je zahrnuto do chápání prosté věty (bez metafory) jakožto pravdivé. Nyní hodláme upozornit, že přidáním konvenčních metafor se na věci nic nemění. Chápeme je jako pravdivé v podstatě tímž způsobem. Vezměme si třeba větu „Inflace šla nahoru“. Chápeme-li jistou situaci jako situaci, v níž by tato věta mohla být pravdivá, zahrnuje to dvě projekce. Musíme si vybrat jisté případy inflace a nahlížet na ně jako na něco, co má podstatu látky, kterou pak můžeme kvantifikovat, a tudíž brát jako něco, co roste. Kromě toho musíme na růst promítat orientaci NAHORU. Tyto dvě projekce jsou základem dvou konvenčních metafor: INFLACE JE LÁTKA (ontologická metafora) a VÍCE JE NAHOŘE (orientační metafora). Mezi projekcemi na situaci v tomto případě a v případě uvedeném výše, tj. „Mlha je před horou“, je zde jeden základní rozdíl. V případě *mlhy* chápeme něco fyzického (mlhu) podle modelu něčeho jiného fyzického, avšak jasněji vymezeného — podle ohraničeného fyzického předmětu. V případě *vpředu*, *před* chápeme fyzickou orientaci hory na základě jiné fyzické orientace — orientace našich těl. V obou případech chápeme něco, co je fyzické, na základě něčeho *jiného*, co je *rovněž* fyzické. Jinými slovy, chápeme jednu věc na základě něčeho jiného, co je *téhož druhu*. Avšak u konvenční metafory chápeme jednu věc na základě něčeho jiného, co je *odlišného druhu*. Například ve větě „Inflace šla nahoru“ chápeme *inflaci* (jež je abstraktní) na základě fyzické látky, a růst inflace (rovněž abstraktní) chápeme na základě fyzické orientace (nahoru). Jediným rozdílem je, zda naše projekce zahrnuje *tentýž* druh věcí, nebo *odlišný* druh věcí.

Chápeme-li větu, třeba „Inflace šla nahoru“, jako pravdivou, činíme toto:

1. Rozumíme *situaci* skrze metaforickou projekci dvěma způsoby:

- a. Na inflaci pohlížíme jako na LÁTKU (skrže ontologickou metaforu).
- b. Na VÍCE pohlížíme jako na orientované NAHORU (skrže orientační metaforu).
2. Větě rozumíme na základě týchž dvou metafor.
3. To nám umožňuje uvést naše porozumění větě do souladu s naším chápáním situace.

Chápání pravdivosti na základě metaforické projekce tedy není v podstatě odlišné od chápání pravdivosti na základě nemetaforické projekce. Jediný rozdíl je v tom, že metaforická projekce zahrnuje chápání jednoho druhu věcí na základě jiného druhu věcí. Znamená to tedy, že metaforická projekce zahrnuje dva různé druhy věcí, kdežto nemetaforická projekce pouze jeden.

Totéž platí i o metaforách strukturních. Vezměme si třeba větu „Jenda hájil své postavení ve sporu“. Jak jsme mohli vidět výše, zkušenost sporu a argumentace je částečně strukturována na základě *gestaltu* VÁLKA díky metafoře SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA. Jelikož spor a argumentace jsou metaforickým druhem zkušenosti strukturovaným konvenční metaforou SPOR JE VÁLKA, může být potom situace, v níž probíhá spor, popřípadě argumentace, chápána na základě této metafory. Naše chápání situace sporu a argumentace bude zahrnovat simultánně její pojetí na základě jak *gestaltu* ROZMLUVA, tak *gestaltu* VÁLKA. Je-li naše chápání situace takové, že jistý podíl rozmluvy souhlasí s úspěšnou obranou v *gestaltu* VÁLKA, pak naše chápání věty bude v souladu s naším chápáním situace a my pak budeme považovat větu za pravdivou.

Jak v metaforickém, tak v nemetaforickém případě závisí naše vysvětlení, jak chápeme pravdu, na našem vysvětlení, jak chápeme situace. Za předpokladu, že metafora je co do své povahy spíše pojmová než jen „pouze jazyková“, považujeme za přirozené, že situace konceptualizujeme na základě metafor. Protože jsme s to konceptualizovat *situace*, je pak možné, aby *věty* obsahující metafory byly chápány jako něco, co je v souladu se situacemi, tak jak jsme je konceptualizovali.

JAK ROZUMÍME TOMU, ŽE NOVÉ METAFOREY JSOU PRAVDIVÉ?

Právě jsme si ukázali, že konvenční metafory souhlasí s naším výkladem pravdy stejným způsobem, jakým s ním souhlasí věty nemetaforické. V obojím případě v dané situaci zahrnuje chápání věty jakožto pravdivé soulad našeho chápání věty s naším chápáním situace. Protože naše chápání situace může zahrnovat metaforu konvenční, při našem výkladu pravdy nečiní věty s konvenčními metaforami žádné zvláštní potíže. To poukazuje na okolnost, že stejné vysvětlení pravdy by mělo fungovat i u nových, nekonvenčních metafor.

Abychom si to přiblížili, vezměme v úvahu dvě navzájem spjaté metafory, z nichž jedna je konvenční a druhá nekonvenční:

Vyprávěj mi *příběh svého života*. (konvenční)

Život? ... povídáčka idiota, samá vřava a smysl žádný. (nekonvenční)

Začneme větou „Vyprávěj mi příběh svého života“, která obsahuje konvenční metaforu ŽIVOT JE PŘÍBĚH. Je to metafora v naší kultuře hluboce zakořeněná. Předpokládá se, že život každého člověka je strukturován jako povídkový příběh; a na tomto předpokladu je založena celá životopisná a autobiografická tradice. Dejme tomu, že vás někdo požádá, abyste mu vyprávěl příběh svého života. Co uděláte? Vykonstruuje koherentní vyprávění, které bude začínat někdy brzy na začátku vašeho života a bude pokračovat až do dnešní doby. Toto vyprávění bude mít typicky tyto rysy:

Účastníci:	Vy a ostatní lidé, kteří „hráli nějakou úlohu“ ve vašem životě	
Části:	Rámec okolností a prostředí, významná fakta, epizody a významné stavy věcí (včetně současného stavu věcí a nějakého původního stavu)	
Stadia:	Počáteční podmínky:	Vytvoření rámce okolností pro začátek
	Začátek:	Původní stav věcí, po němž následují epizody v tomtéž časovém rámci

	<i>Střed:</i>	Různé epizody a významné stavy věcí, posloupně zřetězené v časovém pořadí
	<i>Konec:</i>	Přítomný stav věcí
<i>Lineární posloupnost:</i>	Různá časová a/nebo kauzální spojení mezi zřetěženými epizodami a stavy	
<i>Příčinné působení:</i>	Různé kauzální vztahy mezi epizodami a stavy věcí	
<i>Účel:</i>	<i>Cíl:</i>	Jistý žádoucí stav (který může být v budoucnosti)
	<i>Plán:</i>	Posloupnost epizod, kterou iniciujete a která má kauzální spojitost s cílem
		nebo: Jistá událost nebo množina událostí, které vás uvádějí do významného stavu věcí, takže dosáhnete cíle s pomocí řetězce přirozených stadií

Toto je značně zjednodušená verze typického zkušenostního *gestaltu* dodávajícího koherenci životu nějakého člověka tím, že jej pojímá jako *PŘÍBĚH*. Vypustili jsme nejružnější složitosti, jakou je například fakt, že každá epizoda může být sama o sobě koherentním podřazeným vyprávěním podobné struktury. Ne každý životní příběh bude obsahovat všechny tyto strukturní dimenze.

Všimněme si, že chápání svého vlastního života na základě koherentního životního příběhu zahrnuje zvýrazňování jistých *účastníků* a *částí* (epizod a stavů) a ignorování nebo skrývání jiných. Zahrnuje to pojímání svého života na základě jistých *stadií*, *příčinných spojitostí* mezi částmi a *plánů*, jejichž smyslem je dosažení jistého *cíle* nebo množiny cílů. Obecně platí, že životní příběh zavádí jistou koherentní strukturu do těch prvků našeho života, které jsou zvýrazněny.

Když dovyprávíte takový příběh a pak řeknete: „To je příběh mého života“, budete se moci legitimně považovat za někoho, kdo mluví pravdu, pokud fakticky považujete zvýrazněné účastníky a události za významné a pokud je vnímáte jako prvky, které koherentně drží pohromadě způsobem, jenž byl specifikován strukturou vyprávění. Aspekt pravdivosti bude v tomto případě spočívat v tom, zda kohe-

rence daná vyprávěním souhlasí s koherencí, kterou vidíte ve svém životě. A právě tato koherence spatřovaná ve vašem životě dává smysl a význam.

Zeptejme se nyní, co se zahrnuje do chápání oné nekonvenční metafory „Život? ... povídačka idiota, samá vřava a smysl žádný“ jakožto pravdivé. Tato nekonvenční metafora evokuje konvenční metaforu *ŽIVOT JE PŘÍBĚH*. Nejvýraznějším faktem týkajícím se příběhů vyprávěných idioty je okolnost, že nejsou koherentní. Začínají vyprávět, jako by to byla koherentní vyprávění s jednotlivými fázemi, příčinnými spojitostmi a celkovými záměry, ale najednou přeskočí jinam a zase jinam, čímž znemožňují, aby posluchač v postupujícím vyprávění odhalil nějakou souvislost, popřípadě nějakou koherenci vůbec. Životní příběh tohoto druhu by pro nás neměl žádnou koherentní strukturu, a proto by nebyl vůbec s to dát našim životům smysl nebo význam. Neexistoval by tak žádný způsob, jak zvýraznit naše životní události jakožto významné, tedy jako smysluplné v tom ohledu, že slouží jistému cíli, že příčinně souvisejí s jinými významnými událostmi, že zapadají do jednotlivých stadií života atd. V životě pojímaném jako vyprávění by epizody charakterizované jako „samá vřava“ představovaly období naplněná šílenou posedlostí, zoufalými zápasy a možná i násilím. V typickém životním příběhu by taková období byla považována za závažná — buďto traumatická, očistná, katastrofální, anebo vrcholná. Avšak modifikátor „smysl žádný“ neguje všechny tyto možnosti významu a místo toho naznačuje, že tyto epizody nelze nazírat na základě příčinných souvislostí, cílů nebo identifikovatelných fází v rámci nějakého koherentního celku.

Kdybychom fakticky nazírali na naše životy a na životy jiných lidí tímto způsobem, pak bychom brali tuto metaforu jako pravdivou. Tím, co umožňuje mnohým z nás považovat tuto metaforu za pravdivou, je okolnost, že obvykle pojímáme své životní zkušenosti na základě metafory *ŽIVOT JE PŘÍBĚH*. Neustále hledáme v našich životech význam tím, že se snažíme vysledovat souvislosti, které by zapadly do jistého koherentního životního příběhu. A také takové příběhy neustále vyprávíme a žijeme podle nich. Podle toho,

jak se okolnosti našich životů mění, neustále revidujeme své životní příběhy a hledáme přitom novou koherenci.

Metafora ŽIVOT ... JE POVÍDAČKA IDIOTA může docela dobře zapadat do života lidí, jejichž životní okolnosti se mění tak radikálně, prudce a nečekaně, že jim ani nepřipadá, že by byl nějaký souvislý životní příběh možný.

Ačkoli jsme si ukázali, že i takové nové, nekonvenční metafory jsou v souladu s naším obecným výkladem, co je to pravda, přesto bychom rádi zdůraznili, že záležitosti pravdy patří mezi ty nejméně relevantní a nejméně zajímavé věci, které před námi při zkoumání metafory vyvstávají. Skutečný význam metafory ŽIVOT ... JE POVÍDAČKA IDIOTA spočívá v tom, že tím, jak nás nutí pokoušet se pochopit, jak je možné, že je pravdivá, umožňuje nám pochopit naše životy novým způsobem. Zvýrazňuje skutečnost, že neustále žijeme svůj život v očekávání, že jej budeme schopni vtělit do nějakého koherentního životního příběhu, ale že toto očekávání může být neustále frustrováno, když nejvýraznější zkušenosti našeho života, a to právě ty, které jsou plné kraválu a zmatku, nezapadají do žádného koherentního celku, a tedy neznamenají nic. Když normálně životní příběhy konstruuje, vypouštíme mnoho mimořádně důležitých zkušeností, abychom získali koherenci. A to hlavně, co metafora ŽIVOT ... JE POVÍDAČKA IDIOTA dělá, je, že evokuje metaforu ŽIVOT JE PŘÍBĚH, která v sobě zahrnuje život ve stálém očekávání, že jeho důležité epizody zapadnou do koherentního celku — životního příběhu odpovídajícího zdravému rozumu. Účinkem metafory je evokovat toto očekávání a poukázat na to, že ve skutečnosti toto očekávání může být neustále frustrováno.

CHÁPÁNÍ SITUACE: SOUHRN

V této kapitole jsme pracovali s prvky určitého zkušenostního (*experiential*) výkladu pravdy. Náš výklad pravdy se zakládá na porozumění. Pro tuto teorii je ústředním bodem naše analýza toho, co znamená jisté situaci rozumět. Nyní následuje souhrn všeho, co jsme o této věci doposud řekli:

PŘÍMÉ BEZPROSTŘEDNÍ CHÁPÁNÍ

Existuje mnoho věcí, které chápeme rovnou z našeho přímého fyzického zapojení jakožto neoddělitelné součásti našeho bezprostředního prostředí.

Strukturace na entity: Chápeme sami sebe jako ohraničené entity a činíme přímou zkušenost s jistými předměty, s nimiž přicházíme do přímého kontaktu rovněž jako s ohraničenými entitami.

Orientační struktura: Chápeme sami sebe a jiné předměty jako něco, co má jistou orientaci vzhledem k různým prostředím, v nichž se uplatňujeme (nahore — dole, uvnitř — venku, vpředu — vzadu, na něčem — pryč od něčeho atd.).

Dimenze zkušenosti: Existují dimenze zkušenosti, na jejichž základě po většinu času fungujeme ve svých přímých interakcích s jinými lidmi a se svým bezprostředním fyzickým a kulturním prostředím. Kategorizujeme entity, s nimiž přicházíme přímo do styku, i přímé zkušenosti, které činíme na základě těchto kategorií.

Zkušenostní gestaly: Naše kategorie předmětů a látek jsou *gestaly*, které mají přinejmenším tyto dimenze: *dimenze percepční, dimenze motorické činnosti, dimenze části/celku, dimenze funkční, dimenze účelové*. Naše kategorie přímých akcí, činností, událostí a zkušeností jsou *gestaly*, které mají přinejmenším tyto dimenze: *účastníci, části, motorické činnosti, vjemy, stadia, lineární posloupnosti (části), příčinné vztahy, účel (cíle/plány akcí a konečné stavy událostí)*. Ty pak tvoří přirozené dimenze naší přímé zkušenosti. Ne všechny budou hrát úlohu v každém druhu přímé zkušenosti, všeobecně řečeno však většina z nich bude nějakou úlohu skutečně hrát.

Pozadí: Jistý zkušenostní *gestalt* bude typicky sloužit jako pozadí pro chápání něčeho, co prožíváme jako jistý aspekt tohoto *gestaltu*. Člověk nebo předmět může být takto chápán jako *účastník* v nějakém *gestaltu* a akce může být chápána jako *část gestaltu*. Jeden *gestalt* může předpokládat přítomnost jiného, který zase může předpokládat přítomnost dalších, atd. Typicky bude výsledkem neuvěřitelně bohatá struktura pozadí, která bude nutná pro úplné porozumění jakékoli dané situaci. Většinu z těchto struktur pozadí si vůbec nebudeme uvědomovat, protože se předpokládají u většiny našich každodenních činností a zkušeností.

Zvýraznění: Chápání jisté situace jakožto případu nějakého zkušenostního *gestaltu* zahrnuje v sobě vytčení prvků situace jako prvků jsoucích v souladu s dimenzemi *gestaltu* — například vyčlenění aspektů zkušenosti jakožto *účastníků, částí, stadií* atd. Tím se právě tyto aspekty situace zvýrazňují a potlačují nebo ukrývají se zase ty aspekty situace, které s *gestaltem* v souladu nejsou.

Interakční vlastnosti: Ty vlastnosti, u nichž zkušenosti přímo poznáváme, že je jistý předmět nebo událost mají, jsou produktem našich interakcí s nimi v našem prostředí. To znamená, že to nemusejí být *inherentní* vlastnosti předmětu nebo zkušenosti, nýbrž spíše vlastnosti *interakční*.

Prototypy: Každá kategorie je strukturována na základě jistého prototypu, přičemž se něco počítá za člena dané kategorie díky rodinným příbuznostem, díky nimž se podobá prototypu.

NEPŘÍMÉ CHÁPÁNÍ

Popsali jsme právě, jak chápeme aspekty jisté situace, které se v naší přímé zkušenosti rýsují naprosto jasně. Avšak na různých místech této knihy jsme měli možnost vidět, že mnohé aspekty naší zkušenosti se nedají jasně vymezit na základě přirozeně se vynořujících dimenzí naší zkušenosti. Typicky je tomu tak u lidských citů, abstraktních pojmů, duševní činnosti, času, práce, lidských institucí, společenských praktik atd., jakož i u fyzických předmětů, které nemají inherentní ohraničení nebo orientaci. Ačkoli u mnohých těchto jevů lze učinit *zkušenost* přímou, žádný z nich se nedá plně pochopit jedině na základě svých vlastních termínů. Spíše je musíme chápat na základě jiných entit a zkušeností, typicky pak jiných *druhů* entit a zkušeností.

Jak již bylo ukázáno, chápání situace, v níž vidíme mlhu jako něco před horou, od nás vyžaduje, abychom pohlíželi na mlhu a horu jako na entity. Vyžaduje to od nás rovněž, abychom na horu promítali předozadní orientaci. Tyto projekce jsou zabudovány přímo do našeho vnímání. Mlhu a horu vnímáme jako entity a horu vnímáme jako něco, co má přední část a mlhu jako něco, co je před ní. Ona předozadní orientace, kterou vnímáme u hory, je zřej-

mě jistou interakční vlastností, což stejně platí o statutu mlhy a hory jakožto entit. Jde tu o případ nepřímého porozumění, při němž chápeme fyzické jevy na základě jiných, jasněji vymezených fyzických jevů.

Při nepřímém porozumění vlastně využíváme zdrojů porozumění přímého. V případě mlhy a hory využíváme strukturace na entity a orientační struktury. V tomto případě jsme zůstali uvnitř rámce jedné jediné oblasti, tj. uvnitř domény fyzických předmětů. Většina našeho nepřímého porozumění však zahrnuje chápání *jednoho druhu* entity nebo zkušenosti na základě *jiného druhu* — totiž chápání skrze metaforu. Jak jsme si již ukázali, veškeré zdroje, jichž se používá v přímém, bezprostředním chápání, jsou „dotlačeny“ k tomu, aby posloužily nepřímému chápání skrze metaforu.

Strukturace na entity: Strukturace na entity a látku je zavedena skrze metaforu ontologickou.

Orientační struktura: Orientační struktura je zavedena skrze metaforu orientační.

Dimenze zkušenosti: Strukturální metafora zahrnuje strukturování jednoho druhu věcí nebo zkušenosti na základě jiného druhu, avšak u obojího se užívá týchž přirozených dimenzí zkušenosti (např. *části, stadií, účelů* atd.).

Zkušenostní gestalt: Ke strukturální metafoře patří zavedení části jedné struktury *gestaltu* do jiné struktury.

Pozadí: Zkušenostní *gestalty* hrají při metaforickém chápání roli jakéhosi pozadí, a to stejně jako při porozumění nemetaforickém.

Zvýraznění: Metaforické zvýraznění funguje na základě stejného mechanismu, jaký nacházíme u *gestaltů* nemetaforických. To znamená, že zkušenostní *gestalt*, který se dostává v situaci do popředí s pomocí metafory, vyčleňuje prvky situace jakožto prvky jsoucí v souladu s jejími dimenzemi — vyčleňuje své vlastní účastníky, části, stadia atd. A toto právě metafora zvýrazňuje; a co není zvýrazněno, je utlumené nebo ukryto.

Jelikož nové metafory zvýrazňují věci, které obvykle nejsou zvýrazněny naší normální pojmovou strukturou, staly se nejpočetnějšími příklady zvýrazňování.

Interakční vlastnosti: Veškeré dimenze naší zkušenosti jsou co do své povahy interakční a všechny zkušenostní *gestalty* obsahují v sobě jisté vlastnosti interakční. To platí jak pro pojmy metaforické, tak pro pojmy nemetaforické.

Prototypy: Jak kategorie metaforické, tak nemetaforické jsou strukturovány na základě prototypů.

PRAVDIVOST JE ZALOŽENA NA POROZUMĚNÍ

Viděli jsme, že týchž osm aspektů našeho pojmového systému, které vstupují do přímého bezprostředního porozumění situacím, hraje paralelní úlohy i v porozumění nepřímém. Tyto aspekty našeho normálního pojmového systému se užívají, ať už chápeme jistou situaci v termínech metaforických, nebo nemetaforických. A protože chápeme *situace* na základě našeho pojmového systému, můžeme pak rozumět i *tvrzením*, která používají tohoto systému pojmů, jakožto *pravdivá*, tj. jakožto jsoucí nebo nejsoucí v souladu se situací, tak jak ji chápeme. Pravda je tedy funkcí našeho pojmového systému. Jedině díky tomu, že mnoho našich pojmů je co do své povahy metaforických a že situacím rozumíme na základě oněch pojmů, mohou být metafory pravdivé nebo nepravdivé.

JAKÝM ZPŮSOBEM VYSVĚTLUJÍ, CO JE TO PRAVDA, EXPERIENCIALISTÉ

Tvrzení v jisté situaci chápeme jako pravdivé, když naše chápání tohoto tvrzení je s naším chápáním situace vzhledem k našim cílům v dosti blízkém souladu.

Toto je základ naší zkušenostní (*experientialist*) teorie pravdy a má tyto charakteristické rysy.

Předně má naše teorie jisté prvky společné s *korespondenční* teorií. Podle nejrudimentárnějšího korespondenčního názoru má tvrzení objektivní význam, jenž specifikuje podmínky, za nichž je pravdivé. Pravda spočívá v přímém

souladu (nebo korespondenci) mezi jistým tvrzením a jistým stavem věcí ve světě.

Takovýto zjednodušující obraz odmítáme, a to primárně proto, že ignoruje způsob, jakým je pravda založena na porozumění. Zkušenostní názor, který předkládáme, je korespondenční teorií v tomto smyslu:

Teorie pravdy je teorií toho, co znamená chápat jisté tvrzení jako pravdivé nebo nepravdivé v jisté situaci.

Jakákoli korespondence mezi tím, co říkáme, a nějakým stavem věcí ve světě je vždy zprostředkována naším porozuměním tvrzení a porozuměním stavu věcí. Naše porozumění situaci je ovšem výsledkem naší interakce se situací samou. Jsme však s to činit o světě pravdivá (nebo nepravdivá) tvrzení, protože u *našeho porozumění jistému tvrzení* je možné, aby bylo (nebo nebylo) v souladu s *naším porozuměním situací*, v níž je tvrzení učiněno.

Jelikož rozumíme situaci a tvrzení na základě svého pojmového systému, pravda je pro nás vždy vzhledem k tomuto pojmovému systému relativní. Jelikož každé chápání je vždycky částečné, podobně ani my nemáme přístup k „plné pravdě“ nebo k jakémukoli definitivnímu vysvětlení skutečnosti.

Za druhé porozumět něčemu vyžaduje zasadit to do koherentního schématu, a to vzhledem k jistému pojmovému systému. Pravda bude tedy vždy záviset do jisté míry na koherenci. Takto dostáváme základní prvky *koherenční teorie*.

Za třetí porozumět něčemu vyžaduje jisté zakotvení ve zkušenosti. Podle názoru empiriků se náš pojmový systém vynořuje z našeho neustálého úspěšného fungování v našem fyzickém a kulturním prostředí. Naše zkušenostní kategorie a dimenze, z nichž jsou konstruovány, nejenže se vynořily z naší zkušenosti, ale jsou neustále prověřovány neustále pokračujícím úspěšným fungováním všech příslušníků naší kultury. Takto dostáváme základní prvky *pragmatické teorie*.

Za čtvrté má zkušenostní teorie pravdy jisté prvky společné s klasickým *realismem*, avšak mezi tyto prvky jeho zdůrazňování absolutní pravdy nepatří. Naproti tomu považuje za dané toto:

Fyzický svět je tím, čím je. Kultury jsou tím, čím jsou. Lidé jsou tím, čím jsou.

Lidé jsou v úspěšné interakci se svým fyzickým a kulturním prostředím. Jsou v neustálé interakci s reálným světem.

Lidská kategorizace je omezena skutečností, jelikož je charakterizována na základě přirozených dimenzí zkušenosti, které jsou neustále prověřovány fyzickou a kulturní interakcí.

Klasický realismus se zaměřuje spíše na fyzickou skutečnost než na skutečnosti kulturní a osobní. Avšak společenské, politické, ekonomické a náboženské instituce a lidské bytosti, které v nich fungují, nejsou o nic méně skutečné než stromy, stoly nebo kameny. Protože naše vysvětlení pravdy se zabývá i společenskou a osobní realitou stejně jako skutečností fyzickou, je ho možno považovat za pokus o rozšíření realistické tradice.

Zkušenostní (experienční) teorie se odlišuje od klasického objektivního realismu v tomto základním ohledu: Lidské pojmy neodpovídají inherentním vlastnostem věcí, nýbrž pouze vlastnostem interakčním. Je to přirozené, neboť pojmy mohou být co do své povahy metaforické a mohou se u různých kultur lišit.

Za páté lidé s velmi rozdílnými pojmovými systémy, než je náš, mohou chápat svět velmi odlišným způsobem než my. Mohou mít tedy velmi odlišný soubor pravd ve srovnání s naším souborem, a dokonce i jiná kritéria pravdivosti a skutečnosti.

Z tohoto popisu by mělo být zřejmé, že v našem výkladu pravdy není nic radikálně nového. Zahrnuje některé z ústředních poznatků fenomenologické tradice, jako je odmítnutí epistemologického fundamentalismu, důraz na ústřední význam těla při strukturaci naší zkušenosti a význam této struktury při chápání. Náš názor je rovněž v souladu s jistými klíčovými prvky Wittgensteinovy pozdější filozofie: vysvětlování kategorizace na základě tzv. rodinné podobnosti (*Familienähnlichkeit*), zamítnutí obrazové teorie významu, zamítnutí významové (sémantické) teorie stavebních kostek a důraz na podmíněnost významu kontextem a zřetelem k vlastnímu (privátnímu) pojmovému systému.

PRVKY LIDSKÉHO POROZUMĚNÍ V TEORIÍCH „OBJEKTIVNÍ PRAVDY“

Teorie pravdy založená na porozumění je nesporně něčím jiným než teorie „čistě objektivní pravdy“. Nedomníváme se, že by existovalo něco takového jako absolutní pravda; a považujeme za bezúčelné pokoušet se vytvořit její teorii. V západní filozofii je však tradiční předpokládat, že absolutní pravda je možná, a pokoušet se podat její výklad. Rádi bychom poukázali na to, jak nejvýznamnější moderní pojetí problému do něj zabudovávají prvky lidského porozumění, ačkoli tvrdí, že je z něj vylučují.

Nejzjevnějším případem je výklad pravdy poskytovaný v rámci pojetí teorie modelů, jak je tomu např. v duchu tradice Saula Kripka a Richarda Montagua. Modely jsou zde konstruovány z univerza rozpravy, které se pojímá jako množina *entit*. Ve vztahu k této množině entit lze definovat stavy světa, v nichž jsou specifikovány všechny vlastnosti, které entity mají, a všechny relace mezi nimi. Předpokládá se, že tento pojem stavu světa je dostatečně obecný na to, aby se dal aplikovat na jakoukoli myslitelnou situaci, reálný svět v to počítajíc. V takovém systému by věty jako „Mlha je před horou“ nebyly žádný problém, protože by zde byla jistá entita odpovídající *mlze*, jistá entita odpovídající *hoře* a jistá relace *být před*, která by obě entity uváděla do vzájemného vztahu. Takové modely však neodpovídají světu o sobě, nezávislému na lidském porozumění, jelikož ve světě neexistují jasné vymezené entity odpovídající *hoře* a *mlze* a neexistuje ani inherentní *před* horou. Struktura entit a předozadní orientace jsou zavedeny díky lidskému porozumění. Žádný pokus podat vysvětlení pravdivosti věty „Mlha je před horou“ v takovýchto termínech teorie modelů nebude vysvětlením *objektivní*, *absolutní* pravdy, neboť zapojuje do modelu stavební prvky lidského porozumění.

Totéž lze říci o pokusech poskytnout teorii pravdy, která by vyhovovala omezením klasické definice pravdy Alfreda Tarského:

„S“ je pravdivé tehdy, a jen tehdy, když S ...

nebo modernějším verzím, např:

„S“ je pravdivé tehdy, a jen tehdy, když *p* (kde *p* je tvrzení v nějakém univerzálně aplikovatelném logickém jazyce)

Prototyp takových teorií, otřepané

„Sníh je bílý“ je pravdivé tehdy, a jen tehdy, když sníh je bílý.

vypadá docela rozumně, protože by se dalo rozumně uvažovat o smyslu, v němž se dá sníh objektivně identifikovat a v němž je inherentně bílý. Ale co s tímto:

„Mlha je před horou“ je pravdivé tehdy, a jen tehdy, když je mlha před horou.

Jelikož svět neobsahuje jasně identifikovatelné entity *mlha* a *hora* a jelikož hory nemají inherentní přední části, teorie se může uplatnit jedině ve vztahu k nějakému lidskému porozumění, co je to přední část u nějaké hory a vzhledem k nějakému ohraničení *mlhy* a *hory*. Problém je ještě záladnější, protože ne všichni lidé promítají na hory jejich přední části stejným způsobem. Aby mohla definice pravdy fungovat, je nutno přibrat v úvahu i jisté prvky lidského porozumění.

Je tu ještě další důležitý rozdíl mezi naším výkladem pravdy na základě porozumění a standardními pokusy podat výklad pravdy nezávisle na lidském porozumění. Různé výklady pravdy vedou i k různým výkladům významu. Pro nás význam závisí na porozumění. Věta pro nás nemůže znamenat nic, pokud jí nerozumíme. Nadto je význam vždycky významem *pro* někoho. Neexistuje nic takového jako význam věty o sobě, nezávisle na nějakých lidech. Pokud mluvíme o významu věty, je to vždy význam věty pro někoho, pro nějakého reálného člověka nebo pro hypotetického typického příslušníka nějakého jazykového společenství.

V tomto ohledu se naše teorie radikálně liší od standardních teorií významu. Standardní teorie předpokládají, že je možné podat výklad pravdy o sobě, nezávisle na lidském porozumění, a že teorie významu bude založena na

takové teorii pravdy. Nepovažuje za možné, že by nějaký takový program mohl být úspěšný, a domníváme se, že jedinou odpovědí je založit jak teorii významu, tak teorii pravdy na teorii porozumění. Metafora — ať už konvenční nebo nekonvenční — hraje v takovém programu ústřední roli. Metafora jsou ve svém základu prostředky pro porozumění a mají málo co společného s objektivní realitou, pokud něco takového existuje. Skutečnost, že náš pojmový systém je inherentně metaforický, skutečnost, že rozumíme světu, myslíme a fungujeme na metaforickém základě, jakož i skutečnost, že metaforám se dá nejen porozumět, nýbrž že mohou být rovněž smysluplné a pravdivé — všechny tyto skutečnosti poukazují na okolnost, že adekvátní výklad významu a pravdy se dá vybudovat jedině na základě porozumění.

25. MÝTY OBJEKTIVISMU A SUBJEKTIVISMU

VÝBĚR MOŽNOSTÍ, KTERÝ NÁM NABÍZÍ NAŠE KULTURA

Vyložili jsme si už, jak je pravda založena na porozumění. Zastávali jsme hledisko, že pravda je vždycky relativní vzhledem k nějakému pojmovému systému, že jakýkoli lidský pojmový systém je co do své povahy povětšinou metaforický a že tedy neexistuje žádná úplně objektivní, bezpodmínečná nebo absolutní pravda. Mnoho lidí vychovaných v kultuře přírodních věd nebo v jiných subkulturách, kde se absolutní pravda považuje za něco samozřejmého, bude to považovat za kapitulaci před subjektivitou a nahodilostí — před názorem Humpty-Dumptyho,¹⁾ že něco znamená to, „pro co se rozhodnu, aby znamenalo, nic víc a nic méně“. Z téhož důvodu lidé, kteří se ztotožňují s romantickou tradicí, mohou považovat každé vítězství nad objektivismem za triumf fantazie nad vědou — triumf názoru, že každý jednotlivec si vytváří svou vlastní skutečnost, a to bez jakýchkoli omezení.

1) Pozn. překl.: Postava Vajíčka jménem Humpty Dumpty z *Alenky v říši divů a za zrcadlem* Lewise Carrolla. V VI. kapitole části *Za zrcadlem* je tento rozhovor Alenky s Humpty Dumptym:

„[...] je tři sta čtyřašedesát dní v roce, kdy můžeš dostat dárek k narozeninám“

„To je pravda,“ řekla Alice.

„Tak vidíš, ale je jenom *jeden* dárek k narozeninám. A tak jsem ti dal nádhery!“

„Nevím, co myslíte tím ‚nádhery‘,“ ozvala se Alice.

Humpty Dumpty se pohrdavě usmál. „Samozřejmě že nevíš — dokud ti to neřeknu. Myslel jsem tím ‚A tak jsem tě hezky usadil!‘“

„Ale ‚dát nádhery‘ přece neznamená ‚hezky usadit‘,“ namítla Alice.

„Když užívám slova *já*,“ řekl Humpty Dumpty dosti opovrhlivým tónem, „potom znamená to, pro co se rozhodnu, aby znamenalo, nic víc a nic méně.“

Ten i onen názor by znamenal nedorozumění založené na chybně pojatém kulturním předpokladu, že jedinou alternativou objektivismu je radikální subjektivita — tedy buďto věřím v absolutní pravdu, *nebo* si mohu vytvářet svět podle svého vlastního obrazu. Nejsem-li *objektivní*, jsem *subjektivní* — a možnost třetí volby neexistuje. My sami se považujeme za takové, kteří kromě mýtu objektivismu a subjektivismu nabízejí volbu třetí.

Mimochodem — termínu „mýtus“ nepoužíváme v hanlivém smyslu. Mýty ukazují lidem cesty, jak pochopit zkušenost; dávají našemu životu řád. Stejně jako metafory, i mýty jsou nezbytné pro nalezení smyslu toho, co se děje kolem nás. Všechny kultury mají mýty, a lidé se v životě neobejdou bez mýtu o nic méně než bez metafory. A stejně jako *metafory* své vlastní kultury považujeme často za pravdy, tak často i *mýty* své vlastní kultury považujeme za pravdy. V tomto směru je zvláště záluďný mýtus objektivismu. Nejenže chce budit zdání, že mýtem není, nýbrž činí jak mýty, tak metafory předmětem snižování a opovržení: podle objektivistického mýtu nelze mýty a metafory brát vážně, neboť nejsou objektivně pravdivé. Jak ještě uvidíme, sám mýtus objektivismu objektivně pravdivý není. Avšak to samo z něho nečiní něco, čím bychom měli opovrhovat nebo čemu bychom se měli vysmívat. Mýtus objektivismu je součástí každodenního životního běhu každého příslušníka naší kultury. Je ho třeba zkoumat a je mu třeba rozumět. Domníváme se rovněž, že by měl být doplněn — nikoli svým protikladem, mýtem subjektivismu, nýbrž novým mýtem experiencialismu, o němž se domníváme, že je se skutečnostmi naší zkušenosti v lepším souladu. Abychom si vyjasnili, jak by taková experienciální alternativa mohla vypadat, budeme muset nejprve podrobněji prozkoumat mýtus objektivismu a mýtus subjektivismu.

MÝTUS OBJEKTIVISMU

Mýtus objektivismu praví, že

1. Svět se skládá z předmětů. Ty pak mají vlastnosti, které jsou nezávislé na komkoli z lidí nebo jiných bytostí,

kteřé s nimi získávají zkušenost. Tak například kámen. Je to samostatný předmět a je tvrdý. I kdyby ve vesmíru neexistovali žádní lidé ani jiné bytosti, pořád by to byl samostatný předmět a pořád by byl tvrdý.

2. Svět poznáváme tak, že získáváme zkušenost s předměty v něm a že se dovídáme, jaké vlastnosti tyto předměty mají a v jakých vzájemných vztazích jsou. Tak například zjistíme, že kámen je samostatný předmět, tím, že se na něj díváme, ohmatáváme jej, otáčíme jím atd. Zjišťujeme, že je tvrdý, tím, že se ho dotýkáme, pokoušíme se jej rozdrtit, kopáme do něho, házeme jej na něco měkčího atd.

3. Předměty našeho světa chápeme na základě kategorií a pojmů. Tyto kategorie a pojmy odpovídají vlastnostem předmětů, které mají samy o sobě (inherentně), a vztahům mezi předměty. Máme tedy slovo „kámen“, které odpovídá pojmu KÁMEN. Máme-li kámen, můžeme říci, že patří do kategorie KÁMEN a že klavír, strom nebo tygr do ní nepatří. Kameny mají inherentní vlastnosti nezávislé na jakýchkoli bytostech: jsou pevné, tvrdé, husté, vyskytují se v přírodě atd. Co je to „kámen“, chápeme na základě těchto vlastností.

4. Existuje jistá objektivní realita a o ní se dají říci věci, které jsou objektivně, absolutně a bezpodmínečně pravdivé a nepravdivé. Jakožto lidé však podléháme lidským omylům, tj. iluzím, smyslovým klamům při vnímání, chybám v úsudku, citům a osobní či kulturní předpojatosti. Nemůžeme se spoléhat na subjektivní soudy jednotlivých lidí. Věda nám dává k dispozici metodologii, která umožňuje, abychom se pozvedli nad svou subjektivní omezenost a abychom dosáhli porozumění z univerzálně platného a nepředpojatého hlediska. Věda může poskytnout v nejvyšší instanci správný, definitivní a obecný výklad skutečnosti a s pomocí své metodologie neustále postupuje k tomuto cíli vpřed.

5. Slova mají pevné významy. To znamená, že náš jazyk vyjadřuje pojmy a kategorie, na jejichž základě myslíme. Abychom mohli skutečnost popsat přesně, potřebujeme k tomu slova, jejichž významy jsou jasné a přesné, slova, která jsou v souladu se skutečností. Mohou to být slova, která vznikají přirozeným způsobem, nebo to mohou být technické termíny v rámci vědecké teorie.

6. Lidé mohou být objektivní a mohou i objektivně mluvit, ale mohou toho dosáhnout jen tehdy, budou-li používat jazyka, který je jasně a přesně vymezen, který je zřetelný a přímočarý a který je s to být v souladu se skutečností. Jedině budou-li mluvit takto, budou lidé moci komunikovat o vnějším světě přesně a formulovat tvrzení, o nichž se dá objektivně soudit, zda jsou pravdivá, nebo nepravdivá.

7. Metafoře a jiným druhům básnického, fantazijního, řečnického nebo obrazného jazyka je se vždy třeba vyhýbat, mluvíme-li objektivně, a je se jim třeba vyhýbat proto, že jejich významy nejsou jasné a přesné a nejsou dosti zřejmé v souladu s realitou.

8. Být objektivní je všeobecně dobrá věc. Pouze objektivní poznání je poznání skutečné. Pouze z objektivního, bezpodmínečného hlediska můžeme skutečně chápat sami sebe i jiné lidi a vnější svět. Objektivita nám umožňuje potivě se povznést nad své osobní předsudky a předpojatosti a zaujímat nepředpojatý názor na svět.

9. Být objektivní znamená být racionální; být subjektivní znamená být iracionální a poddávat se emocím.

10. Subjektivita může být i nebezpečná, protože může vést ke ztrátě kontaktu s realitou. Subjektivita může být nespravedlivá, protože zaujímá osobní hledisko, a může být tedy předpojatá. Subjektivita není vůči jednotlivci dosti kritická, protože zveličuje jeho důležitost.

MÝTUS SUBJEKTIVISMU

Mýtus subjektivismu praví, že

1. Při většině našich každodenních praktických činností se spoléháme na své smysly a vytváříme si intuice, kterým lze důvěřovat. Nastane-li něco důležitého, naše vlastní smysly a intuice jsou pro nás při naší činnosti nejlepšími průvodci — bez ohledu na to, co říkají jiní lidé.

2. Nejdůležitějšími věcmi v našem životě jsou naše pocity, estetická sensibilita, morální praxe a duchovní vědomí. Toto vše jsou čistě subjektivní záležitosti. Nic z toho není čistě racionální nebo objektivní.

3. Výtvarné umění a básnictví transcendují racionálnost a objektivitu a přivádějí nás do styku s důležitější skuteč-

ností našich citů a intuice. Toto vědomí získáváme spíše obraznou fantazií než rozumem.

4. Jazyk obrazné fantazie, zejména metafora, je nezbytný pro vyjadřování jedinečných a z hlediska jedince nejvýznamnějších aspektů naší zkušenosti. Pro záležitosti osobního a důvěrného porozumění nevystačí obyčejné a konvenčně dohodnuté významy, které slova mají.

5. Objektivita může být nebezpečná, protože opomíjí právě to, co je nejdůležitější a nejvýznamnější pro individuálního člověka. Objektivita může být jednostranně zaměřená, protože musí ignorovat nejzávažnější oblasti naší zkušenosti ve prospěch abstrakce, univerzálnosti a neosobnosti. Z téhož důvodu může být objektivita nehumánní. Neexistují žádné objektivní a racionální prostředky, jimiž by se bylo možno dostat k našim pocitům, k naší estetické sensibilitě atd. Věda není k ničemu, jakmile dojde na nejdůležitější věci našeho života.

STRACH Z METAFORY

K tomu, aby mohly existovat, objektivismus a subjektivismus se navzájem potřebují. Každý z nich vymezuje sebe sama v protikladu k tomu druhému a spatřuje v tom druhém nepřítele. Objektivismus si bere za své spojence vědeckou pravdu, racionálnost, přesnost, nezaujatost a nestrannost. Subjektivismus si bere za své spojence emoce, intuitivní vhled, fantazii, humánnost, umění a „vyšší“ pravdu. Každý z nich je pánem ve své vlastní oblasti a považuje tu svou za lepší než tu druhou. Koexistují spolu, ale každý ve své oddělené doméně. Každý z nás máme jistou oblast života, kde je náležité být objektivní, a jistou oblast, kde je náležité být subjektivní. Ty části našich životů, které jsou ovládány objektivismem a které jsou ovládány subjektivismem, se do značné míry u různých lidí a u různých kultur liší. Někteří z nás se dokonce pokoušejí prožít celý svůj život v jednom nebo druhém z těchto mýtů.

V západní kultuře jakožto celku je objektivismus zdaleka tím největším potentátem, který si nárokuje nadvládu,

přinejmenším nominální, nad oblastmi přírodních věd, zákona, vlády, žurnalistiky, morálky, obchodu a podnikání, ekonomiky i humanitních věd. Jak jsme se však již snažili prokázat, objektivismus je mýtus.

Již od dob starého Řecka bylo v západní civilizaci napětí mezi pravdou na jedné straně a uměním na straně druhé, přičemž umění bylo chápáno jako iluze a bylo spojováno prostřednictvím básnictví a divadla s tradicí persuasivního veřejného řečnictví. Platón se stavěl k poezii a řečnictví s nedůvěrou a ve své utopické Republice poezii zakázal, protože poezie nepřináší svou vlastní pravdu, vyvolává emoce a tím činí lidstvo slepým vůči pravdě skutečné. Platón, typicky persuasivní autor, formuloval svůj názor, že pravda je absolutní a že umění je pouhá iluze, tím, že použil silného řečnického prostředku, své alegorie s jeskyní. Dodnes v západní filozofii převládají jeho metafory, které jí poskytují jemné a elegantní výrazové prostředky pro Platónův názor, že pravda je absolutní. Naproti tomu Aristoteles shledával v poezii hodnoty kladné: „Užívat náležitým způsobem básnických forem je vskutku velká věc. ... Věcí ze všech daleko největší je však stát se mistrem metafor“ (*Poetika*, 1459a); „obyčejná slova vyjadřují jen to, co jsme už věděli; právě díky metafoře můžeme uchopit něco nového“ (*Rétorika*, 1410b).

Třebaže je Aristotelova teorie onoho způsobu, jak metafora funguje, skutečně klasickým názorem, jeho chvála metafor, pokud jde o její schopnost navozovat vhled do věcí, nikdy nebyla přenesena do moderního filozofického myšlení. Společně se vzestupem empirických přírodních věd jakožto modelu pravdy staly se v západní filozofii dominantními pochybnosti o poezii a řečnictví; metafora a ostatní obrazné prostředky se znovu staly předmětem pohrdání. Například Hobbes považuje metafory za něco absurdního a zavádějícím způsobem emocionálního; jsou to „*ignes fatui*“ a uvažování o nich je bloudění mezi bezpočetnými absurditami; a v čem to končí: ve sváru a pobuřování nebo opovrhování“ (*Leviathan*, část 1, kap. 5). Hobbes zjišťuje absurdnost v „užívání metafor, trópů a jiných řečnických figur namísto slov vlastních. Neboť ačkoli je dovoleno

říkat například v běžné řeči *cesta jde nebo vede tam či onam; přísloví praví to či ono*, přičemž cesty nemohou jít ani přísloví mluvit; přesto nelze při činění závěrů a hledání pravdy takové mluvení připouštět“ (ibid.).

Locke jako pokračovatel v tradicích empirismu projevu je stejné pohrdání vůči obraznému jazyku, na nějž pohlíží jako na nástroj řečnictví a jako na nepřítele pravdy:

„... budeme-li mluvit o věcech tak, jak jsou, musíme přiznat, že veškeré řečnické umění, kromě řádu a jasnosti; veškerá umělá a obrazná aplikace slov, kterou výmluvnost vynalezla, nejsou k ničemu jinému než k tomu, aby se našeptávaly chybné myšlenky, aby se probouzely vášně a tím aby se sváděl na scestí úsudek; a je to tak všechno vskutku dokonalý podvod: a tudíž, jakkoli by je řečnictví prohlašovalo za chvalitebné nebo přípustné v slavnostních tirádách a populárních veřejných projevech, je se jim jistě zapotřebí ve všech rozpravách, které pretendují na informativnost a instruktivnost, naprosto vyhýbat; a tam, kde jde o pravdu a poznání, nelze než mít je za velkou chybu buďto jazyka, nebo člověka, který jich užívá ... Je evidentní, jak velmi rádi lidé klamou a jsou klamáni, jelikož řečnictví, tento mocný nástroj omylu a klamu, má své tradiční vyznavače, veřejně se mu vyučuje a vždycky bylo velmi uznáváno.“ (Essay Concerning Human Understanding, kn. 3, kap. 10)

Strach z metafory a řečnictví v empirické tradici je strachem ze subjektivismu, strachem z emocí a fantazie. U slov se předpokládá, že mají své „vlastní smysly“, na jejichž základě lze vyjádřit pravdy. Užívat slov metaforicky znamená užívat jich v nevlastním smyslu, probouzet fantazii a tím i emoce a odvádět nás tak pryč od pravdy a blíž k iluzi. Nedůvěru empiriků vůči metafoře a strach z ní krásně shrnul Samuel Parker:

Všechny tyto Teorie ve Filozofii, jež jsou vyjádřeny pouze v metaforických Termínech, nejsou skutečnými Pravdami, nýbrž pouhými výtvary Obrazotvornosti, oblečenými (jako panenky Děti) do několika málo trpytivých prázdných slov ... Takto jejich bujné a květnaté fantazie, šplhající se vzhůru do Lože Rozumu, nejenže je poskvřňují nestoudnými a nemanželskými Objetími, nýbrž místo skutečných pojmání Věcí a zpráv o nich neoplodňují ducha ničím jiným než Záhadnými a Prchavými Preludy. (Free and Impartial Censure of the Platonick Philosophy (1666))

Když byly přírodní vědy posíleny díky technice a průmyslová revoluce se stala odlidšťující skutečností, došlo u básníků, výtvarných umělců a občas i u filozofů k reakci: k rozvoji romantické tradice. Wordsworth a Coleridge s radostí přenechali rozum, vědu a objektivitu dehumanizovaným empirikům a velebili fantazii jako humánnější prostředek dosahování pravdy a cit jako přirozeného průvodce při sebepoznání. Věda, rozum a technika odcizily člověka sobě samému a jeho přirozenému prostředí — tak aspoň to hlásali romantikové; v básnictví, výtvarném umění a v návratu k přírodě spatřovali cestu, na níž může člověk znovu nabýt své ztracené lidskosti. Umění a poezie byly chápány nikoli jako výtvar rozumu, nýbrž jako „spontánní výron silných pocitů“. Důsledkem tohoto romantického názoru bylo, že se umělec a básník odcizili hlavním proudům společnosti.

Romantická tradice tím, že zastávala subjektivismus, posilovala dichotomii mezi pravdou a rozumem na jedné straně a uměním a fantazií na straně druhé. Tím, že se vzdali racionality, hráli romantikové na ruku mýtu objektivismu, jehož síla od těch dob stále rostla. Romantikové si však vytvořili sami pro sebe oblast, kde stále vládne subjektivismus. Ve srovnání s oblastí objektivismu je to velmi chudobné pole. Pokud jde o reálnou sílu, v naší společnosti — ve vědě, právu, vládní moci, obchodě a podnikání a v médiích — mýtus objektivismu vládne naprosto suverénně. Subjektivismus si vybojoval místo pro sebe v umění a snad ještě v náboženství. Většina lidí v naší kultuře jeho doménu považuje za pouhý přívěšek oblasti objektivismu a jakési útočiště pro emoce a fantazii.

TŘETÍ VOLBA: EXPERIENCIÁLNÍ (ZKUŠENOSTNÍ) SYNTÉZA

Pokud jde o experienciální (zkušenostní) výklad porozumění a pravdy, můžeme nabídnout jistou alternativu, která odmítá názor, že by subjektivita a objektivita byly naše jediné možnosti volby. Odmítáme objektivistický názor, že existuje absolutní a bezpodmínečná pravda, aniž bychom přijímali subjektivistickou alternativu, že

k pravdě se dá dospět jedině skrze fantazii neomezenou vnějšími okolnostmi. Důvodem, proč jsme se tolik zaměřili na metaforu, je okolnost, že spojuje rozum s fantazií. Rozum zahrnuje přinejmenším kategorizaci, vyplývání a dedukci. Fantazie v jednom z mnoha svých aspektů zahrnuje nazírání jednoho druhu věcí na základě jiného druhu věcí — což jsme nazvali myšlením metaforickým. Metafora je tedy *imaginativní racionalita*. Jelikož kategorie našeho každodenního myšlení jsou do značné míry metaforické a naše každodenní uvažování zahrnuje metaforická vyvozování a dedukce, je tedy běžná racionalita co do své vlastní povahy imaginativní. Za předpokladu, že chápeme básnickou metaforu na základě metaforického vyplývání a dedukcí, můžeme pozorovat, že produkty básnické imaginace jsou z téhož důvodu co do své povahy částečně racionální.

Metafora je jedním z našich nejdůležitějších nástrojů, s jejichž pomocí se můžeme pokusit o částečné pochopení toho, co nelze pochopit v úplnosti: našich pocitů, estetických zkušeností, morální praxe a duchovního uvědomění. Toto úsilí naší imaginace není zbaveno racionálnosti; jelikož využívá metafory, využívá i imaginativní racionality.

Experienciální (zkušenostní) přístup nám rovněž umožňuje, abychom překlenuli propast mezi objektivistickým a subjektivistickým mýtem o nestrannosti a o možnosti být spravedlivý a objektivní. Těmito dvěma možnostmi volby, které tyto mýty nabízejí, jsou absolutní objektivita na jedné straně a čistě subjektivní intuice na straně druhé. Všimli jsme si již, že pravda je vůči porozumění relativní, což znamená, že neexistuje absolutní stanovisko, jež by nám umožnilo dosáhnout absolutních objektivních pravd o světě. To však neznamená, že neexistují žádné pravdy; znamená to pouze, že pravda je relativní vzhledem k našemu pojmovému systému, který je zakotven a neustále prověřován naší zkušeností i zkušeností jiných příslušníků naší kultury v každodenních interakcích s jinými lidmi, jakož i s naším fyzickým a kulturním prostředím.

Ačkoli neexistuje žádná absolutní objektivita, může existovat jistý druh objektivitu, který je relativní vůči po-

jmovému systému určité kultury. Hlavním smyslem nestrannosti a nezájatosti ve společenských otázkách je pozvednout se nad závažné *individuální* předpojatosti. Hlavním smyslem objektivitu při vědeckém experimentování je vyloučit účinky *individuální* iluze a omylu. Tím nechceme říci, že se nám úspěšně podaří vyloučit své individuální zaujetí vždycky, pokud se nám to podaří vůbec, abychom dosáhli úplné objektivitu, která je relativní vzhledem k pojmovému systému a kulturní množině hodnot. Chceme tím pouze říci, že čistě subjektivní intuice není pro nás jediným možným východiskem. Ani tím však nechceme říci, že pojmy a hodnoty jisté specifické kultury se stávají konečným rozhodčím, pokud jde o nestrannost v jejím rámci. Mohou existovat, a typicky také existují transkulturní pojmy a hodnoty, které vymezují jistý standard slušnosti a nestrannosti, který je velmi odlišný od standardu jisté specifické kultury. Co bylo například slušné v nacistickém Německu, nebylo slušné v očích světového společenství. Ale vraťme se domů: vyskytují se soudní procesy, v nichž neustále vystupují sporné otázky slušnosti a nezájatosti, procházející napříč subkulturami s hodnotami, jež jsou navzájem konfliktní. V těchto případech obvykle právě majoritní kultura má možnost definovat slušnost a nezájatost vzhledem k *jejím* hodnotám, avšak tyto kulturní hodnoty převažujícího společenského proudu se během doby mění a jsou často podrobovány kritice jiných kultur.

Je zde však něco, co oba mýty — objektivismu i subjektivismu — opomíjejí: je to způsob, jak *rozumíme* světu skrze své *interakce* s ním. Objektivismus opomíjí hlavně fakt, že porozumění, a tedy i pravda, je nutně relativní vzhledem k našim kulturním pojmovým systémům a že je nelze zasadit do žádného absolutního nebo neutrálního pojmového systému. Objektivismus rovněž opomíjí fakt, že lidské pojmové systémy jsou co do své povahy metaforické, což znamená imaginativní chápání jednoho druhu věcí na základě jiného druhu věcí. Co opomíjí subjektivismus v první řadě, je okolnost, že naše chápání, a to dokonce i to nejobraznější, je dáno na základě našeho pojmového systému,

který je zakotven v našem úspěšném fungování ve fyzickém i kulturním prostředí, jehož jsme součástí. Opomíjí také fakt, že k metaforickému chápání patří také metaforické vyplývání, které je jistou imaginativní podobou racionality.

26. MÝTUS OBJEKTIVISMU V ZÁPADNÍ FILOZOFII A LINGVISTICE

NAŠE VÝZVA MÝTU OBJEKTIVISMU

Mýtus objektivismu převládal v západní kultuře, a zejména v západní filozofii od před Sokratiků až po naše dny. Náзор, že máme přístup k absolutním a bezpodmínečným pravdám o světě, je úhelným kamenem západní filozofické tradice. Mýtus objektivity kvetl jak v tradicích racionalistických, tak empirických, jež se v tomto ohledu liší pouze ve svých výkladech, jak k takovýmto absolutním pravdám dospíváme. Podle racionalistů pouze naše vrozená schopnost rozumně uvažovat nám umožňuje poznávat věci, jaké skutečně jsou (věci o sobě). Pro empiriky veškeré poznání světa vychází (přímo nebo nepřímo) z našeho smyslového vnímání a je konstruováno z prvků smyslových vjemů. Kantova syntéza racionalismu a empirismu zapadá rovněž do rámce objektivistické tradice, přestože tento filozof tvrdí, že nemůže existovat žádné poznání věcí o sobě. Kant se stává objektivistou v důsledku svého tvrzení, že vzhledem k těm druhům věcí, které všichni lidé mohou nazírat svými smysly (to je jeho empirické dědictví), můžeme dosáhnout univerzálně platného poznání a univerzálně platných morálních zákonů díky tomu, že užíváme svého univerzálního rozumu [Vernunft — pozn. překl.] (to je jeho racionalistické dědictví). Tato objektivistická tradice se v západní filozofii zachovala až podnes u pokračovatelů logických pozitivistů, ve fregeovské tradici, v husserlovské tradici a v lingvistice u novoracionalistů, kteří vycházejí z tradice Noama Chomského.

Náš výklad metafory jde proti této tradici. Se zřením k lidskému porozumění nazíráme metaforu jako něco podstatného a jako mechanismus k vytváření nového významu a nových skutečností v našem životě. Takto se rozcházíme s většinou západní filozofické tradice, která v metafoře spatřovala jakéhosi činitele subjektivismu a tedy i něco, čím bylo rozvraceno hledání absolutní pravdy. A navíc naše názory na konvenční metaforu se rozcházejí s moderními názory na jazyk, význam, pravdivost a chápání, které v současné angloamerické analytické filozofii převládají a jsou přebírány jako nesporné také do moderní lingvistiky, jakož i do ostatních disciplín. Následuje reprezentativní seznam těchto předpokladů týkajících se jazyka, významu, pravdivosti a chápání. Nikoli všichni objektivističtí filozofové a lingvisté je přijímají souhrnně všechny, avšak zdá se, že alespoň nejvlivnější osobnosti z nich uznávají většinu.

Pravdivost je věcí souladu slov se světem.

Teorie významu přirozených jazyků se zakládá na teorii pravdy, která je nezávislá na způsobu, jak lidé rozumějí jazyku a jak ho užívají.

Význam je objektivní a odpoutaný od tělesné stránky člověka, nezávislý na lidském chápání.

Věty jsou abstraktní objekty s inherentními strukturami.

Význam věty se dá získat z významu jeho částí a struktury věty.

Komunikace spočívá v tom, že mluvčí přenáší posluchači sdělení s pevným významem.

To, jak člověk rozumí větě, a co tato věta znamená *pro něj*, je funkcí objektivního významu věty a toho, co si tento člověk myslí o světě a o kontextu, v němž se věty užívá.

Náš výklad konvenční metafory je se všemi těmito předpoklady nekonsistentní. Význam jisté věty je dán na bázi pojmové struktury. Jak jsme si ukázali, většina pojmové struktury přirozeného jazyka je co do své povahy metaforická. Pojmová struktura je zakotvena ve fyzické a kulturní zkušenosti, což platí i o metaforách konvenčních. Význam tedy není nikdy odpoutaný od tělesné stránky člověka ani není objektivní a je vždy zakotven ve vytváření a používání pojmového systému. Nadto je pravdivost dána vždy ve

vztahu vůči pojmovému systému a vůči metaforám, které mu dávají strukturu. Pravda tedy není absolutní nebo objektivní, nýbrž je založena na porozumění. Věty tedy nemají inherentní, objektivně dané významy a komunikace nemůže být pouhý přenos takovýchto významů.

Vůbec není zřejmé, proč je náš výklad těchto věcí tak odlišný od standardních filozofických a lingvistických stanovisek. Základním důvodem bude asi okolnost, že všechna standardní stanoviska jsou založena na mýtu objektivismu, kdežto náš výklad metafory je s tímto mýtem nekonsistentní. Takový radikální nesouhlas s dominantními teoriemi tak základních věcí vyžaduje vysvětlení. Jak je možné, že jistý výklad metafory zpochybňuje základní předpoklady týkající se pravdy, významu a chápání, které se zrodily v převládajících směrech západní filozofické tradice? Odpověď na to vyžaduje daleko podrobnější vysvětlení objektivistických předpokladů týkajících se jazyka, pravdy a významu, než jsme doposud podali. Vyžaduje to podrobnější formulaci, (a) jaké jsou tyto objektivistické předpoklady, (b) jak jsou motivovány a (c) jaké jsou jejich důsledky pro obecný výklad jazyka, pravdy a významu.

Smyslem této analýzy není pouze odlišit naše názory na jazyk od názorů standardních, nýbrž ukázat na příkladu, jak velký vliv má mýtus objektivismu v západní kultuře, a to v těch směrech, o nichž jsme se doposud nezmínili. A co víc, chtěli bychom naznačit, že mnoho problémových okruhů se může do naší kultury dostávat díky slepému přejímání mýtu objektivismu a že zde existuje i jiná alternativa, která od nás nevyžaduje, abychom se uchylovali k radikálnímu subjektivismu.

JAK JSOU STANDARDNÍ TEORIE VÝZNAMU ZAKOŘENĚNY V MÝTU OBJEKTIVISMU

Mýtus objektivismu, který je základem objektivistické tradice, má pro teorii významu velmi specifické důsledky. Rádi bychom ukázali, v čem tyto důsledky spočívají, jak vyrůstají z mýtu objektivismu a proč jsou ze

zkušenostního (experienciálního) hlediska neudržitelné. Ne všichni objektivisté zastávají všechna následující stanoviska, ale u objektivistů je obvyklé zastávat v té či oné podobě většinu z nich.

VÝZNAM JE OBJEKTIVNÍ

Objektivisté charakterizují význam čistě na základě podmínek objektivní pravdy nebo nepravdy. Z objektivistického hlediska jazykové konvence přiřazují každé větě jistý *objektivní význam*, který určuje objektivní pravdivostní podmínky, jsou-li dány jisté tzv. „indexové“ prvky kontextu: kdo je mluvčím, kdo jsou posluchači, čas a místo výpovědi, předměty, na něž se odkazuje slovy „tamto“, „toto“ atd. Objektivní význam věty tedy nezávisí na způsobu, jakým mu náhodou rozumí jakýkoli daný člověk, popř. na tom, zda mu rozumí vůbec. Například papoušek může být vycvičen, aby říkal „It's raining“ [„Prší“], aniž by vůbec rozuměl významu této anglické [české] věty. Věta však má též objektivní význam, ať už ji říká papoušek, nebo člověk, a bude pravdivá, když bude náhodou zrovna pršet, a nepravdivá, když nebude pršet. Při objektivistickém výkladu významu jistý člověk rozumí objektivnímu významu věty, rozumí-li podmínkám, za nichž je pravdivá nebo nepravdivá.

Objektivista předpokládá nejen to, že podmínky objektivní pravdivosti a nepravdivosti existují, nýbrž i to, že jsou dokonce lidem dostupné. Bere se to jako něco zřejmého. Podívejte se kolem sebe. Leží-li na podlaze tužka, pak je věta „There is a pencil on the floor“ [„Na podlaze leží tužka“] pravdivá, a mluvíte-li anglicky [česky] a vnímáte-li na podlaze tužku, budete ji právem považovat za pravdivou. Předpokládá se, že takové věty jsou objektivně pravdivé nebo nepravdivé a že je vám bezpočet takových pravd dostupný. Jelikož jsou lidé s to rozumět podmínkám, za nichž může být jistá věta objektivně pravdivá, může mít jazyk konvence, s jejichž pomocí jsou takovéto objektivní významy větám přiřazovány. Podle objektivistického hlediska

budou tedy konvence, které má jazyk pro vzájemné přiřazování vět k objektivním významům, záviset na mluvčích jazyka, schopných rozumět větám jako něčemu, co má onen objektivní význam. Mluví-li tedy objektivista o porozumění (doslovněmu) významu jisté věty, pak mluví o porozumění, které činí větu objektivně pravdivou nebo nepravdivou. Obecně řečeno, objektivistické pojetí porozumění je omezeno na porozumění podmínkám pravdivosti nebo nepravdivosti.

Toto jsme na mysli *neměli*, když jsme mluvili o „porozumění“. Říkáme-li, že objektivista hledí na význam jako na něco nezávislého na porozumění, chápeme slovo „porozumění“ ve smyslu našem, nikoli ve smyslu jeho.

VÝZNAM JE ODPOUTANÝ OD TĚLESNĚNÉ STRÁNKY

Podle názoru objektivistů objektivní význam není významem, který by byl *pro* někoho. Dá se říci, že výrazy v nějakém přirozeném jazyce mají objektivní význam pouze tehdy, je-li tento význam nezávislý na čemkoli, co lidé dělají, ať už při mluvení, nebo při činnosti. To znamená, že význam musí být odpoutaný od tělesné stránky. Frege například rozlišuje „smysl“ (Sinn), objektivní význam znaku, od „ideje“, která vzniká

ze vzpomínek a smyslových dojmů, které jsem měl, a z interních i externích činností, které jsem vykonal. ... Idea je subjektivní. ... V tomto světle si nemusíme dělat žádné starosti, mluvíme-li prostě o významu *jako takovém* (the sense), kdežto v případě ideje je — přesně řečeno — nutno dodat, komu patří a kdy. [Frege 1966, str. 59–60]

Fregův „smysl“ je objektivní odtělesněný význam. Každý jazykový výraz má v řeči odtělesněný význam, který je s ním asociován. To nám připomíná metaforu POTRUBÍ, kde „význam existuje přímo ve slovech“.

Fregovská tradice žije dodnes v díle žáků Richarda Montague, jakož i v dílech jiných. V žádné z těchto prací o sémantice není význam věty chápán tak, jako by nějak

závisel na způsobu, jímž jí jistý člověk rozumí. Montague to říká tímto způsobem: „Podobně jako Donald Davidson považují konstrukci teorie pravdy — nebo lépe obecnějšího pojetí pravdy při arbitrární interpretaci — za základní cíl seriózní syntaxe a sémantiky“ (1974, str. 188). Důležitými slovy jsou zde „arbitrární interpretace“. Montague předpokládá, že teorie významu a pravdy jsou čistě matematické záležitosti, a jeho cílem bylo zachovat jistou „arbitrární interpretaci“ neposkvřenou ničím, co by mělo něco společného s lidmi, zejména s lidskou psychologií nebo lidským chápáním. Směřoval k tomu, aby jeho dílo bylo aplikovatelné na jakýkoli druh bytostí ve vesmíru vůbec a aby bylo prosto jakýchkoli omezení, která by si při této aplikaci vynucoval jakýkoli speciální druh bytosti.

UVEDENÍ SLOV V SOULAD SE SVĚTEM BEZ LIDÍ NEBO LIDSKÉHO POROZUMĚNÍ

Objektivistická tradice spatřuje v sémantice zkoumání toho, jak jazykové výrazy mohou odpovídat světu přímo, aniž by do toho zasahovalo lidské porozumění. Pravděpodobně nejjasněji toto stanovisko vyjádřil David Lewis:

Moje návrhy nebudou tedy odpovídat očekáváním těch, kteří se při analýze významu obracejí bezprostředně k psychologii a sociologii uživatelů jazyka: k záměrům, smyslové zkušenosti a mentálním ideám nebo ke společenským pravidlům, konvencím a pravidelnostem. Rozlišuji dva tematické okruhy: předně popis možných jazyků nebo gramatik jakožto abstraktních sémantických systémů, s jejichž pomocí jsou symboly asociovány s aspekty světa; a za druhé popis psychologických a sociologických faktů, pomocí nichž se jeden konkrétní z těchto abstraktních sémantických systémů stává tím systémem, jehož užívá jistý člověk nebo populace. Ze směřování těchto dvou tematických okruhů vzniká pouze zmatek. [Lewis 1972, str. 170]

Lewis zde jde pouze ve stopách Montaguovy praxe tím, že se pokouší vyložit, jak může být jazyk v souladu se světem — „jak jsou symboly asociovány s aspekty světa“ —

tedy podat výklad natolik obecný a dostatečně arbitrární, aby se hodil na jakákoli myslitelná psychologická nebo sociologická fakta týkající se toho, jak lidé užívají jazyka a jak mu rozumějí.

TEORIE VÝZNAMU MÁ ZA ZÁKLAD TEORII PRAVDY

Možnost výkladu objektivní pravdy nezávislé na jakémkoli lidském porozumění otevírá možnost i pro teorii objektivního významu. Podle objektivistického výkladu pravdy je možné, aby věta sama o sobě byla nebo nebyla v souladu se světem. Je-li s ním v souladu, je pravdivá, není-li, je nepravdivá. Přímou z toho vznikl onen objektivistický výklad významu, který se zakládá na pravdě. A opět to říká nejjasněji David Lewis: „Význam je u věty něco, co určuje podmínky, za nichž je věta pravdivá, nebo nepravdivá“ (1972, str. 173).

Tomuto se dostalo zobecnění, aby význam dostaly i věty performativní, jako jsou rozkazy a sliby, s použitím technických prostředků formulovaných v práci Lakoffové (1972) a Lewisové (1972). Tato technika užívá definice pravdy na základě „souladu se světem“, což je technicky vymezeno podmínkami satisfakce v jistém modelu. Podmínky úspěšnosti mluvních aktů jsou podobně definovány na základě podmínek satisfakce neboli „souladu se světem“. Budeme-li dále v textu mluvit o „pravdivosti“ a „nepravdivosti“, bude to třeba chápat tak, že mluvíme v termínech podmínek satisfakce a že do toho zahrnujeme jak mluvní akty, tak tvrzení.

VÝZNAM JE NEZÁVISLÝ NA ÚZU

Objektivistický výklad pravdy požaduje, aby i význam byl objektivní. Má-li být význam objektivní, musejí z něho být vyloučeny všechny subjektivní prvky — tedy cokoli, co je příznačné pro jistý konkrétní kontext, kulturu nebo modus porozumění. Podle Donalda Davidsona: „Doslovný význam a pravdivostní podmínky lze přiřa-

dit slovům a větám, aniž bychom přihlíželi ke konkrétním kontextům použití“(1978, p. 33).

VÝZNAM JE SLOŽKOVÝ — TEORIE STAVEBNICE

Podle mýtu objektivismu je svět udělán z předmětů; ty mají dobře definované inherentní vlastnosti nezávislé na nikom a na ničem, kdo, popř. co je s nimi ve styku, přičemž existují neměnné vztahy, které mezi nimi v kterémkoli okamžiku platí. Tyto zřetele mýtu objektivismu vedou k vytvoření stavebnicové teorie významu. Jestliže je svět udělán ze správně definovaných objektů, můžeme jim v jistém jazyce dát jména. Mají-li předměty správně definované inherentní vlastnosti, je možno mít jazyk s jednomístnými predikáty, které odpovídají každé z těchto vlastností. A stojí-li předměty navzájem v neměnných vztazích (přinejmenším v každém daném okamžiku), je možno mít jazyk s vícemístnými predikáty, které odpovídají každému z těchto vztahů.

Za předpokladu, že svět takový je a že máme takový jazyk, můžeme s pomocí syntaxe tohoto jazyka konstruovat věty, které jsou s to přímo odpovídat jakékoli situaci ve světě. Významem celé věty budou její pravdivostní podmínky, tj. podmínky, za nichž může být věta uvedena do souladu s nějakou situací. Význam celé věty bude zcela záviset na významu jejích částí a na tom, jak části do sebe navzájem zapadají. Významy částí budou specifikovat, kterými jmény je možno vybrat které předměty a kterými predikáty je možno vybrat které vlastnosti a relace.

Objektivistické teorie významu jsou co do své povahy veskrze složkové — tj. jsou to teorie stavebnic — a takovými být musí. Důvodem je okolnost, že pro objektivistu svět skutečně je udělán ze stavebnicových kostek: definovatelných předmětů a jasně vytyčených inherentních vlastností a relací. Kromě toho musí každá věta jazyka obsahovat všechny nezbytné kostky stavebnice, takže společně se syntaxí není už zapotřebí ničeho jiného k tomu, aby byly získány pravdivostní podmínky věty. Toto „něco jiného“, které je vyloučeno, je jakýkoli druh lidského porozumění.

OBJEKTIVISMUS PŘIPOUŠTÍ ONTOLOGICKOU RELATIVITU BEZ LIDSKÉHO POROZUMĚNÍ

Logičtí pozitivisté (např. Carnap) se pokusili realizovat objektivistický program svými pokusy vytvořit jistý univerzálně aplikovatelný formální (logický) jazyk, který by měl všechny uvedené stavebnicové vlastnosti, jakož i všechny další charakteristické vlastnosti, o nichž jsme zatím mluvili. Richard Montague (1974) tvrdil, že vytvořil jakousi „univerzální gramatiku“, která provádí projekci (zobrazení) přirozeného jazyka na takovýto univerzálně aplikovatelný formální jazyk.

Quine v reakci na taková univerzalistická tvrzení argumentoval, že každý jazyk má svou vlastní v sobě zabudovanou ontologii a že to, co se považuje za předmět, vlastnost nebo relaci, může se jazyk od jazyka lišit. Toto stanovisko je známo jako teze „ontologické relativity“.

Tezi ontologické relativity je možno držet v mezích objektivistického programu, aniž by bylo nutno uchýlovat se k lidskému porozumění nebo kulturní odlišnosti. Takové relativistické stanovisko se vzdává možnosti vytvořit jeden univerzálně aplikovatelný logický jazyk, do něhož by se daly adekvátně přeložit všechny přirozené jazyky. Místo toho tvrdí, že každý přirozený jazyk vyčleňuje to, co je ve světě, různými způsoby — vždy přitom vybíraje předměty, které v něm reálně existují, a vlastnosti a relace, které v něm reálně existují. Avšak poněvadž různé jazyky *možou* mít v sobě zabudovány různé ontologie, neexistuje záruka, že libovolné dva jazyky budou obecně vzato souměřitelné.

Relativistická verze objektivistického výkladu významu tedy tvrdí, že význam a pravdivostní podmínky jsou objektivně dány nikoli na univerzálním základě, nýbrž pouze relativně vzhledem k danému jazyku. Tento relativistický objektivismus se stále drží mýtu objektivismu, protože tvrdí, že pravda je objektivní a že existují předměty ve světě s inherentními vlastnostmi. Avšak podle relativistického objektivismu pravda vyjádřitelná v jednom jazyce nemusí být přeložitelná do jazyka jiného, jelikož každý jazyk může roz-

čleňovat svět různým způsobem. Avšak ať už jsou jazykem vybrány entity jakékoli, existují ve světě objektivně jakožto entity. Pravda a význam jsou v tomto výkladu stále objektivní (třebaže relativní vzhledem k danému jazyku) a lidské porozumění je stále vyloučeno jakožto pro význam a pravdu irelevantní.

JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU
PŘEDMĚTY: VÝCHOZÍ PŘEDPOKLAD
OBJEKTIVISTICKÉ LINGVISTIKY

Podle mýtu objektivismu předměty mají vlastnosti samy v sobě a o sobě a jsou ve vzájemných vztazích nezávisle na jakékoli bytosti, která jim rozumí. Jsou-li slova a věty napsány, lze je jako předměty nazírat snadno. Toto byl výchozí předpoklad objektivistické lingvistiky od jejích počátků v dávnověku až po dnešek: Jazykové výrazy jsou předměty, které mají vlastnosti v sobě a o sobě a jsou v neměnných vzájemných vztazích nezávisle na jakémkoli člověku, který je říká nebo který jim rozumí. Jakožto předměty mají části — jsou udělány ze stavebních kamenů: slova se skládají z kořenů, předpon, přípon, infixů; věty se skládají ze slov a slovních spojení; texty (promluvy, diskursy) se skládají z vět. V rámci jazyka mohou být jeho části v různých vzájemných vztazích v závislosti na jejich stavebnicové struktuře a jejich inherentních vlastnostech. Zkoumání této stavebnicové struktury, inherentních vlastností a vzájemných vztahů se tradičně nazývá *gramatika*.

Objektivistická lingvistika se sama považuje za jediný vědecký přístup k lingvistice. Předměty musejí být analyzovatelné samy v sobě a o sobě, nezávisle na kontextech nebo způsobech, jak jim lidé rozumějí. Stejně jako v objektivistické filozofii i v lingvistice jsou tradice jak racionalistické, tak empirické. Empirická tradice reprezentovaná moderním americkým strukturalismem L. Bloomfielda, Z. Harri-se a jejich pokračovatelů považuje texty za jedině objekty vědeckého zkoumání. Racionalistická tradice reprezentovaná evropským strukturalismem, např. Jakobsonovým, a americkými osobnostmi jako Sapir, Whorf a Chomsky po-

važovala jazyk za něco, co má mentální realitu, a jazykové výrazy za mentální reálné předměty.

GRAMATIKA JE NEZÁVISLÁ NA
VÝZNAMU A POROZUMĚNÍ

Právě jsme si ukázali, jak mýtus objektivismu vede ke vzniku názoru na jazyk, podle něhož jazykové výrazy jsou předměty s inherentními vlastnostmi, stavebnicovou strukturou a neměnnými vztahy mezi předměty. Podle mýtu objektivismu jazykové objekty, které existují — i jejich stavebnicová struktura, jejich vlastnosti a jejich relace — jsou nezávislé na způsobu, jak jim lidé rozumějí. Z tohoto názoru na jazykové výrazy jako na předměty plyne, že gramatika se dá zkoumat nezávisle na významu nebo lidském porozumění.

Tuto tradici ztělesňuje lingvistika Noama Chomského, který vytrvale tvrdí, že gramatika je věcí čisté formy nezávislé na významu nebo lidském porozumění. Jakýkoli aspekt jazyka, do kterého je přimíšeno lidské porozumění, je pro Chomského *ex definitione* mimo zkoumání gramatiky v tomto smyslu. Chomského používání termínu „kompetence“ v protikladu k „performanci“ je pokusem definovat jisté aspekty jazyka jako jediné legitimní předměty toho, co považuje za vědeckou lingvistiku — tj. za to, co my jsme nazvali objektivistickou lingvistikou v racionalistickém modu, zahrnující pouze čistou formu a vylučující všechny záležitosti lidského porozumění a jazykového úzu. Ačkoli Chomsky považuje lingvistiku za odvětví psychologie, je pro něj odvětvím *nezávislým*, a to takovým, které není žádným způsobem závislé na způsobu, jak lidé skutečně jazyku rozumějí.

OBJEKTIVISTICKÁ TEORIE
KOMUNIKACE JAKO JISTÁ VERZE
POTRUBNÍ METAFORY

V okruhu objektivistické lingvistiky a filozofie jsou významy a jazykové výrazy nezávisle existujícími předměty. Takový názor umožňuje vznik teorie

komunikace, která velmi přesně odpovídá metafoře POTRUBÍ:

Významy jsou předměty.
Jazykové výrazy jsou předměty
Jazykové výrazy mají (v sobě) význam.
V komunikaci mluvčí odesílá neměnný význam posluchači
skrže jazykový výraz asociovaný s oním významem.

Díky tomu je možno objektivně říci, jaký význam máte na mysli, a komunikační neúspěchy jsou věcí subjektivních chyb: protože významy jsou objektivně právě ve těchto slovech, pak jsme buď nepoužili slov správně odpovídajících tomu, co jsme měli na mysli, nebo jsme byli špatně pochopeni.

JAK BY MOHL VYPADAT OBJEKTIVISTICKÝ VÝKLAD POROZUMĚNÍ

Objasnili jsme již, co objektivista míní porozuměním doslovnému objektivnímu významu věty; míní tím totiž porozumění podmínkám, za nichž by byla věta objektivně pravdivá nebo nepravdivá. Objektivisté však uznávají, že člověk může chápat jistou větu v daném kontextu v jiném významu, než je její doslovný objektivní význam. Tento jiný význam se obvykle nazývá „význam mluvčího“ nebo „uživatelský význam“ a objektivisté typicky uznávají, že každý úplný výklad porozumění bude muset vysvětlit i tyto případy (viz Grice 1957).

Mějme například větu „Je to skutečný génius“ použitou v kontextu, kde jde o jasně patrný sarkasmus. Podle objektivistického výkladu existuje jistý *objektivní význam* věty „Je to skutečný génius“, totiž že někdo má velké intelektuální potence. Avšak *význam mluvčího* je zde v protikladu k objektivnímu významu věty.

Tento výklad významu mluvčího by se dal znázornit v příslušném sarkastickém kontextu takto:

(A) Výpovědi věty S (S = „Je to skutečný génius“), která má objektivní význam M (= má velké intelektuální potence),

mluvčí zamýšlí sdělit posluchači objektivní význam M' (M' = je to naprostý idiot).

Takto se dá v objektivistickém rámci vyložit význam *pro* někoho. Věta (A) je něco, co může být v daném kontextu objektivně pravdivé nebo nepravdivé. Je-li (A) pravdivá, pak věta S „Je to skutečný génius“ může znamenat *je to naprostý idiot* jak pro mluvčího, tak pro posluchače, jestliže posluchač záměry mluvčího rozpozná.

Tato technika, která má svůj původ u teoretiků mluvních aktů, byla adaptována vzhledem k objektivistické tradici jako způsob, jak získat z objektivního významu věty, tj. z jejích podmínek objektivní pravdy nebo nepravdy, význam *pro* někoho. Technický trik zde spočívá v tom, že se užívá dvou objektivních významů, M a M', spolu s větou (A), která má rovněž objektivní význam, a to tak, aby se dospělo k výkladu významu mluvčího a významu posluchače, tj. k významu *pro* někoho. K tomu je ovšem zapotřebí přiznat, že intence mluvčího je objektivně reálná, což by ovšem mnozí objektivisté mohli popírat.

Příklad, který jsme uvedli, je příkladem sarkasmu, kdy M a M' mají protikladný význam, tedy protikladné pravdivostní podmínky. Když se mluví doslovně, jde o případ, kdy M = M'. V objektivistickém programu se to považuje za obecnou techniku vysvětlení všech případů významu *pro* nějakého člověka, zejména když mluvčí říká jedno a míní něco jiného: při přehánění, zdrženlivém vyjadřování, náznacích, ironii a ve všech případech obrazného jazyka, zejména metafory. Realizace tohoto programu by znamenala formulování obecných zásad, které by odpovídaly na tuto otázku:

Máme-li větu S a její *doslovný* objektivní význam M a máme-li relevantní znalost kontextu, které specifické principy nám umožní předpovědět, jaký bude v tomto kontextu *význam mluvčího* M'?

To se zejména týká případu s metaforou. Například: „Tato teorie je udělána z laciného štku“ bude mít podle objektivistického výkladu doslovný objektivní význam (M), který je nepravdivý, totiž: *tato teorie je udělána z nepříliš*

drahé malty. Doslovný objektivní význam je nepravdivý, protože teorie nejsou taková věc, která by se vůbec dala z malty udělat. Přesto však „Tato teorie je udělána z laciného štku“ může mít zamýšlený význam mluvčího (M'), který by mohl být pravdivý, totiž: *tato teorie je slabá*. V tomto případě je problémem poskytnout takové obecné principy interpretace, s nimiž by se mohl posluchač dostat od věty S („Tato teorie je udělána z laciného štku“) k zamýšlenému významu mluvčího M' (*tato teorie je slabá*) přes objektivní význam M (*tato teorie je udělána z nepříliš drahé malty*).

Objektivistu považuje všechny metafory za případy nepřímého významu, kdy $M \neq M'$. Všechny věty obsahující metafory mají objektivní významy, které jsou v typickém případě buďto očividně nepravdivé (např. „Tato teorie je udělána z laciného štku“) nebo očividně pravdivé („Musolini byl živočich“). Pochopit větu (např. „Tato teorie je udělána z laciného štku“) jako metaforickou vždy také znamená chápat ji nepřímě jako větu nesoucí objektivní význam M' (*teorie je slabá*), který je odlišný od doslovného objektivního významu M (*tato teorie je udělána z nepříliš drahé malty*).

Objektivistický výklad porozumění se tak vždy opírá o svůj výklad objektivní pravdy. Zahrnuje dva druhy porozumění, přímé a nepřímé. Přímé porozumění je pochopení doslovného objektivního významu věty na základě podmínek, za nichž může být objektivně pravdivá. Nepřímé porozumění zahrnuje i postižení toho, že mluvčí užívá jedné věty, aby sdělil nějaký nepřímý význam, přičemž sdělovanému významu lze porozumět přímo na základě objektivních pravdivostních podmínek.

Z objektivistického výkladu metafory plynou automaticky čtyři důsledky:

Podle definice nemůže existovat nic takového jako metaforický pojem nebo metaforický význam. Významy jsou objektivní a specifikují podmínky objektivní pravdy. Podle definice existují způsoby, jak charakterizovat svět takový, jaký je nebo jaký by mohl být. Podmínky objektivní pravdy prostě neposkytují způsoby, jak vidět jednu věc na základě jiné věci. Objektivní významy nemohou být tedy metaforické.

Ježto metafora nemůže být věcí významu, může být tedy jediné věcí jazyka. Metafora může nám podle objektivistického názoru přinejlepším poskytnout nepřímý způsob *mluvení* o nějakém objektivním významu M' tím, že užívá jazyka, jehož by se užilo doslovně k mluvení o nějakém jiném objektivním významu M, který je obvykle nepravdivý zcela očividným způsobem.

Opět podle definice nemůže existovat nic takového jako doslovná (konvenční) metafora. Věty se užívá doslovně, když $M' = M$, tj. když významem mluvčího je význam objektivní. Metafora se může vyskytnout jedině tehdy, když $M' \neq M$. Podle objektivistické definice je tedy doslovná metafora kontradikcí ve výchozích termínech a doslovný jazyk nemůže být metaforický. *Metafora může přispět k porozumění jedině tím, že nás dovede k pozorování objektivních podobností, tj. podobností mezi objektivními významy M a M'.* Tyto podobnosti se musejí zakládat na sdílených *inherentních vlastnostech* předmětů — vlastnostech, které předměty skutečně mají v sobě a o sobě.

Je tedy objektivistický výklad významu zcela v rozporu se vším, co jsme v této knize doposud tvrdili. Tento názor na význam a na metaforu nás provázel po celou historii od starých Řeků. Je v souladu s metaforou POTRUBÍ („Význam je přímo ve slovech“) a je také v souladu s mýtem objektivismu.

27. JAK METAFORA PROZRAKUJE OMEZENÍ MÝTU OBJEKTIVISMU

Jádro objektivistické tradice ve filozofii vzešlo přímo z mýtu objektivismu: svět je udělán z jasně vymezených předmětů s inherentními vlastnostmi a neměnnými vzájemnými relacemi. Vycházejíce z lingvistických důkazů (zejména metafory) namítáme, že objektivistická filozofie není s to vyložit způsob, jak rozumíme své vlastní zkušenosti, myšlenkám a jazyku. Dovožujeme, že adekvátní výklad vyžaduje

- nazírání předmětů pouze jakožto entit jsoucích ve vztahu k našim interakcím se světem a našim projekcím na svět
- nazírání vlastností jako vlastností spíše interakčních než inherentních
- nazírání kategorií jako zkušenostních *gestaltů* definovaných skrze prototyp, místo abychom v nich spatřovali něco striktně neměnného a definovaného s pomocí množinové teorie

Otázky, které mají něco společného s významem v přirozeném jazyce a se způsobem, jak lidé rozumějí jak svému jazyku, tak svým zkušenostem, posuzujeme spíše jako empirické záležitosti než jako věc apriorních filozofických předpokladů a argumentace. Z oněch možných okruhů důkazů, které mohou být pro tuto problematiku relevantní, jsme si vybrali metaforu a způsob, jak jí rozumíme. Zaměřili jsme se na metaforu z těchto čtyř důvodů:

V objektivistické tradici se o metaforu projevuje v nejlepším případě jen okrajový zájem a ze zkoumání sémantiky (objektivního významu) je zcela vyloučena. Je považová-

na za něco, co má pouze okrajovou závažnost pro výklad pravdy.

Naproti tomu my jsme zjistili, že metafora prostupuje skrz naškrz nejen naším jazykem, nýbrž i naším pojmovým systémem. Je pro nás nepředstavitelné, že by jakýkoli jev tak základní pro náš pojmový systém nemohl být při výkladu pravdy a významu jevem ústředním.

Pozorováním jsme zjistili, že metafora je jedním z nejzákladnějších mechanismů, který pro porozumění vlastní zkušenosti vůbec máme. To nekorespondovalo s objektivistickým názorem, že metafora je při výkladu významu a pravdy pouze věcí okrajového zájmu a že při porozumění hraje v nejlepším případě jen podružnou roli.

Zjistili jsme, že metafora je schopna tvořit nový význam, vytvářet podobnosti, a tím i vymezovat novu skutečnost. Takový názor se ve standardním objektivistickém obrazu světa uplatnit nedá.

OBJEKTIVISTICKÝ VÝKLAD KONVENČNÍ METAFORY

Mnohá z těch fakt, o nichž jsme hovořili, byla v objektivistické tradici známa již delší dobu, avšak byla jim dávána zcela jiná interpretace, než jim dáváme my.

Konvenční metaforické pojmy, které my přijímáme jako něco, co strukturuje náš běžný denní pojmový systém, jsou objektivisty považovány za něco, co neexistuje. Metafora jsou pro ně záležitostí pouhého jazyka; takové věci jako metaforické pojmy se nevyskytují.

Slova a výrazy, které jsme chápali jako případy metaforických pojmů (např. *strávit* ve větě „nemohu všechna tato fakta strávit“), by byly objektivisty považovány za něco, co vůbec není případem živé metafory. Pro ně by slovo *strávit* mělo dva různé a odlišné doslovné (objektivní) významy — *strávit*₁ pro potravu a *strávit*₂ pro myšlenky. Podle tohoto výkladu by existovala dvě slova *strávit*, která jsou homonymy, podobně jako dvě slova *kolej* (*kolej jako cesta kola a kolej, kde bydlí studenti*).

Objektivista by mohl připustit, že *strávit* nějakou *myšlenku* byla kdysi metafora, ale tvrdil by, že výraz už metaforický není. Pro něho je to „mrtvá metafora“, tedy taková metafora, která se stala konvenční a má svůj vlastní doslovný význam. Jinými slovy se tak říká, že existují dvě homonymní slova *strávit*.

Objektivista by patrně připustil, že *strávit*₁ a *strávit*₂ mají podobné významy a že tato podobnost je východiskem původní metafory. Podle něho to vysvětluje, proč se téhož slova užívá k vyjadřování dvou různých významů; kdysi to byla metafora, stala se konvencionalizovanou součástí jazyka; zemřela a zmrazila se, přičemž převzala starý metaforický význam jako nový význam doslovný.

Objektivista by si povšiml, že podobnosti, na nichž byla mrtvá metafora založena, se dají v mnoha případech pozorovat dodnes.

Podle objektivistova výkladu metafory byla původní metafora záležitostí úzu a významu mluvčího, nikoli doslovného významu objektivního. Musela vzniknout podle obecného pravidla pro význam mluvčího aplikovaného na tento případ (u něhož *strávit* se vztahovalo pouze na potravu):

Při výpovědi jisté věty S (S = „nemohu strávit jeho myšlenky“) s doslovným objektivním významem M (M = nemohu přeměnit jeho myšlenky chemickými a svalovými procesy v zažívacím ústrojí do podoby, kterou by mé tělo bylo s to vstřebat), mluvčí zamýšlí sdělit posluchači význam mluvčího M' (M' = nemohu přeměnit jeho myšlenky duševní činností do podoby, kterou by moje vědomí mohlo absorbovat).

Aby tento objektivistický výklad mohl platit, musejí být pravdivé dvě věci. Předně zamýšlený význam mluvčího M' vztahující se na myšlenky musí být jistý objektivně daný význam, který má objektivní pravdivostní podmínky. Jinými slovy: to, co teď uvedeme, musí být *objektivně* pravdivé o vědomí a myšlenkách díky jejich inherentním vlastnostem:

Myšlenky musejí být díky svým inherentním vlastnostem takovým druhem věcí, které mohou mít tvar, mohou být transformovány a mohou být absorbovány do vědomí. Vědomí musí být díky svým inherentním vlastnostem druhem věcí, která je s to vykonávat mentální činnost, transformovat myšlenky a absorbovat je do sebe.

Za druhé, metafora musela být původně založena na předem existujících podobnostech mezi M a M'. To znamená, že vědomí a zažívací ústrojí musejí mít společné *inherentní* vlastnosti, jakož i myšlenky a potrava musejí mít společné *inherentní* vlastnosti.

Souhrnně řečeno: výklad mrtvé metafory *strávit* předpokládá toto:

Slovo *strávit* se původně vztahovalo na pojem potravy. S pomocí „živé“ metafory bylo slovo *strávit* převedeno na předem existující objektivní význam v oblasti myšlenek na základě předem existujících objektivních podobností mezi potravou a myšlenkami.

Nakonec metafora „zemřela“ a metaforický úzus výrazu *strávit myšlenku* se konvencionalizoval. *Strávit* takto dostalo druhý doslovný objektivní význam, a to ten, který vystupuje v M'. V tom se podle objektivistického výkladu spatřuje typický způsob, jak dodávat slovům předem existujícího významu, pro který dříve nebylo slovního vyjádření. Všechny takové případy se považují za homonyma.

Objektivista bude obecně muset pracovat se *všemi* danostmi týkajícími se konvenčních metafor buďto z homonymního stanoviska (typicky slabá verze), nebo z abstrakčního stanoviska. Obě tato stanoviska jsou závislá na existenci předem daných podobností založených na inherentních vlastnostech.

CO NENÍ S OBJEKTIVISTICKÝM VÝKLADEM V POŘÁDKU

Právě jsme si ukázali, že objektivistický výklad konvenční metafory vyžaduje buďto abstraktní přístup, nebo homonymní přístup. Kromě toho je objektivistický výklad konvenční i nekonvenční metafory založen na inherentních podobnostech existujících již dříve. Proti všem těmto stanoviskům jsme už předložili podrobnou argumentaci. Tyto argumenty nyní nabývají na zvláštní důležitosti. *Nejenže ukazují, že objektivistický názor na metaforu je neadekvátní, nýbrž prokazují také to, že celý objektivistický program je založen na chybných předpokladech.* Abychom si ukázali, kde právě je objektivistický vý-

klad metafory neadekvátní, připomeňme si závažné části naší argumentace proti názorům na abstrakci, homonymii a podobnost, neboť se týkají objektivistického výkladu *konvenční* metafory.

STANOVISKO VŮČI PODOBNOSTI

Když jsme pojednávali o metafoře MYŠLENKY JSOU JÍDLO, viděli jsme, že ačkoli byla tato metafora založena na podobnostech, tyto podobnosti samy nebyly inherentní, nýbrž se zakládaly na jiných metaforách — zejména na metafoře VĚDOMÍ JE NÁDOBA, MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY a na metaforách POTRUBNÍCH. Názor, že MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY, je projekcí statutu entity na mentální jevy skrze jistou ontologickou metaforu. Názor, že VĚDOMÍ JE NÁDOBA, je projekcí statutu entity s orientací uvnitř-venku na naši kognitivní schopnost. Toto nejsou *inherentní objektivní vlastnosti* myšlenek a vědomí. Jsou to *interakční vlastnosti* a jsou odrazem způsobu, jakým *pojímáme* duševní jevy s pomocí metafory.

Totéž platí v případě našich pojmů ČAS a LÁSKA. Větám jako „Přišel čas jednat“ a „Musíme hospodařit s časem“ rozumíme na základě metafor ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT a ČAS JSOU PENÍZE. Avšak podle objektivistického výkladu žádné takové metafory neexistují. *Přijít* a *hospodaření* v těchto větách budou mrtvé metafory, tj. homonyma, která se historicky odvozují od metafor kdysi živých. Tyto kdysi živé metafory musely být založeny na inherentních podobnostech mezi časem a pohybujícími se předměty na jedné straně a časem a penězi na straně druhé. Jak jsme však již viděli, takové podobnosti nejsou inherentní; ony samy jsou vytvořeny s pomocí metafor ontologických.

Ještě nesnadnější je zdůvodnit analýzu inherentní podobnosti u výrazů, které obsahují pojem LÁSKA, např. „Tento vztah nikam nevede“, „Mezi námi byl jakýsi magnetismus“ a „Tento vztah zachází na úbytě“. Pojem LÁSKA není inherentně dobře definován. Naše kultura nám poskytuje konvenční způsoby pohlížení na milostné zkušenosti s pomocí konvenčních metafor LÁSKA JE CESTA, LÁSKA JE FYZICKÁ

SÍLA atd. a náš jazyk je reflektuje. Avšak podle objektivistického výkladu (založeného buďto na mrtvé metafoře, slabé homonymii, nebo abstrakci) pojem LÁSKA musí být dostatečně dobře vymezen na základě inherentních vlastností, aby měl inherentní podobnosti s cestami, elektromagnetickými a gravitačními jevy, nemocnými lidmi atd. Objektivista zde musí nejen nést břemeno tvrzení, že láska má inherentní vlastnosti podobné inherentním vlastnostem cest, elektromagnetických jevů a nemocných lidí; musí rovněž tvrdit, že láska je dostatečně jasně definována na základě těchto inherentních vlastností do té míry, že ony podobnosti pak budou existovat.

Souhrnně lze říci, že obvyklý objektivistický výklad všech těchto jevů (mrtvé metafory, homonymie s podobnostmi nebo abstrakce) závisí na předem existujících podobnostech založených na inherentních vlastnostech. Obecně řečeno podobnosti skutečně existují, avšak nemohou se zakládat na *inherentních* vlastnostech. Podobnosti vznikají jako *výsledek* pojmových metafor, a musejí být tedy považovány za podobnosti vlastností *interakčních*, nikoli inherentních. Avšak přistoupit na interakční vlastnosti je nekonsistentní se základní premisou objektivistické filozofie. To by pak znamenalo přímo vzdát se mýtu objektivismu.

SAMOZŘEJMÁ OBJEKTIVISTICKÁ VÝMLUVA: „TO NENÍ NAŠE VĚC“

Jedinou alternativou, která objektivistům zbývá, je vzdát se jakýchkoli pokusů vysvětlit u slova *strávit* vztah mezi JÍDLEM a MYŠLENKOU jako složkami jeho smyslu na základě podobnosti (včetně tvrzení, že tu nejde o vůbec žádnou metaforu) a uchýlit se ke stanovisku silné homonymie. Podle tohoto názoru existuje pouze jedno slovo *strávit* se dvěma zcela odlišnými a navzájem nespojitými významy — stejně odlišnými, jako jsou různé dva významy slova *kolek* (*kolík*, *dřívko* a *kolková známka na úředních dokumentech*). Jak jsme si již ukázali (v kap. 18), silné homonymní stanovisko nedovede vysvětlit:

Interní systematicčnost
 Externí systematicčnost
 Rozšíření využití součástí metafor
 Využití konkrétní zkušenosti ke strukturaci abstraktní zkušenosti
 Podobnosti, které fakticky pozorujeme mezi dvěma smysly slova *strávit*, založenými na metaforické konceptualizaci myšlenek na základě termínů pro jídlo.

Objektivistický filozof nebo lingvista by ovšem mohl připustit, že není s to adekvátně vysvětlit takové systematicčnosti, podobnosti a způsoby porozumění méně konkrétního na základě konkrétnějšího. Z toho by si však nemusel dělat vůbec těžkou hlavu. Koneckonců by mohl prohlásit, že výklad takových záležitostí není jeho věc. Takové věci přísluší psychologům, neurofyziologům, filologům nebo někomu jinému. Bylo by to v linii tradice G. Fregeho oddělovat od sebe „smysl“ a „myšlenky“ a tradice Lewisovy oddělovat od sebe „abstraktní sémantické systémy“ a „psychologická a sociologická fakta“. Mohli by tvrdit, že pro jejich vlastní účely, tj. pro účely objektivistů, je homonymní názor adekvátní, tedy adekvátní pro to, aby poskytl objektivní pravdivostní podmínky pro jazykové výrazy a podal na jejich základě vysvětlení doslovného objektivního významu. Podle předpokladů objektivistů by se to činilo nezávisle pro oba smysly slova *strávit*, aniž by se přitom musela vykládat systematicčnost, podobnost, porozumění atd. Vzhledem k tomu, že pojetí jejich činnosti konvenční metaforická užití slova *strávit* zahrnují pouze homonyma a vůbec ne metaforu — ať mrtvé, nebo živé. Jediné metaforu, které uznávají, jsou metaforu nekonvenční (např. „Tvoje myšlenky jsou udělány z laciného štuku“ nebo „Láska je umělecké dílo vzniklé spoluprací“). Tvrdili by, že jelikož jsou tyto nekonvenční metaforu záležitostí významu mluvčího, nikoli doslovného objektivního významu věty, je třeba otázky pravdivosti a významu, které jsou jimi navozovány, řešit s pomocí onoho vysvětlení významu mluvčího, o němž byla řeč výše.

Jediný vnitřně konsistentní objektivistický názor na konvenční metaforu by se dal shrnout takto: Věci, které nás primárně zajímaly — vlastnosti konvenčních metafor a způsob, jakým jich užíváme při porozumění — jsou pros-

tě mimo jejich zorné pole. Zdůrazňovali by, že za takové záležitosti nenesou odpovědnost a že žádná fakta tohoto druhu týkající se konvenční metafor nemohou mít žádný vliv na objektivistický program nebo na to, čemu jakožto objektivisté věří.

Takoví objektivisté by snad mohli dokonce připustit, že naše zkoumání metafor ukazuje správně, že *interakční vlastnosti a zkušenostní gestaly* jsou pro vysvětlení toho, jak lidé rozumějí své zkušenosti skrze metaforu, fakticky nutné. Avšak i kdyby to připustili, stále by ignorovali všechno, co jsme v té věci udělali, a to z těchto důvodů: prostě by mohli říci, že experiencialisté se zabývají pouze tím, jak lidé náhodou rozumějí skutečnosti při vši své omezenosti, kdežto objektivisté se zabývají nikoli tím, jak lidé *rozumějí* něčemu jakožto pravdivému, nýbrž spíše tím, co to znamená, že něco je *aktuálně pravdivé*.

Tato objektivistická reakce dokonale jasně osvětluje základní rozdíl mezi objektivismem a experiencialismem. Takováto objektivistická odpověď se vlastně rovná novému potvrzení okolnosti, že jejich základním předmětem zájmu je „absolutní pravda“ a „objektivní význam“, a to zcela nezávisle na čemkoli, co má něco společného s lidským fungováním nebo porozuměním. Naproti tomu my jsme stále tvrdili a tvrdíme, že není žádného důvodu domnívat se, že by existovala nějaká absolutní pravda nebo objektivní význam. Místo toho tvrdíme, že je možno podat výklad pravdy a významu pouze ve vztahu k tomu způsobu, jakým se lidé realizují ve světě a jak mu rozumějí. Jsme prostě v odlišném filozofickém univerzu než takovíto objektivisté.

IRELEVANTNOST OBJEKTIVISTICKÉ FILOZOFIE PRO ZÁLEŽITOSTI LIDSKÉHO ZÁJMU

Jsme ve stejném filozofickém univerzu jako ti objektivisté, kteří si myslí, že může existovat adekvátní objektivistický výklad lidského porozumění, našeho pojmového systému a našeho přirozeného jazyka — a zároveň máme ve srovnání s nimi skutečně odlišné názory. Po-

drobně jsme se snažili dokázat, že konvenční metafora postupuje celým lidským jazykem a lidským pojmovým systémem a že je primárním prostředkem pro porozumění. Snažili jsme se dokázat, že adekvátní výklad porozumění vyžaduje interakční vlastnosti a zkušenostní *gestalty*. Jeli-kož všechna vysvětlení objektivistů vyžadují inherentní vlastnosti a většina z nich vyžaduje množinově teoretický výklad kategorizace, nejsou schopni poskytnout adekvátní výklad způsobu, jímž lidé konceptualizují svět.

OBJEKTIVISTICKÉ MODEL MIMO RÁMEC OBJEKTIVISTICKÉ FILOZOFIE

Do klasické matematiky patří objektivistické univerzum. Má entity, které jsou od sebe navzájem jasně odlišeny, např. čísla. Matematické entity mají inherentní vlastnosti, např. *tři* je liché číslo. A dále mezi těmito entitami existují neměnné vztahy, např. *devět* je druhá mocnina *tři*. Matematická logika byla vypracována jako součást úsilí poskytnout klasické matematice pevné základy. Formální sémantika rovněž vznikla a rozvinula se v rámci tohoto úsilí. Modely používané ve formální sémantice jsou příklady toho, čemu říkáme „objektivistické modely“ — modely vhodné pro univerza rozpravy, kde existují zřetelně od sebe odlišené entity, které mají inherentní vlastnosti a kde jsou neměnné vztahy mezi entitami.

Reálný svět však není objektivistickým univerzem, a týká se to zejména oněch aspektů reálného světa, které mají něco společného s lidmi: lidská zkušenost, lidské instituce, lidský jazyk, lidský pojmový systém. Být skálním objektivistou znamená tvrdit, že existuje objektivistický model, který je v souladu se skutečným světem. Právě jsme se snažili dokázat, že objektivistická filozofie je empiricky ne-*správná* v tom směru, že činí o jazyku, pravdě, porozumění a lidském pojmovém systému nepravdivé předpovědi. Na tomto základě jsme vyslovili tvrzení, že objektivistická filozofie poskytuje pro lidskou vědu neadekvátní základnu. Přesto velké množství pozoruhodně bystrých a pronikavých

matematiků, logiků, lingvistů, psychologů a informatiků vypracovalo objektivistické modely využití lidské vědy. Tvrdíme snad, že všechna tato práce je bezcenná a že objektivistické modely do lidské vědy vůbec nepatří?

Nic takového netvrdíme. Domníváme se, že objektivistické modely, jako jsou matematické entity, není třeba nutně spojovat s objektivistickou filozofií. Je možno se domnívat, že objektivistické modely mohou mít jistou funkci — dokonce důležitou funkci — v lidské vědě, aniž by se přijímala objektivistická premisa, že existuje nějaký objektivistický model, který úplně a přesně odpovídá světu aktuálnímu. Avšak jakmile tuto premisu zamítneme, jaká úloha zbude pro objektivistické modely?

Dříve než budeme moci na tuto otázku odpovědět, budeme se muset podívat na některé z vlastností ontologických a strukturních metafor:

Ontologické metafory patří mezi nejzákladnější nástroje, kterých používáme pro pochopení vlastní zkušenosti. Každá strukturní metafora obsahuje konsistentní množinu ontologických metafor jako svých podřazených součástí. Použijeme-li množiny ontologických metafor k tomu, abychom pochopili danou situaci, znamená to zároveň, že pro tuto situaci zavádíme strukturu entit. Například metafora *LÁSKA JE CESTOVÁNÍ* zavádí pro *LÁSKU* strukturu entit, do níž patří začátek, cíl, trasa, vzdálenost, jak daleko jste se na trase dostali, atd.

Každá jednotlivá strukturní metafora je vnitřně konsistentní a zavádí konsistentní strukturu pro pojem, který strukturuje. Například metafora *SPOR JE VÁLKA* zavádí interně konsistentní strukturu *VÁLKY* pro pojem *SPOR*. Chápeme-li lásku pouze na základě metafory *LÁSKA JE CESTOVÁNÍ*, zavádíme interně konsistentní strukturu *CESTOVÁNÍ* pro pojem *LÁSKA*.

Ačkoli různé metafory pro též pojem nejsou obecně navzájem konsistentní, je možno zjistit skupiny metafor, které navzájem konsistentní *jsou*. Říkejme jim *konsistentní množiny metafor*. Protože je každá jednotlivá metafora vnitřně konsistentní, každá konsistentní množina metafor nám umožňuje pochopit situaci na základě správně definované struktury entit s konsistentními relacemi mezi entitami.

Způsob, jakým jistá konsistentní množina metafor zavádí strukturu entit s množinou relací mezi entitami, dá se reprezentovat objektivistickým modelem. V tomto modelu jde o entity zavedené ontologickými metaforami a u relací mezi entita-

mi jde o ty, které jsou dány vnitřními strukturami strukturálních metafor.

Souhrnně řečeno: Pokoušet se strukturovat situaci na základě takových konsistentních množin metafor se částečně podobá tomu, jako bychom se pokoušeli strukturovat tuto situaci na základě nějakého objektivistického modelu. Opominuty jsou pak právě zkušenostní základny metafor a to, co tyto metafory skrývají.

Přirozenou otázkou, kterou si musíme položit, je pak problém, zda lidé aktuálně myslí a jednají na základě konsistentních množin metafor. Speciálním případem, kdy tak vskutku činí, je formulace vědeckých teorií, dejme tomu v biologii, psychologii nebo lingvistice. Formální vědecké teorie jsou pokusy, jak konsistentně rozšířit jistou množinu ontologických a strukturních metafor. Máme však pocit, že kromě vědeckého teoretizování se lidé opravdu pokoušejí v celé řadě různých situací myslet a jednat na základě konsistentní množiny metafor. Jde o případy, kdy by se dalo o lidech říci, že se pokoušejí aplikovat na svou zkušenost objektivistické modely.

Pro lidi existuje výborný důvod, proč se pokoušet o názírání jisté životní situace na základě objektivistického modelu, tj. na základě konsistentní množiny metafor. Jde prostě o tento důvod: budeme-li to umět dělat takto, budeme moci vyvozovat důsledky o situaci, které nebudou ve vzájemném rozporu. To znamená, že budeme schopni vyvozovat nekonfliktní očekávání a podněty pro chování. A to je pohodlné — ba mimořádně pohodlné — mít konsistentní názor na svět, jasnou množinu očekávání a žádné konflikty, pokud jde o to, co máme dělat. Objektivistické modely mají skutečně svou přitažlivost — a to převážně z důvodů zcela lidských.

Neradi bychom tuto přitažlivost podceňovali. Stejnou přitažlivost má nacházení koherence v našem životě nebo v jisté oblasti lidské zkušenosti. Pro přežití je důležité mít základnu pro očekávání a jednání. Jednou věcí je však zavést jednoduchý objektivistický model v nějaké omezené situaci a jednat na základě tohoto modelu — snad i úspěšně; něco jiného je pak dospět k závěru, že tento model je přes-

ným odrazem skutečnosti. Je dobrý důvod, proč v našich pojmových systémech existují nekonsistentní metafory pro jeden pojem. Tímto důvodem je okolnost, že neexistuje žádná metafora, která by na to stačila sama. Každá jednotlivá metafora totiž poskytuje jisté chápání jednoho aspektu pojmu a skrývá aspekty jiné. Konat pouze na základě nějaké konsistentní množiny metafor by znamenalo ukrývat mnohé z aspektů skutečnosti. Úspěšné fungování v běžném každodenním životě asi vyžaduje neustálé střídání metafor. Používání mnoha metafor, které jsou vzájemně nekonsistentní, je pro nás asi nutností, máme-li pochopit podrobnosti naší každodenní existence.

Jediný zřejmý užitek, který poskytuje zkoumání objektivistických modelů v lidských vědách, spočívá v tom, že nám tyto modely umožňují částečně porozumět schopnosti uvažovat a fungovat na základě konsistentní množiny metafor. Je to obvyklá činnost a je natolik důležitá, že je třeba jí rozumět. Umožňuje nám to rovněž vidět, v čem je chyba, zavádíme-li požadavek konsistence — vidět, že jakákoli konsistentní množina metafor velmi pravděpodobně zakryje nekonečně mnoho aspektů skutečnosti — aspektů, které mohou být zvýrazněny pouze jinými metaforami, které jsou s ní nekonsistentní.

Podle našich představ je jedním ze zřejmých omezení formálních modelů ta okolnost, že neposkytují žádné prostředky, jak vzít v úvahu zkušenostní základnu metafory, a tedy ani neposkytují způsob, jak vyložit postup, jímž nám metaforické pojmy umožňují pochopit svou vlastní zkušenost. To pak má jeden důsledek, který má něco společného s problémem, zda by někdy mohl počítač porozumět věcem tak, jak jim rozumějí lidé. Naše odpověď je záporná, a to prostě proto, že porozumění vyžaduje zkušenost, avšak počítače nemají těla a nemají ani lidské zkušenosti.

Zkoumání počítačových modelů by nám však přesto mohlo říci velmi mnoho o lidských intelektuálních schopnostech, zejména v oblastech, kde lidé uvažují a jednají zčásti na základě objektivistických modelů. Současné formální techniky počítačové vědy kromě toho dávají naději, že budou s to poskytnout reprezentace *nekonsistentních*

množin metafor. To by popřípadě mohlo vyústit v hlubší postižení způsobů, jak lidé uvažují a jednají na základě koherentních, avšak nekonsistentních metaforických pojmů. Meze formálních výzkumů budou asi v oblasti zkušenostních základů našeho pojmového systému.

SHRNUTÍ

Naším obecným závěrem je zjištění, že objektivistický program není schopen uspokojivě vysvětlit lidské porozumění ani žádnou otázku, která takové vysvětlení vyžaduje. K těmto otázkám patří:

- lidský pojmový systém a povaha lidské racionality
- lidský jazyk a komunikace
- lidská věda, zejména psychologie, antropologie, sociologie a lingvistika
- mravní a estetické hodnoty
- vědecké porozumění skrze lidský pojmový systém
- cokoli, čím jsou základy matematiky zakotveny v lidském porozumění

Zdá se, že základní prvky zkušenostního (experencialistického) výkladu porozumění — interakční vlastnosti, zkušenostní *gestalty* a metaforické pojmy — budou asi nezbytné pro jakékoli adekvátní zpracování těchto lidských problémů.

28. JISTÉ NEDOSTATKY MÝTU SUBJEKTIVISMU

V západní kultuře se za hlavní alternativu objektivismu tradičně považoval subjektivismus. Už jsme uvedli argumenty týkající se okolnosti, že mýtus objektivismu je pro vysvětlení lidského porozumění, lidského jazyka, lidských hodnot, lidských společenských a kulturních institucí, jakož i všeho, čím se zabývají vědy o člověku, nedostačující. Podle dichotomie, kterou nám naše kultura podsunuje, bychom tedy neměli jinou volbu než radikální subjektivismus, který popírá možnost jakéhokoli vědeckého „zákonitého“ vysvětlení lidské skutečnosti.

My jsme však formulovali tvrzení, že subjektivismus není jedinou alternativou objektivismu, a nabídli jsme třetí volbu: mýtus zkušenostní (experencialistický), který považujeme za něco, co umožňuje vytvořit adekvátní filozofickou a metodologickou základnu pro vědy o člověku. Tuto alternativu jsme již odlišili od objektivistického programu; stejně důležité je odlišit ji od programu subjektivistického.

Zamysleme se krátce nad některými subjektivistickými stanovisky týkajícími se toho, jak lidé rozumějí své zkušenosti. Ta vyplývají hlavně z romantické tradice a je třeba je hledat v moderních interpretacích (lépe asi *misinterpretacích*) novější kontinentální evropské filozofie, zejména tradic fenomenologie a existencialismu. Takové subjektivistické interpretace jsou z velké části popularizacemi, které přebírají a vybírají prvky antiobjektivistické kontinentální evropské filozofie, přičemž často zanedbávají jisté trendy

v evropském kontinentálním myšlení, které se vážně pokoušejí dát základ vědám o člověku. Tato subjektivistická stanoviska, uvedená níže, se dají souhrnně charakterizovat jako „kavárenská fenomenologie“. Patří sem názory, že:

Význam je soukromý: Význam je vždycky věc toho, co je smysluplné a významné *pro* jistého člověka. Všechno, co jednotlivce považuje za významuplné a co to znamená *pro* něho, jsou záležitosti intuice, fantazie, pocitů a individuální zkušenosti. Co jistá věc znamená pro jednoho jedince, nemůže být nikdy úplně známo nebo sděleno nějakému jinému jedinci.

Zkušenost je čistě celostní (holistic): Žádná přirozená struktura naší zkušenosti neexistuje. Jakákoli struktura, kterou my nebo někdo jiný promítáme na naše zkušenosti, je naprosto umělá.

Význam nemá žádnou přirozenou strukturu: Význam je pro jednotlivce věcí jeho soukromých pocitů, zkušeností, intuicí a hodnot. Ty jsou čistě celostní; nemají žádnou přirozenou strukturu. Význam tedy nemá žádnou přirozenou strukturu.

Kontext je nestrukturovaný: Kontext potřebný pro porozumění výpovědi — kontext fyzický, kulturní, osobní a mezilidský — nemá žádnou přirozenou strukturu.

Význam se nedá přirozeně nebo adekvátně reprezentovat: To je důsledek skutečnosti, že významy nemají žádnou přirozenou strukturu, že nemohou být nikdy úplně známy nebo sděleny nějakému jinému jedinci a že kontext potřebný k jejich porozumění je nestrukturovaný.

Tato subjektivistická stanoviska jsou veskrze závislá na jednom základním předpokladu, že totiž zkušenost nemá žádnou přirozenou strukturu a že se tedy nemohou vyskytnout žádná přirozená vnější omezení týkající se významu a pravdivosti. Naše odpověď vyplývá přímo z našeho vysvětlení, jak jsou naše pojmové systémy zakotveny. Dovožovali jsme, že naše zkušenost je strukturována celostně (holisticky) na základě zkušenostních *gestaltů*. Tyto *gestalty* mají strukturu, která není arbitrární. Dimenze, které charakterizují strukturu *gestaltů*, vynořují se z naší zkušenosti spíše přirozeným způsobem.

Tím nechceme popírat možnost, že to, co nějaká věc znamená pro mne, může být založeno na jistých *druzích* zkušeností, které jsem měl já a které jste neměli vy, a že vám

tedy nebudu s to *plně* a *adekvátně* tento význam sdělit. Metafora však poskytuje způsob, jak *částečně* komunikovat nesdílené zkušenosti, a právě přirozená struktura naší zkušenosti je onou vlastností, která to umožňuje.

29. EXPERIENCIALISTICKÁ ALTERNATIVA: JAK DÁT NOVÝ VÝZNAM STARÝM MÝTŮM

Okolnost, že mýty subjektivismu a objektivismu vydržely v západní kultuře tak dlouho, poukazuje na to, že každý z nich slouží nějaké důležité funkci. Každý mýtus je motivován reálnými a rozumnými zájmy a každý má jisté zakotvení v naší kulturní zkušenosti.

CO EXPERIENCIALISMUS UCHOVÁVÁ ZE ZÁJMŮ, KTERÉ MOTIVUJÍ OBJEKTIVISMUS

Základním předmětem zájmu je u mýtu objektivismu svět vně individua. Tento mýtus po právu zdůrazňuje skutečnost, že jsou reálné věci existující nezávisle na nás, které kladou jistá omezení jednak na to, jak s nimi vstupujeme do interakce, jednak na to, jak je chápeme. Zaměření objektivismu na pravdivost a faktické poznatky se zakládají na významnosti takového poznání pro úspěšné fungování v našem fyzickém a kulturním prostředí. Tento mýtus je rovněž motivován starostí o poctivost a nestrannost v případech, kdy je to důležité a kdy je toho možno dosáhnout nějakým rozumným způsobem.

Zkušenostní (experienalistický) mýtus v té podobě, jak jsme jej načrtli, všechny tyto zájmy a starosti sdílí. Experienalismus se však odchyluje od objektivismu ve dvou základních věcech:

Existuje absolutní pravda?

Je absolutní pravda nezbytná k tomu, abychom uspokojili tyto zájmy a starosti — tedy zájem o poznání, které nám umožňuje, abychom úspěšně fungovali, a starost o poctivost a nestrannost?

Experienalismus odpovídá na obě tyto otázky záporně. Pravda je vždycky relativní vůči porozumění, jež je založeno na neuniverzálním pojmovém systému. To ovšem nijak nevylučuje uspokojování legitimního zájmu o poznání a nestrannost, který motivoval mýtus objektivismu po celá staletí. Objektivita je neustále možná, avšak dostává nový význam. Objektivita stále znamená pozvedat se nad individuální předpojatosti, ať už jde o poznatky nebo o hodnoty. Avšak tam, kde je objektivita rozumná, nepožaduje absolutní, univerzálně platné hledisko. Být objektivní znamená vždy relativitu vzhledem k pojmovému systému a množině kulturních hodnot. Rozumná objektivita by nemusela být možná tam, kde existují konfliktní pojmové systémy nebo konfliktní kulturní hodnoty, a je důležité mít schopnost přijmout to a uznat to, kdykoli tomu tak je.

Podle mýtu experienalismu je vědecké poznání stále možné. Avšak vzdát se nároku na absolutní pravdu by mohlo dodat vědecké praxi více odpovědnosti, jelikož by se dospělo k obecnému povědomí, že vědecká teorie může zastírat stejně mnoho věcí, jak mnoho jich dovede osvětlit. Pokud by si lidé všeobecně uvědomovali, že věda neposkytuje absolutní pravdu, změnilo by to bezpochyby sílu i prestiž vědeckého společenství, jakož i praxi financování ze strany federální vlády. Výsledkem by byl rozumnější odhad toho, co je vlastně vědecké poznání a kde jsou jeho meze.

CO EXPERIENCIALISMUS UCHOVÁVÁ ZE ZÁJMŮ, KTERÉ MOTIVUJÍ SUBJEKTIVISMUS

Subjektivismus je motivován především vědomím, že význam je vždycky významem *pro* nějakého člověka. Co je smysluplné pro mne, záleží na tom, co má pro mne význam. A to, co má pro mne význam, nebude záležet pouze na mém racionálním poznání, ale i na mých

minulých zkušenostech, hodnotách, pocitech a intuitivním vhledu do věcí. Význam není něco amputovaného a vysušeného; je to věc fantazie i záležitost tvorby vnitřních souvislostí. Objektivistický důraz na dosažení jakéhosi univerzálně platného hlediska zcela zanedbává to, co je pro jednotlivce důležité, intuitivně závažné a koherentní.

Zkušenostní (experencialistický) mýtus souhlasí s tím, že v porozumění jsou skutečně zahrnuty všechny tyto prvky. Jeho zdůrazňování interakce a interakčních vlastností ukazují, jak je význam vždy významem *pro* nějakého člověka. A jeho důraz na konstruování koherence prostřednictvím zkušenostních *gestaltů* podává vysvětlení, co to znamená, že je něco pro nějakého jedince významné. Nadto podává vysvětlení, jak porozumění využívá primárních zdrojů fantazie skrze metaforu a jak je možné dávat zkušenosti nový význam a vytvářet nové skutečnosti.

Experencialismus se odchyluje od subjektivismu právě svým zamítáním romantické myšlenky, že obrazné porozumění je naprosto bez jakýchkoli omezení.

Souhrnně řečeno se domníváme, že zkušenostní (experencialistický) mýtus je schopen uspokojit skutečné a rozumné zájmy, jimiž byly motivovány jak mýtus subjektivismu, tak objektivismu, avšak jednak bez objektivistické posedlosti absolutní pravdou, jednak bez subjektivistického trvání na tom, že fantazie je naprosto nespoutaná.

30. POROZUMĚNÍ

Za oběma mýty — mýtem objektivismu i subjektivismu — vidíme jednu jedinou lidskou motivaci, totiž zájem o porozumění. Mýtus objektivismu zrcadlí lidskou potřebu porozumět *vnějšmu* světu, aby člověk byl schopen v něm úspěšně fungovat. Mýtus subjektivismu se zaměřuje na *vnitřní* aspekty porozumění — co jednotliví lidé považují za smysluplné a kvůli čemu je jejich život hoděn toho, aby byl žit. Zkušenostní (experencialistický) mýtus naznačuje, že tyto dva zájmy nejsou v protikladu. Nabízí perspektivu, z jejíhož hlediska lze vyhovět oběma z nich současně.

Staré mýty mají jednu společnou perspektivu: člověka, který je odtržen od svého prostředí. V rámci objektivistického mýtu vyrůstá zájem o pravdu ze zájmu o úspěšné fungování. Vychází-li se z předpokladu, že člověk je odtržen od svého prostředí, pak se úspěšné fungování chápe jako *ovládání* tohoto prostředí. Odtud pocházejí objektivistické metafory VĚDĚNÍ JE SÍLA a VĚDA DÁVÁ VLÁDU NAD PŘÍRODOU.

Základním tématem mýtu subjektivismu je pokus překonat odcizení, které vyplývá z pojetí člověka jako odtrženého od svého prostředí a od ostatních lidí. K tomu pak patří i zaujetí svým já — zaujetí individualitou a spoléhání se na osobní pocity, intuici a hodnoty. K romantické verzi ještě patří kochání se smysly a city i pokusy splynout s přírodou tím, že se jí pasivně oddáváme.

Experencialistický mýtus zaujímá perspektivu člověka jakožto součásti svého prostředí, nikoli jako člověka, který

je od něho odtržen. Zaměřuje se na neustálou interakci s fyzickým prostředím a s jinými lidmi. V prostředí se nedá fungovat, aniž bychom je proměňovali nebo jím byli proměňováni.

U zkušenostního mýtu se porozumění rodí z interakce, z neustálého jednání s prostředím a jinými lidmi. Vynořuje se na povrch takto: přirozená povaha našich těl a našeho fyzického a kulturního prostředí zavádí do naší zkušenosti strukturu v podobě přirozených dimenzí toho typu, o němž jsme mluvili. Opětující se zkušenost vede k vytváření kategorií, jež jsou zkušenostními *gestalty* právě s těmito přirozenými dimenzemi. Takovéto *gestalty* definují v naší zkušenosti koherenci. Svě zkušenosti rozumíme přímo, vidíme-li, jak je koherentně strukturována na základě *gestaltů* které se zrodily přímo z interakce s naším prostředím a v něm. Svě zkušenosti rozumíme metaforicky, používáme-li *gestaltu* z jedné oblasti zkušenosti pro strukturaci zkušenosti v jiné oblasti.

Z hlediska experientialismu závisí pravda na porozumění, které se rodí z fungování ve světě. Právě skrze takové porozumění splňuje experientialistická alternativa požadavky objektivistů na vysvětlení pravdy. Právě skrze koherentní strukturaci zkušenosti experientialistická alternativa uspokojuje subjektivistické požadavky osobního významu a smyslu.

Experientialismus však poskytuje více než pouhou syntézu, která by uspokojila motivační zájem objektivismu a subjektivismu. Zkušenostní (experientialistický) výklad porozumění poskytuje perspektivu bohatšího pohledu na významné oblasti zkušenosti v našem každodenním životě, jako jsou:

Interpersonální komunikace a vzájemné porozumění
Sebeporozumění
Rituál
Estetická zkušenost
Politika

Máme dojem, že objektivismus i subjektivismus poskytují na všechny tyto oblasti ochuzený pohled, protože každý z nich opomíjí motivační zájmy toho druhého. A oba pak

opomíjejí ve všech těchto oblastech kreativní porozumění založené na interakci. Zaměřme se nyní na experientialistický výklad povahy porozumění v každé z těchto oblastí.

INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACE A VZÁJEMNÉ POROZUMĚNÍ

Pokud lidé, kteří spolu mluví, nemají společnou kulturu, poznání, hodnoty a předpoklady, může být vzájemné porozumění mimořádně obtížné. Takové porozumění možné je na základě dohody o významu. Aby se bylo možno s někým o významu dohodnout, musíme si uvědomovat a musíme respektovat rozdíly co do pozadí u obou komunikantů i okolnosti, kdy jsou tyto rozdíly důležité. Je zapotřebí dosti velkého rozdílu v kulturní a osobní zkušenosti, abychom si byli vědomi, že rozdílné pohledy na svět skutečně existují a jaké vůbec jsou. Je zapotřebí i trpělivosti, jisté pružnosti v pohledu na svět a velkorysý shovívavosti vůči chybám, jakož i talentu při hledání správné metafor pro sdělení závažných částí nesdílených zkušeností nebo pro zvýraznění sdílených zkušeností a oslabení důrazu na zkušenosti ostatní. Metaforická fantazie je rozhodující dovedností při navazování kontaktu a při sdělování povahy nesdílené zkušenosti. Tato dovednost spočívá do značné míry ve schopnosti přizpůsobit svůj pohled na svět a upravit způsob kategorizace své zkušenosti. Problémy vzájemného porozumění nejsou nic exotického; vznikají při každém důkladnějším rozhovoru, u něhož je důležité porozumění.

Když na tom opravdu záleží, význam se téměř nikdy nesděljuje podle metafor *POTRUBÍ*, tj. když jeden člověk předává jistou neměnnou, jasnou propozici jinému člověku s pomocí výrazů v běžném jazyce, kde obě komunikující strany mají k dispozici všechnu relevantní společnou znalost, předpoklady, hodnoty atd. Když jde do tuhého, význam se projednává, dohaduje: pomalu si začneme uvědomovat, co máme společného, o čem se dá bezpečně mluvit, jak se dá komunikovat o nesdílené zkušenosti nebo jak vytvořit sdílenou představu. Při dostatečné pružnosti, jak

přizpůsobit svůj pohled na svět, a při dost velkém štěstí, šikovnosti a shovívavosti se jistého vzájemného porozumění dosáhnout dá.

Komunikační teorie založené na metafoře POTRUBÍ mohou mít nejen žalostné důsledky, ale mohou nadělat i mnoho škody, pokud se jich používá nekriticky ve velkém měřítku, řekněme při státním dozoru nebo u počítačově zpracovávaných úředních kartoték. Zde se téměř nikdy nepočítá s tím, co je nejpodstatnější pro skutečné porozumění, a předpokládá se, že slova v úředních papírech a kartotékách mají význam sama o sobě — význam odhmotněný, objektivní, srozumitelný. Žije-li společnost do velké míry podle metafory POTRUBÍ, pak je pravděpodobným produktem tohoto faktu nedorozumění, pronásledování a mnoho horších věcí.

SEBEPOROZUMĚNÍ

Schopnost sebeporozumění předpokládá schopnost porozumění vzájemného. Zdravý rozum nám říká, že je snadnější rozumět sobě samým než rozumět lidem jiným. Koneckonců máme tendenci domnívat se, že k pocitům a myšlenkám vlastním máme přímý přístup, ale nikoli k pocitům a myšlenkám toho druhého. Jako by sebeporozumění mělo před vzájemným porozumění přednost, a v jistém smyslu tomu tak je. Avšak jakékoli hlubší porozumění tomu, proč děláme to, co děláme, proč cítíme to, co cítíme, proč se měníme, jak se měníme, ba i proč věříme tomu, čemu věříme, nás posunuje za nás samé. Porozumění sobě samým není nepodobné jiným formám porozumění — vychází z našich neustálých interakcí s naším fyzickým, kulturním a mezilidským prostředím. Přinejmenším ty dovednosti, které jsou vyžadovány pro porozumění *vzájemné*, jsou nezbytné i pro přístup k *sebe*porozumění. Stejně jako při vzájemném porozumění neustále vyhledáváme společné jádro zkušenosti, hovoříme-li s druhými lidmi, tak i při sebeporozumění neustále hledáme, co sjednocuje naše vlastní rozmanité zkušenosti, abychom svému životu dodali koherence. Stejně jako vyhledáváme metafory, abychom

zvýraznili a učinili koherentním to, co máme společného s někým jiným, tak hledáme i *osobní* metafory, abychom zvýraznili a učinili koherentním svou vlastní minulost, své přítomné činnosti a také své sny, naděje i cíle. Velkou částí sebeporozumění je hledání náležitých osobních metafor, které dávají našemu životu smysl. Sebe porozumění vyžaduje nekonečné probírání a opětné vypořádávání se s významem vlastních zkušeností pro sebe samého. Například v terapii tvoří velkou část sebeporozumění vědomé rozpoznání dříve nevědomých metafor a toho, jak podle nich žijeme. Patří k tomu neustálá konstrukce nových koherencí ve vlastním životě, koherencí, které dodávají nový význam starým zkušenostem. Proces sebeporozumění je plynulé rozvíjení nových životních příběhů pro sebe samého.

Ke zkušenostnímu (experienalistickému) postoji k procesu sebeporozumění patří:

Rozvoj uvědomování si metafor, podle nichž žijeme, a uvědomování si toho, kdy vstupují do našeho běžného života a kdy nikoli
 Získání zkušeností, které mohou tvořit základnu pro alternativní metafory
 Vytvoření „zkušenostní pružnosti“
 Účast v nekončícím procesu nazírání vlastního života prizmatem nových alternativních metafor

RITUÁL

Neustále provozujeme rituály, a to od neformálních, jako je příprava snídaně s touž každodenní posloupností kroků nebo jako je sledování poledních zpráv v televizi od začátku až do konce (ačkoli jsme je už viděli v šest ráno); až po chození na fotbal, na slavnostní recepci, na přednášky významných hostů univerzity; a tak dále až po nejslavnostnější předepsané obřady náboženské. Všechno to jsou opakované strukturované praktiky, některé vědomě naplánované do posledních podrobností, některé provozované uvědoměleji než jiné a některé vznikající spontánně. Každý rituál je opakovaným, koherentně strukturovaným a jednotným aspektem naší zkušenosti. Když

takové rituály provozujeme, dodáváme svým činnostem strukturu a smysl, potlačujeme chaos a rozdílnost ve svých činnostech na minimum. Podle našich termínů je rituál jistým druhem zkušenostního *gestaltu*. Je to koherentní posloupnost činností strukturovaná na základě přirozených dimenzí naší zkušenosti. Náboženské rituály jsou typicky metaforické druhy činností, k nimž obvykle náleží metonymie — předměty reálného světa, které zastupují entity ve světě definovaném pojmovým systémem náboženství. Koherentní struktura rituálu je běžně chápána jako paralela některých aspektů takové skutečnosti, jak ji nazírá náboženství.

Každodenní osobní rituály jsou rovněž zkušenostními *gestalt*y a sestávají z posloupností činností strukturovaných podle přirozených dimenzí zkušenosti — struktury části-celku, fáze, příčinných vztahů a prostředků k dosahování cílů. Osobní rituály jsou tedy přirozené druhy činností pro jednotlivce nebo pro členy jisté subkultury. Mohou, ale nemusejí být metaforickými druhy činností. V Los Angeles je například běžné účastnit se rituální činnosti jízdy v blízkosti domů hollywoodských hvězd. Je to metaforický druh činnosti založený na metonymii DŮM ZASTUPUJE ČLOVĚKA a na metafoře FYZICKÁ BLÍZKOST JE OSOBNÍ BLÍZKOST. Ostatní každodenní rituály, ať už jsou metaforické, nebo ne, poskytují zkušenostní *gestalt*y, které mohou být základem pro metafory, např. „Nevíš, čemu otevíráš dveře“, „Vyhrňme si rukávy a pusťme se do práce“ atd.

Předkládáme k úvaze, že

Metafory, podle kterých žijeme, ať už kulturní, nebo osobní, jsou částečně zachovávány v rituálu.

Kulturní metafory a hodnoty, které z nich vyplývají, jsou přetvářeny dále rituálem.

Rituál tvoří nenahraditelnou součást zkušenostní základny našich kulturních metaforických systémů. Nemůže existovat kultura bez rituálu.

Analogicky nemůže existovat koherentní pohled na své já bez osobního rituálu (typicky neformálního a spontánně se vytvářejícího druhu). Stejně jako naše osobní metafory nejsou nahodilé, nýbrž tvoří systémy, jež jsou koherentní

s našimi osobnostmi, tak i naše osobní rituály nejsou nahodilé, nýbrž jsou koherentní s naším názorem na svět, jakož i s námi samými a s naším systémem osobních metafor a metonymií. Naše implicitní a typicky nevědomá pojetí sebe samých, i hodnot, podle nichž žijeme, se asi nejsilněji odrážejí v drobných věcech, které děláme neustále znovu a znovu, tj. v neformálních rituálech, které se zrodily v našem běžném životě spontánně.

ESTETICKÁ ZKUŠENOST

Viděno z úhlu experientialismu je metafora záležitostí *fantazijní racionality*. Umožňuje porozumění jednomu druhu zkušenosti na základě jiného druhu, vytvářejíc koherence díky zavádění *gestaltů*, které jsou strukturovány přirozenými dimenzemi zkušenosti. Nové metafory jsou s to vytvářet nová porozumění a tedy i nové skutečnosti. To by mělo být zřejmé v případě básnických metafor, u nichž je jazyk médiem, skrze něž se vytvářejí nové pojmové metafory.

Metafora však není pouze věcí jazyka. Je to věc pojmové struktury. A pojmová struktura je nejen věcí intelektu — zahrnuje i všechny přirozené dimenze naší zkušenosti včetně aspektů smyslových zkušeností: barvy, tvaru, struktury, zvuku atd. Tyto dimenze strukturují nejen zkušenost tohoto světa, nýbrž i zkušenost estetickou. Každé umělecké médium si vybírá jisté dimenze své zkušenosti a vylučuje jiné. Umělecká díla poskytují nové způsoby struktury naší zkušenosti na základě těchto přirozených dimenzí. Umělecká díla vytvářejí nové zkušenostní *gestalt*y, a tedy i nové koherence. Z hlediska zkušenostního (experientialistického) je umění v obecném smyslu věcí *fantazijní racionality* a jistým prostředkem, jak vytvářet nové skutečnosti.

Estetická zkušenost tak není omezena na oficiální umělecký svět. Může se objevit ve kterémkoli aspektu našeho běžného života, jakmile si povšimneme nebo vytvoříme pro sebe samé nové koherence, které nejsou součástí našeho konvencionalizovaného vnímání nebo myšlení.

POLITIKA

Politická debata se typicky týká tematických okruhů svobody a ekonomiky. Člověk však může být i svobodný, i ekonomicky zajištěný, ale vést přitom zcela prázdnou existenci bez jakéhokoli smyslu. Vidíme, že metaforické pojmy SVOBODY, ROVNOSTI, BEZPEČÍ, EKONOMICKÉ NEZÁVISLOSTI, MOCI atd. jsou různé způsoby, jak se *nepřímo* dostat k otázkám smysluplné existence. Jsou to všechno nezbytné aspekty adekvátní diskuse tohoto problému, avšak pokud víme, žádná politická ideologie se nestaví k této hlavní otázce přímo. Ve skutečnosti mnoho ideologií argumentuje, že záležitosti osobní nebo kulturní smysluplnosti jsou druhotné nebo se o nich bude jednat později. Každá taková ideologie je odlidšťující.

Politické a ekonomické ideologie jsou zarámovány do metaforických termínů. Jako všechny ostatní metafory i politické a ekonomické metafory mohou ukrývat aspekty skutečnosti. Avšak v doméně politiky a ekonomie mají metafory větší váhu, protože omezují naše životy. Určitá metafora v politickém nebo ekonomickém systému může díky tomu, co ukrývá, vést k degradaci člověka.

Všimněme si pouze jednoho příkladu: PRÁCE JE PŘIROZENÝ ZDROJ PROSTŘEDKŮ. Většina moderních ekonomických teorií, ať už kapitalistických nebo socialistických, bere práci jako jistý přírodní zdroj nebo zboží, na stejné úrovni jako suroviny, a mluví z téhož hlediska o její ceně a dodávaném množství. Ale touto metaforou je zastřena povaha práce. Nečiní se žádného rozdílu mezi smysluplnou prací a odlidšťující prací. Mezi všemi statistikami týkajícími se práce není ani jedna o *smysluplné práci*. Pokud přijmeme metaforu PRÁCE JE PŘIROZENÝ ZDROJ prostředků a budeme-li předpokládat, že cena prostředků definovaná takto má být stále nízká, pak se stane levná práce něčím dobrým, podobně jako levná nafta. Vykořisťování lidí skrze tuto metaforu je nejzřetelnější v zemích, které se chlubí „potenciálně nevyčerpatelnými zdroji levné pracovní síly“ — neutrálně znějící ekonomické tvrzení, které skrývá skutečnost lidské degradace. Avšak potenciálně všechny větší průmyslové

země, ať kapitalistické nebo socialistické, užívají ve svých ekonomických teoriích i politikách téže metafory. Slepé přijímání této metafory může skrýt degradující skutečnosti, ať už jde o nesmyslná dělnická a úřednická místa v průmyslu „vyspělých“ společností nebo o potenciální otroctví všude na světě.

DOSLOV

Spolupráce na této knize nám poskytla příležitost, abychom své myšlenky důkladně probrali nejen jeden s druhým navzájem, nýbrž doslova se stovkami lidí — se studenty a kolegy, s přáteli, příbuznými, známými, ba i s neznámými lidmi u sousedního stolku v kavárně. A dokonce i poté, co jsme promysleli veškeré důsledky pro filozofii a lingvistiku, na které jsme jen vůbec mohli přijít, trvale nám tanou na mysli nejvíce metafory samy a onen vhled do našich každodenních zkušeností, který nám poskytly. Stále ještě reagujeme s úžasem, kdykoli si všimneme, že my sami i lidé kolem nás žijí metaforami jako ČAS JSOU PENÍZE, LÁSKA JE CESTOVÁNÍ a PROBLÉMY JSOU HÁDANKY. Neustále považujeme za důležité uvědomovat si, že způsob nazírání světa, v němž jsme byli vychováni, není způsobem jediným a že je možné vidět za meze „pravd“ naší kultury

Metafory však nejsou pouze věcmi, za něž je třeba se dívat. Ve skutečnosti dívat se za ně je možno pouze s pomocí jiných metafor. Jako by schopnost postihnout zkušenost skrze metaforu byl jakýsi náš smysl, jako zrak nebo hmat nebo sluch, poskytující jedině s pomocí metafor způsoby, jak vnímat a prožívat převážnou většinu světa. Metafora je do té míry součástí našeho aktivního bytí, jako jí je hmat, a je stejně tak drahá.

ODKAZOVÁ LITERATURA

- Bolinger, Dwight. 1977. *Meaning and Form*. London: Longman's.
- Borkin, Ann. 1984. *Problems in Form and Function*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Cooper, William E., a Ross, John Robert. 1975. „World Order.“ In: Robin E. Grossman, L. James San, Timothy J. Vance, eds., *Functionalism*. Chicago: Chicago Linguistic Society (University of Chicago, Goodspeed Hall, 1050 East 59th Street).
- Davidson, Donald. 1978. „What Metaphors Mean.“ *Critical Inquiry* 5:31-47.
- Frege, Gottlob. 1966. „On Sense and Reference.“ In: P. Geach a M. Black, eds., *Translation from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Oxford: Blackwell.
- Grice, H. P. 1957. „Meaning.“ *Philosophical Review* 66:377-88.
- Lakoff, George. 1972. „Linguistics and Natural Logic.“ Str. 545-665 in: Donald Davidson a Gilbert Harman, eds., *Semantics of Natural Language*. Dordrecht: D. Reidel.
- . 1975. „Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts.“ Str. 221-71 in: Donald Hockney et al., eds., *Contemporary Research in Philosophical Logic and Linguistic Semantics*. Dordrecht: D. Reidel.
- . 1977. „Linguistic Gestalts.“ In: *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society.

- Lewis, David. 1972. „General Semantics.“ Str. 169-218 in: Donald Davidson a Gilbert Harman, eds., *Semantics of Natural Language*. Dordrecht: D. Reidel.
- Lovins, Amory B. 1977. *Soft Energy Paths*. Cambridge: Ballinger.
- Montague, Richard. 1974. *Formal Philosophy*. Vyd. Richmond Thomason. New Haven: Yale University Press.
- Nagy, William. 1974. „Figurative Patterns and Redundancy in the Lexicon.“ Doktorská disertace (Ph. D.), University of California at San Diego.
- Reddy, Michael. 1979. „The Conduit Metaphor.“ In: A. Ortony, ed., *Metaphor and Thought*. Cambridge, Eng.: University Press.
- Rosch, Eleanor. 1977. „Human Categorization.“ In: N. Warren, ed., *Advances in Cross-Cultural Psychology*, vol. 1. New York: Academic Press.

O AUTORECH

GEORGE P. LAKOFF je profesorem lingvistiky na *University of California, Berkeley, CA, USA*. Polem jeho zájmu jsou některé oblasti pojmové analýzy v rámci kognitivní lingvistiky. Všímá si povahy lidského pojmového systému, zejména metaforických systémů pro pojmy času, události, příčiny, citů, morálky, egocentrických kategorií, politiky atd., jakož i vyjadřování těchto pojmů jazykovou formou v různých jazycích světa. V oblasti kognitivní sociální vědy se zabývá aplikacemi kognitivní sémantiky. S Markem Johnsonem zkoumá důsledky kognitivní vědy pro filozofii. S Jerome Feldmanem (International Computer Science Institute) se zabývá neurálními základy pojmových systémů a jazyka a jejich neurálními reprezentacemi. Nejnověji se věnuje i kognitivním metaforickým strukturám v matematice. Další knižní publikace:

Women, Fire, and Dangerous Things. Chicago (Univ. of Chicago Press) 1987.

More Than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor. (spolu s Markem Turnerem). Chicago (Univ. of Chicago Press) 1989.

Moral Politics. Chicago (Univ. of Chicago Press) 1996.

Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. (spolu s Markem Johnsonem) New York (Basic Books) 1999.

Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being (spolu s Raphaelem Núñezem) New York (Basic Books) 2000.

MARK L. JOHNSON (1949) je profesorem filozofie na *University of Oregon, Eugene, OR, USA*. Prvním okruhem jeho zájmu je filozofie jazyka, metafora a kognitivní věda a vzájemný vztah těchto disciplín. Další doménou je filozofie umění, estetika a vztah hudby a významu. Ještě další důležitou dimenzí je filozofie Immanuela Kanta, zejména jeho teorie morální a estetická. Čtvrtým okruhem je morální filozofie v nejširším slova smyslu. Nadto se Johnson obírá i americkou filozofií, zejména pak pragmatismem. Další knižní publikace:

Philosophical Perspectives on Metaphor. Minneapolis (Univ. of Minnesota Press) 1981.

The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. Chicago (Univ. of Chicago Press) 1987.

Moral Imagination: Implications of Cognitive Science for Ethics. Chicago (Univ. of Chicago Press) 1993.

Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. (spolu s George Lakoffem) New York (Basic Books) 1999.

PROČ JSME PŘELOŽILI TUTO KNIHU (KOMENTÁŘ)

Abychom mohli docenit hodnotu knihy George Lakoffa a Marka Johnsona a abychom pochopili, proč je dnes v lingvistice — a nejen v lingvistice — považována již za základní práci, na niž se běžně odkazuje při úvodu do studia kognitivní lingvistiky, bude třeba nastínit aspoň v hrubých rysech jeden aspekt situace ve vědě o člověku v druhé polovině minulého století a začlenit tuto práci do příslušného kontextu vývoje humanitních věd.

Na počátku padesátých let 20. století se využití počítačů již rozšířilo do všech vědních oborů zabývajících se člověkem. Tehdy se zrodila i hypotéza, že lidská mysl je v podstatě manipulátor se symboly, že je to prostě počítač jistého speciálního druhu; bude-li tedy počítač vybaven správným *programem*, mohl by podle toho dostat lidské mentální vlastnosti. Lidská mysl se začala považovat za kus softwaru, který je realizován mozkem, jehož neurální složka byla považována za jakýsi speciální hardware. To byl tzv. kognitivismus (*strong artificial intelligence* — silná umělá inteligence), který přispěl ke sblížení a částečnému splnutí umělé inteligence a kognitivní psychologie, čímž byly položeny základy KOGNITIVNÍ VĚDY. Mluví se často v této souvislosti o „kognitivním obratu“ ve vědě.

Tato výrazně materialistická filozofická pozice byla podrobena kritice a nebyla na dlouhou dobu udržitelná; skutečně se po jisté době značně uvolnila a rozdělila na několik proudů, a to zejména v důsledku rozšíření o další ko-

gnitivní disciplíny. Dnes spojuje vědce hlásící se ke kognitivní pozici hlavně a pouze přesvědčení, že zpracování informace v lidské mysli se dá formálně *popsat*. Souhrnně by se daly jejich cíle vymezit takto:

KOGNITIVNÍ VĚDCI ZKOUMAJÍ PŘIROZENÉ A UMĚLÉ KOGNITIVNÍ PROCESY, KTERÉ OVLÁDAJÍ INFORMACI A ZNALOSTI, PŘIČEMŽ POVAŽUJÍ LIDSKOU MYSL (*HUMAN MIND*) ZA SYSTÉM, KTERÝ ZÍSKÁVÁ, UKLÁDÁ, VYHLEDÁVÁ, TRANSFORMUJE A PŘENÁŠÍ INFORMACI.

V rámci kognitivní vědy lze dnes rozlišit několik speciálních směrů bádání a tedy i příslušné kognitivní vědní disciplíny. Každá z nich zkoumá na určité úrovni materiální i nemateriální jevy lidského mozku a lidské mysli. Pokusíme se je se značným zjednodušením stručně charakterizovat.

UMĚLÁ INTELIGENCE (AI) zkoumá umělé kognitivní procesy. Klade si — intuitivně a obrazně řečeno — otázku, zda lze dát stroji „duši“; zda lze dokázat, aby stroj dělal takové úkony, které vyžadují inteligenci, pokud tyto úkony konají lidé; táže se, jak zkonstruovat stroje s vědomím. Čtenář jistě zná z vlastní zkušenosti nebo z doslechu například počítače hrající šachy; ty by se daly považovat za jakýsi zjednodušený minimální model „intelligentního stroje“.

NEURÁLNÍ VĚDA zkoumá lidský neurální aparát, tj. lidský mozek, jako neurofyzilogickou základnu pro mentální systém zpracovávající informace.

KOGNITIVNÍ PSYCHOLOGIE zkoumá lidské kognitivní procesy, jako jsou vnímání, učení se, paměť, získávání dovedností atd., které jsou vlastnostmi lidské mysli, popř. ducha, nikoli mozku jistého lidského subjektu.

KOGNITIVNÍ LINGVISTIKA si všímá lidského jazyka z kognitivní pozice. Zabývá se zkoumáním mentálních procesů při získávání a používání znalostí a řeči. Na rozdíl od staršího behaviorismu, který se soustřeďoval na pozorovatelné chování a na procesy podnětů a reakcí, v kognitivní psychologii a lingvistice hraje chování jenom zprostředkující roli. Kognitivní lingvisté si vytyčili jako svůj cíl prozkoumat kognitivní strukturu a organizaci vědomí s pomocí analýzy kognitivních strategií, jichž lidé používají při svém myšle-

ní, při uchovávání informace, při porozumění a produkci řeči; dále se zaměřují na vztah jazyka k jiným kognitivním procesům, např. k poznávání prostorovému. O něco dříve (ještě před „kognitivním obratem“) se již konstitovala jako specializovaná disciplína PSYCHOLINGVISTIKA, jež měla podobný objekt zkoumání: studium produkce a vnímání řeči, čtení, psaní a nervové (neurální) základny řeči.

APLIKOVANÁ LINGVISTIKA má řadu víceméně praktických cílů, zkoumá např. procesy při učení se jazykům.

KOMPUTAČNÍ LINGVISTIKA usiluje o vytváření počítačových modelů jazykových procesů, tj. modelů určených k ověřování lingvistických teorií, a má velký podíl na konstrukci prostředků řečové interakce mezi člověkem a počítačem.

KOGNITIVNÍ FILOZOFIE („filozofie lidské mysli“) je jistým završením kognitivní vědy, neboť poskytuje a propracovává rozsáhlý pojmový rámec pro vědecký diskurs o lidských duševních jevech probíhající mezi různými příbuznými kognitivními disciplínami. Klade si například tyto otázky: Co je lidská mysl, popř. lidský duch? Funguje člověk jako stroj, jako složitý počítač? Může počítač myslet? Jaký je vztah mezi duchem a mozkiem? Co je vnímání? Co jsou duševní stavy?

Cílem jednotlivých kognitivních disciplín od samého počátku bylo a stále zůstává velké mezioborové sjednocení v obecné, dosud hypotetické kognitivní vědě s jednotnou metodologií, která by umožnila vytvořit obecnou teorii reprezentace informačních procesů probíhajících v naší mysli. Tento náročný cíl je neustále předmětem živých diskusí a zároveň i často dosti ostré a odmítavé kritiky.¹⁾

* * *

Ať už hodnotíme kognitivní vědu a její disciplíny z filozofického a metodologického hlediska jakoli, nelze popřít, že nové přístupy a nový úhel pohledu na

1) Srov. John R. Searle, *Minds, Brains and Science*. Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1984. Český překlad *Mysl, mozek a věda*. Přeložil Marek Neku-la. Praha (Mladá fronta, edice Váhy, sv. 13) 1994.

starší vědecké otázky již přinesly hodně nových netriviálních poznatků. Lakoffova a Johnsonova kniha se zaměřuje právě na jeden aspekt kognitivní lingvistiky, který překvapivě přehodnocuje význam a místo jednoho vědního okruhu ležícího doposud víceméně na okraji pozornosti lingvistiky, pragmatiky a literární vědy: na teorii metafor. Oba autoři velmi přesvědčivě prokázali, že metafora je významnou a nepostradatelnou součástí našeho obvyklého, konvenčního způsobu, jak konceptualizovat svět i své každodenní chování, a že reflektuje významně naše metaforické porozumění zkušenosti. Díky práci Michaela Reddyho, autorů naší knihy a několika dalších kognitivních vědců vyvinulo se v posledních dvou desetiletích celé odvětví lingvistické a kognitivní vědy, které zkoumá systémy metaforického myšlení, jehož používáme při racionálním uvažování, na kterém zakládáme své činnosti a které je v základech značné části naší jazykové struktury.

Klasická teorie metafor sahá až někam k Aristotelovi. Metafora byla tradičně považována za věc jazyka, nikoli myšlení. Předpokládalo se vždy, že metaforické výrazy a oblast běžného jazyka se vzájemně vylučují: běžný jazyk nepoužívá metafor a metafory používají prostředků z oblasti mimo běžný konvenční jazyk. Klasická teorie byla po dlouhá staletí něco tak samozřejmého, že ji mnozí ani jako teorii nechápali. Byla považována nejen za pravdivou, nýbrž dokonce za definiční. Slovo *metafora* bylo definováno jako mimořádný, novátorský nebo básnický jazykový výraz, u něhož jedno nebo více slov pro jistý pojem se používá mimo oblast svého konvenčního významu k vyjádření *podobného* pojmu. Takové otázky však nejsou věci definic; jsou to totiž otázky empirické. Kognitivní vědec a lingvista se ptá: Jakými zobecněními se řídí jazykové výrazy, jimž se tradičně říkalo básnické metafory? Odpovíme-li na tuto otázku s maximální svědomitostí, ukáže se, že klasická teorie je nepravdivá. Zobecnění řídící básnické metaforické výrazy nejsou v jazyce, nýbrž v myšlení: Jsou to obecná zobrazení (v matematickém smyslu²⁾) z jedné pojmové

2) Srov. „zobrazení do množiny“, „zobrazení na množinu“, „zobrazení prosté“ (tj. 1 : 1) atd.

oblasti do druhé. Kromě toho tyto obecné principy, které mají podobu pojmových zobrazení, se netýkají jen neobvyklých, mimořádných básnických výrazů, nýbrž i větší části běžného všedního jazyka. Těžištěm metafory není zkrátka jazyk jako celek, nýbrž způsob, jakým konceptualizujeme jednu mentální oblast na základě druhé. Obecná teorie metafory je dána charakteristikou takovýcho zobrazení z jedné oblasti do druhé. A v tomto procesu se ukazuje, že běžné abstraktní pojmy jako čas, stav, změna, kauzalita a účel jsou rovněž metaforické. Výsledkem pak je, že metafora (chápaná jako zobrazení z jedné oblasti do druhé) je pro sémantiku obvyčejného přirozeného jazyka naprosto ústředním jevem a že zkoumání literární metafory je jen jistým rozšířením studia metafory běžné. Běžná metafora je charakterizována obrovským systémem tisíců zobrazení mezi různými oblastmi a tohoto systému se pak využívá v metafoře neobvyklé, básnické. Díky těmto empirickým výsledkům se začalo slova *metafora* užívat v současných bádáních o ní odlišným způsobem. Slovo *metafora* začalo znamenat ontologické zobrazení mezi různými oblastmi v pojmovém systému. Termín *metaforický výraz* se pak vztahuje na jazykový výraz (slovo, slovní spojení nebo větu), který je povrchovou realizací takového zobrazení mezi různými oblastmi (tím je toto slovo spjato s výrazem *metafora* ve staré teorii).

* * *

Ačkoli většina úvah a závěrů Lakoffovy a Johnsonovy knihy vychází z rozboru lingvistického materiálu, není to práce lingvistická v úzkém slova smyslu: je to skutečně dílo mezioborové v kognitivistickém duchu. Metafora je pojata jako jeden z nejdůležitějších procesů a prostředků vytváření lidského pojmového systému. Autoři na mnoha aspektech užívání jazyka ukazují, jak je pojmový aparát skrze interakční vztahy mezi lidským bytím a prostředím zakotven v lidské zkušenosti a jak i ty nejabstraktnější pojmy mají své kořeny v reálné existenci lidí, často přímo ve vlastnostech a funkcích jejich tělesné schránky.

Závěry Lakoffovy a Johnsonovy práce přesahují hluboko do oblasti filozofie, zejména do filozofické sémantiky a teorie pravdy. Velmi jasně ukazují a rozlišují klady i nedostatky objektivismu ve vědě doposud vševládajícího; zamítají nadřazenost jeho pojetí objektivního a doslovného významu jazykových prostředků a existenci absolutní objektivní pravdy a stavějí proti tomu svou pragmatičtější a relativističtější pojatou koncepci experientialismu, předpokládající závislost lidského poznání na lidské zkušenosti. George Lakoff to sám formuluje takto: „Význam je založen na POROZUMĚNÍ ZKUŠENOSTI [zvýraznil překladatel]. Pravda je založena na porozumění a významu. Vrozené sensomotorické mechanismy poskytují strukturaci zkušenosti na dvou úrovních: na bázevé úrovni a na obrazně-schematické úrovni. Obrazně-schematickým pojmům i bázevým pojmům pro fyzikální objekty, činnosti a stavy se rozumí přímo na základě strukturace zkušenosti. Velmi obecné imaginativní schopnosti (pro schematizaci, kategorizaci, metaforu, metonymii atd.) charakterizují abstraktní pojmy tak, že je spojují s obrazně-schematickými a bázevými fyzikálními pojmy. Kognitivní modely jsou zkonstruovány s pomocí těchto imaginativních procesů. Mentální prostory poskytují médium pro rozumné uvažování díky použití kognitivních modelů.“ („*Cognitive Semantics*“, s. 150.³⁾)

Přeložili jsme tuto první populárněji zaměřenou knihu o kognitivní teorii metafory proto, že od roku 1980 neztrátila nic na své odborné ceně ani na čtenářské přitažlivosti a jasným výkladem mnoha nových pojmů a termínů kognitivní vědy otvírá čtenáři bránu ke studiu dalšímu. Jako přirozené pokračování se zde ovšem nabízejí další knihy našich dvou autorů, které vyšly po roce 1980.

Velký úspěch měla Lakoffova kniha z r. 1987 *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind* („Ženy, oheň a nebezpečné věci“), v níž tento autor rozšířil svůj pohled uplatňovaný při zkoumání metafor na rozsáhlé pole především lingvistických a filozofických

3) In: Umberto Eco — Marco Santambrogio — Patrizia Violi (eds.): *Meaning and Mental Representations*. Bloomington, Ind. (Indiana University Press) 1988, s. 119–154.

problémů a provedl radikální kritiku názorů na lidskou mysl a tvůrčí procesy, které v ní probíhají. Odmítá řadu tradičních názorů, které se v této oblasti tradičně zakořenily již od dob antiky, a snaží se je nahradit teorií „třetí cesty“ mezi mýtem objektivismu a subjektivismu (srov. kapitoly 25 — 29 naší knihy). G. Lakoff dále pak pokračoval v podrobném zkoumání básnické metafor; spolu s Markem Turnerem, profesorem angličtiny na Univerzitě v Chicagu, vydal r. 1989 práci *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor* („Více než chladný rozum: Praktický průvodce terénem básnické metafor“). Podrobně a s mnoha mikroanalýzami básnických textů dokazuje, že básnická metafora se řídí stejnými zákonitostmi jako metafora všedního jazyka a myšlení. Básník ovšem dovede s její pomocí rozšířit a prohloubit lidské porozumění sobě samým i světu naší vnitřní i vnější zkušenosti. Kniha svým širokým záběrem zasahuje do otázek rétoriky, významu a racionálního uvažování.

Druhý náš autor — Mark L. Johnson — podrobně pracovává téma, které bylo v základní podobě nadhozeno už v *Metaforách, kterými žijeme* (srov. zde hlavně kapitoly 12 — 15). Snaží se o to nejdříve ve své samostatné knize z r. 1987 *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. („Tělo v mysli. Tělesná báze významu, fantazie a rozumu“) a r. 1999 znovu, společně s G. Lakoffem, v práci *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought* („Filozofie v těle : Vtělená mysl a její výzva západnímu myšlení“). Johnson klade důraz na úlohu, kterou hraje lidská tělesnost vzhledem k lidské mysli; ukazuje, jak vědomí, porozumění a rozum vznikají z modelů a vzorců naší tělesné zkušenosti. Svými názory velmi rozšířil hranice analytické filozofie a svým myšlenkovým vlivem působil na všechny kognitivní vědy.

Překladatel

POZNÁMKA PŘEKLADATELE

Jak jsme se výše zmínili, podstatnou složkou Lakoffovy a Johnsonovy knihy je rozbor anglického jazykového materiálu. V jeho značné části je použito idiomatických výrazů americké angličtiny. Při překladu do češtiny jsme se snažili najít vhodné české ekvivalenty. Je zcela přirozené, že takové ekvivalenty v mnoha případech neexistují, museli jsme proto leckdy upustit od přesného překladu; bylo pak třeba se uchýlit k překladům přibližným s významově podobnými českými idiomy, popřípadě jsme museli anglický příklad nahradit analogickým, avšak odlišným výrazem českým. Podle potřeby uvádíme původní anglický výraz v závorce. Stejně jsme postupovali při náhradě českému čtenáři cizích reálií amerických analogickými reáliemi českými. Na zvláště závažné případy jsme upozornili v poznámkách pod čarou.

M. Č.

VĚCNÝ REJSTŘÍK

- absolutní objektivita *viz* objektivita
 absolutní pravda *viz* pravda
 abstrakční přístup 123–126, 231
 abstraktní pojem *viz* pojem
 agens 87, 88
 americký strukturalismus *viz* strukturalismus
 analytická filosofie *viz* filozofie
 aplikace pojmu *viz* pojem
 arbitrární interpretace u D. Davidsona 218
 arbitrární jazykové konvence *viz* konvence jazyková
 argumentace 16–19, 22, 24, 61, 81, 82, 94, 96, 97, 103–115, 118, 120, 121, 122, 126, 127, 133, 134, 141, 188, 228, 231
 raionální a. 80, 83, 85, 103–105
 aspekty pojmu *viz* pojem
 nekonsistentní a. p. *viz* pojem
 báze 26, 30–32, 34, 39, 40, 76, 77, 84, 214, 268
 fyzická b. 27–30, 32
 fyzikální b. 36
 kulturní b. 30, 32, 85
 společenská b. 29, 30, 31
 zkušenostní b. 31–34, 98
 budoucnost 26, 35–37, 55–59, 124, 129, 190
 celostní pojetí zkušenosti *viz* zkušenost
 cit *viz* emoce
 citování podpůrných důvodů 81, 103
 čas 19–22, 24, 36, 45, 55–60, 62, 70, 71, 73, 77, 83–85, 89, 107, 125, 129, 131, 133, 134, 142, 148, 151, 161, 164, 168, 193, 194, 216, 232, 257, 260, 266
 konceptualizace č-u 21, 58, 134, 142, 151
 část *viz* konverzační struktura
 činnost 15–17, 19, 20, 40, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 68, 73, 74, 76, 77, 84–89, 92, 95, 98, 99–101, 134, 135, 137, 139, 144, 148, 155, 157, 158, 161, 162, 164, 170, 172, 173, 175, 177, 179, 180, 186, 193, 194, 205, 217, 230, 234, 239, 251, 252, 265, 267
 číslo 184–186, 236
 člověk 12, 16, 18, 21, 22, 28, 29, 30, 39, 48–51, 53, 63, 67, 72, 73, 80, 136, 148, 149, 157, 159, 172, 189, 190, 193, 200, 206, 208, 209, 214, 216, 218, 222, 224, 225, 241, 242, 245–247, 249, 252, 254, 262, 264
 normativně pojímaný č. 148, 149
 dedukce 210
 definice 37, 122, 123, 131–136, 138, 140, 141, 168, 181, 226, 227, 265
 d. pravdy A. Tarského 199, 200, 219
 zkušenostní teorie d. 141
 definiendum 124, 141
 definiens 124, 134, 141
 degradace člověka 254
 děj 45

- dimenze 94, 95, 97, 98, 100, 101, 133, 137, 179, 180, 184, 185, 190, 193–195, 248, 253, 261
 d. části/celku 180, 184, 193, 195, 252
 d. funkční 137, 179, 180, 193
 d. motorické činnosti (d. motoricko-činnostní) 137, 179, 193
 d. percepční 193
 d. účelová 137, 179, 185, 193
 d. vjemová 137, 179, 180
 d. zkušenosti 93, 94, 98, 99, 101, 135, 138, 182, 193–198, 242, 252, 253
 doplňovací otázka *viz* otázka
 doprovod (sociativní význam) 150, 151, 152
 doslovná (konvenční) metafora *viz* metafora
 doslovně přímý výraz (jazyk) 25, 70, 71, 156, 227
 doslovný objektivní význam *viz* význam
 druh předmětu 98, 144, 179, 180
 duchovní vědomí 205, 210
 duševní činnost 194, 230
 ekonomická teorie 254, 255
 ekonomický systém 254
 emergentní metafora *viz* metafora
 emergentní pojem *viz* pojem
 emoce 30, 76, 205–209 *viz* zkušenost
 empirická tradice 208, 213, 222
 empirismus 208
 syntéza racionalismu a e-u u Kantu 213
 entita 39–41, 47, 49, 50, 67, 76, 77, 91, 138, 171, 179, 183, 184, 186, 193–195, 199, 200, 222, 228, 232, 236, 237, 252
 e-y nespojitě (diskrétní) 39, 45
 e-y spojitě 178–179, 183, 187, 199, 200
 konsistentní relace mezi e-mi 237
 matematická e. 236, 237
 strukturace na e-y 193, 195, 237
 epistemologický fundamentalismus 198
 estetická sensibilita 205, 206
 estetická zkušenost *viz* zkušenost
 evropský strukturalismus *viz* strukturalismus
 existencialismus 241
 experiencialismus 203, 235, 244–246, 248, 253, 267
 externí systematicčnost 234
Familienähnlichkeit 139, 198
 fantazie 63, 91, 176, 202, 206, 208–210, 242, 246, 249, 268
 obrazná f. 206
 fantazijní racionalita *viz* racionalita
 fenomenologická tradice 198, 241
 fenomenologie
 „kavárenská f.“ 242
 filosofické universum *viz* universum
 filozofie 9, 11, 106, 176, 198, 199, 207, 208, 213, 223, 241, 257, 260, 261, 264, 267, 268
 analytická f. 214
 f. objektivismu 171, 222, 228, 233, 235–237
 forma 17, 19, 27, 46, 61, 81, 90, 101, 104, 109, 120, 142–149, 151, 152, 154, 223, 250
 f. věty *viz* věta
 jazyková f. 142, 143, 148, 152, 154, 260
 pravidelnost j. f. 152–154
 formální sémantika *viz* sémantika
 fregeovská tradice 213
 funkce 32, 42, 50, 75, 90, 98, 137, 170, 176, 179, 181, 182, 196, 214, 237, 244, 266
 funkční vlastnosti 137, 139, 180, 185
 fyzické prostředí člověka 12, 26, 75, 133, 162, 177, 179, 193, 197, 198, 210, 212, 244, 247, 248, 250
 fyzický konflikt 80
gestalt 11, 87, 88, 92, 93, 98, 99, 101, 102, 122, 133, 137, 138, 179, 185, 186, 188, 193, 194, 195, 242, 248, 253
 zkušenostní 11, 87, 94, 98, 99, 101, 133, 184, 186, 190, 193, 195, 196, 228, 235, 236, 240, 242, 246, 248, 252, 253
 gramatika 64, 218, 222, 223
 univerzální g. (Montague) 221
 gravitační pole 75

hádky *viz* spor
 hausa (jazyk a etnikum) 56, 178
 hedge *viz* operátor neurčitosti
 hodnoty 35–37, 75, 83, 84, 156, 158, 164, 177, 207, 211, 240–242, 245–247, 249, 252, 262
 transkulturní h. 211
 holistické pojetí zkušenosti *viz* zkušenost
 homonymie 122, 123, 126, 231, 232, 233
 silná 123, 126, 127, 128, 130, 233
 slabá 123, 127–130, 231, 233
 homonymní přístup 231
 homonymní stanovisko 231, 233
 homonymum 231, 232, 234
 hranice *viz* povrch
 hrozba 41, 80–82, 137, 174
 husserlovská tradice 213

chápaní 17, 39, 80, 85, 87, 106, 114, 125, 128, 135, 139, 141, 155, 167, 171, 182, 183, 185–198, 211, 212, 214, 215, 218, 239

Chomského tradice *viz* tradice N. Chomského

ideologie 254
 idiomatické lexikální jednotky 68
 ignes fatui 207
 imaginativní jazyk *viz* jazyk
 imaginativní metafora *viz* metafora
 imaginativní racionalita *viz* racionalita
 indexové prvky kontextu 216
 inherentní orientace *viz* orientace
 inherentní vlastnosti pojmů *viz* vlastnost
 instituce lidské 194, 236, 241
 intelektuální schopnosti 239
 intence mluvčího *viz* mluvčí
 interakce 72, 94, 95, 98, 135, 137, 179, 180, 194, 197, 211, 228, 244, 246, 248, 249, 264
 i. s fyzickým prostředím 75, 133, 135, 162, 177, 179, 193, 198, 210, 248, 250
 i. s lidmi 133, 179, 193, 210, 248
 interakční vlastnosti *viz* vlastnost
 i. v. pojmů *viz* vlastnost

interně konsistentní struktura *viz* struktura
 interní systematicčnost *viz* systematicčnost
 interpersonální komunikace *viz* komunikace
 intonace 152, 154
 klesavá i. 153, 154
 stoupavá i. 153, 154
 intuice 124, 205, 206, 210, 211, 242, 247
 intuitivní vhléd 206, 246
 iracionální spor *viz* spor

jazyk 9–11, 15–19, 22, 23, 25, 51, 53, 56, 57, 69–72, 131, 132, 142, 143, 148, 151, 154, 162, 170, 176, 204–206, 208, 214–216, 218, 220–223, 227–230, 233, 235, 236, 240, 241, 253, 260, 261, 263–266, 268
 j. imaginativní 71
 j. logický 221
 obrazný j. 71, 205, 208, 225

kartézské souřadnice 74
 kategorie 39, 48, 50, 52, 53, 58, 60, 75, 76, 88, 89, 98, 138–140, 164, 171, 178–181, 183–186, 193, 194, 196, 197, 204, 210, 228, 248, 260
 kategorizace 11, 39, 88, 98–100, 138, 140, 141, 179, 180, 182, 185, 193, 198, 210, 236, 249, 267
 „kavárenská fenomenologie“ *viz* fenomenologie
 klasický (objektivní) realismus *viz* realismus
 klesavá intonace *viz* intonace
 koherence 11, 30, 31, 55, 56, 58, 59, 97–99, 101–103, 106, 108, 110–114, 116, 117, 120, 121, 123, 150, 151, 154, 167, 168, 170, 190–192, 197, 238, 246, 248, 250, 251, 253
 kulturní k. 32, 35
 koherenční teorie 197
 koherentní systém metaforických pojmů *viz* pojem
 kompetence 223
 komunikace 15, 22, 24, 79, 156, 174, 205, 214, 215, 223, 224, 240
 interpersonální k. 248, 249

komunikační neúspěch 224
 konceptualizace 21, 44, 46, 53, 58, 76–78, 90, 91, 137, 142, 143, 152–154, 161, 165, 168, 188, 236, 265, 266
 k. času *viz* čas
 k. metaforická 45, 77, 80, 90, 92, 142, 143, 151, 152, 188, 234
 k. zkušenosti 55, 77, 100, 131, 133
 konečný stav *viz* konverzační struktura
 konsistence 58, 59, 111, 112, 117, 125, 239
 konsistentní množina metafor *viz* metafora
 konsistentní relace mezi entitami *viz* entita
 kontext 23, 24, 72, 76, 114, 136, 140, 178, 181–185, 198, 214, 216, 219, 220, 222, 224, 225, 242, 262
 fyzický k. 242
 kulturní k. 242
 mezilidský k. 242
 osobní k. 242
 konvence jazyková 72, 216, 218
 arbitrární j. k. 150, 152
 konvencionalizované myšlení *viz* myšlení
 konvencionalizované vnímání *viz* vnímání
 konvenční metafora *viz* metafora
 konverzační struktura *viz* struktura
 korelace ve zkušenosti 77, 79, 98, 168, 169, 171
 korespondenční teorie 196, 197
 kreativní porozumění *viz* porozumění
 kultura 17, 20, 21, 26, 30–32, 35–38, 41, 43, 51, 53, 54, 72, 75, 81, 82, 84, 85, 132–134, 148, 155, 157–159, 162–164, 168, 170, 171, 176–178, 183, 185, 189, 197, 198, 202, 203, 206, 209–211, 213, 215, 219, 232, 241, 244, 249, 252, 257
 k. přírodních věd *viz* přírodní vědy
 majoritní k. 211
 kulturní koherence *viz* koherence
 kulturní kontext *viz* kontext

kulturní presupozice *viz* presupozice
 kulturní rituál *viz* rituál
 kulturní symbolika *viz* symbolika
 kvantifikace 20, 39–41, 44, 79, 82–85, 120, 164, 187

látka 28, 39, 44, 67, 76, 79, 83, 84, 86, 90–92, 108, 109, 134, 164, 165, 169, 172, 178, 187, 188, 195
 nádobová l. 44
 látková metafora *viz* metafora
 lidské instituce *viz* instituce lidské
 lidský aspekt skutečnosti *viz* skutečnost
 lichocení 81, 82
 lineární posloupnost *viz* konverzační struktura
 l. p. částí *viz* konverzační struktura
 lingvistika 9, 11, 64, 213, 214, 222, 223, 238, 240, 257, 260, 262–265
 objektivistická l. 222, 223
 logický jazyk *viz* jazyk
 logický pozitivismus 213, 221
 logika
 l. jazyka 151, 154
 matematická l. 236

majoritní kultura *viz* kultura
 matematická entita *viz* entita
 matematická logika *viz* logika
 materiální zásoby 83
 mentální realita *viz* realita
 metafora 9, 12, 15–19, 21–23, 25, 26, 30–37, 39–44, 48, 50, 51, 53, 55–59, 61, 68, 70–74, 76–79, 82–86, 89–92, 94, 98, 100–102, 105–122, 124–129, 131, 132–135, 140, 141, 142, 144–149, 151–159, 161–177, 187, 188, 189, 191, 192, 195, 196, 201, 203, 205–208, 210, 214, 215, 225–235, 237–240, 242, 246, 247, 249–255, 257, 261, 265, 266, 267, 268
 m. — definice 17, 133, 170–171
 m. doslovná 227
 m. emergentní 76
 m. hádanka 161
 m. chemická 159–161, 165, 166
 m. imaginativní 71, 155

- konsistenční množina m. 237, 238, 239
 m. konvenční 144, 150, 155, 156, 164, 165, 168–170, 174, 187–189, 201, 214, 227, 229, 231, 232, 234–236
 m. konvenční pojetí 15, 170
 m. látková 84
 m. mrtvá 230–234
 m. nádoby 43, 109, 121, 165
 m. nekonvenční 155, 189, 191, 192, 201, 231, 234
 m. nová (novátorská) 71, 73, 156, 162, 165, 166, 169, 174, 175, 195, 253
 m. ontologická 39–42, 45, 47, 48, 76, 79, 84, 164, 169, 187, 188, 195, 232, 237, 238
 m. personifikační 49, 79
 m. pojmová 16, 152–154, 171, 233, 253
 m. potravní 165
 m. potrubní 22–24, 143, 165, 217, 223, 224, 227, 232, 249, 250
 m. prostorotvorná 26, 35, 36, 79, 143
 m. prostorově orientovaná 26, 30–32, 39, 124, 142, 152, 153, 164, 169, 187, 188, 195
 m. spacializační 26, 79
 m. strukturní 26, 79, 83–85, 165, 169, 188, 195, 237, 238
 m. vertikální 34
 nepoužitá část m-y 70, 71, 126, 127
 použitá část m-y 70, 72
 rozšíření p. č. m-y 71, 127
 zakotvení m. 129
 metaforická kontradikce 55, 227
 metaforická projekce 187, 188
 metaforická strukturace 70, 94, 100, 102, 106, 112, 113, 126, 128, 162
 částečná 24, 70, 100, 124, 125
 úplná 24
 metaforická systematickosti 22, 31, 107, 125
 metaforické vyplývání 122, 210, 212
 metaforický pojem *viz* pojem
 metaforický význam *viz* význam
 metaforický (jazykový) výraz 18, 19, 21–23, 27, 31, 55, 68, 71–73, 121, 142, 143, 170, 176, 217, 218, 222–224, 234, 265, 266
 nesystematický m. v. 73
 novátorský m. v. 72, 265
 systematický m. v. 19, 73
 metonymie 49–51, 53–55, 77, 252, 253, 267
 symbolická m. 54
 mluvčí 22, 23, 95, 149, 214, 216, 217, 224–227, 230, 234
 intence m-ho 225
 význam m-ho *viz* význam
 mluvní akt 219, 225
 množinová teorie 228
 morální praxe 205, 210
 motivační zájem 248
 motorická činnost 139, 193
 motorická činnost 88, 137
 motorická funkce 75, 98, 99
 motorické vlastnosti 137, 185
 motorický program 74, 87–89, 185
 mrtvá metafora *viz* metafora
 myšlení 9, 15, 16, 18, 25, 42, 52, 53, 64, 71–73, 170, 207, 210, 242, 263, 265, 268
 konvencionalizované m. 23, 253
 mýtus 203, 207, 244
 m. experiencialismu 241, 244–248
 m. objektivismu 177, 202, 203, 209–211, 213, 215, 220–223, 227, 228, 233, 241, 244–247, 268
 m. subjektivismu 202, 203, 205, 210, 211, 241, 244, 246, 247, 268
 m. zkušenostní *viz* m. experiencialismu

náboženská symbolika *viz* symbolika

náboženský rituál *viz* rituál
 náboženství 47, 54, 209, 252
 nádoba 22, 23, 28, 43–46, 67, 68, 76–78, 86, 90–92, 105, 108–112, 114–118, 120, 121, 125, 143, 165, 169, 178, 232

nádobová látka *viz* látka
 nádobový objekt *viz* objekt

- nástroj 31, 45, 87, 150–152, 184, 208, 210, 237
 n. jako společník 150
 nástrojovost 150–152
 negace 145
 transportace n. 145
 záporka 145, 146
 záporný afix 146
 nekoherentní systém *viz* systém
 nekonvenční metafora *viz* metafora
 nemetaforická projekce *viz* projekce
 nepoužitá část metafory *viz* metafora
 nepřímé porozumění *viz* porozumění
 nepřímý význam *viz* význam
 nesystematický metaforický výraz *viz* metaforický (jazykový) výraz
 normativně pojímaný člověk *viz* člověk
 nová metafora *viz* metafora
 novátorský metaforický výraz *viz* metaforický (jazykový) výraz
 novoracionalismus 213
 objekt 22–25, 28, 29, 34, 39, 42–45, 47, 214, 222, 223, 264, 267
 nádobový o. 44, 45
 objektivismus 171, 177, 202, 203, 206, 209, 211, 213, 215, 220–223, 227, 228, 233, 235, 241, 244–248, 267, 268
 objektivistická lingvistika *viz* lingvistika
 objektivistické universum *viz* universum
 objektivistický výklad pravdy 219, 226
 objektivistický výklad významu 216, 219, 221, 224, 225, 227
 objektivita 82, 176, 205, 206, 209–211, 213, 245
 absolutní o. 210
 objektivní podobnosti *viz* podobnost
 objektivní poznání *viz* poznání
 objektivní pravda *viz* pravda
 objektivní pravdivostní podmínky 216, 226, 230, 234
 objektivní realita *viz* realita
 objektivní význam *viz* význam
 objektivní význam věty *viz* význam

- obrazná fantazie *viz* fantazie
 obrazný jazyk *viz* jazyk
 obrazová teorie významu *viz* význam
 obsah věty *viz* věta
 odcizení 247
 odvolávání se k autoritě 80, 83, 103
 ontologická metafora *viz* metafora
 ontologická relativita 221
 opakování slov *viz* reduplikace
 operátor neurčitosti 139–141
 orientace 31, 38, 39, 43, 56, 117, 134, 148, 149, 164, 178–180, 183, 186, 187, 193
 o. aktivní — pasivní 38
 o. blízko — daleko 39
 o. centrální — periferní 26, 38, 39
 o. dovnitř — ven 26
 o. hluboký — mělký 26
 o. inherentní 186, 194
 o. JA-PRVNÍ 148
 o. koherentní 31
 o. nahoru — dolů 26, 37–39
 o. prostorová 26, 31, 32, 39, 74, 128, 131
 o. předozadní 56, 57, 129, 178, 179, 183, 194, 199
 o. směrem k — pryč od 26, 39
 o. uvnitř — venku 38, 43, 79, 232
 o. vertikální 74
 o. vpředu — vzadu 26, 39
 orientační metafora *viz* metafora
 orientační struktura *viz* struktura
 osobní rituál *viz* rituál
 otázka 10, 31, 74, 75, 81, 82, 85, 96, 101, 106, 115, 120, 121, 130, 133, 150, 153, 154, 175, 184, 185, 211, 225, 228, 234, 237, 238, 240, 245, 254, 263–265, 268
 o. doplňovací 154
 o. řečnická 153
 o. zjišťovací 154

- parafráze 23, 142, 152, 176
 patiens 87–89, 157
 performance 223
 personifikace 47, 48, 49
 personifikační metafora *viz* metafora
 písemná soustava 142
 písmo 103–104, 142, 222

počítačový model 239, 264
 podmínka 36, 42, 81, 95, 97, 98, 184,
 189, 196, 216, 217, 219, 220, 221,
 224–226, 230, 234
 p-y nutné a dostačující 135, 141
 p-y satisfakce 219
 podobnost 11, 88, 93, 123, 128–130,
 139, 164–171, 183, 198, 227,
 229–234
 objektivní p. 171, 227, 231
 p. nového druhu 168
 zkušenostní p. 171, 172
 poezie 176, 207, 209
 pojem 12, 15–17, 19, 20, 24, 26, 31,
 32, 35, 38, 39, 52–54, 61, 64, 70,
 71, 74–79, 85–87, 89, 90–92, 94,
 97–106, 108, 110–113, 116, 118,
 119, 121–128, 130–138, 141, 148,
 149, 152, 157, 158, 162, 165, 169,
 178, 196, 198, 199, 204, 211, 231–
 233, 237, 239, 260, 265, 267
 abstraktní p. 121, 123, 124, 126,
 129, 131, 194, 266, 267
 aplikace p-u 135, 141, 142, 199
 aspekty p-u 19, 22, 24, 103–105,
 108, 111–115, 124, 157, 239
 nekonsistentní a. p-u 22
 emergentní p. 76, 98
 metaforický p. 16–22, 24–26, 30,
 36, 44, 52, 53, 60, 68, 70–73,
 76, 78, 86, 89, 94, 122, 123,
 125, 127, 162, 168, 196, 198,
 226, 229, 239, 240, 254
 koherentní systém m. p-ů 21,
 30, 112, 152
 prostorový p. 74, 142
 p. přímo se vynořující 78, 86, 90
 p. vznikající metaforicky 86
 transkulturní p. 211
 pojm 21, 31
 pojmová metafora *viz* metafora
 pojmová struktura *viz* struktura
 pojmový systém 11, 12, 15, 18, 51,
 54, 71, 72, 74, 79, 82, 99, 122, 128,
 131, 135, 142, 148–155, 157, 162,
 164, 165, 171, 176, 196–198, 201,
 202, 210, 211, 214, 229, 235, 236,
 239, 240, 242, 245, 252, 260, 266
 privátní p. s. 198
 politický systém 254

politika 52, 173, 248, 254, 255, 260
 ponižování 80
 porozumění 9, 10, 31, 33, 34, 39, 45,
 50, 54, 64, 98, 103, 104, 113, 119,
 120, 128, 131–134, 138, 168, 170,
 176–179, 181, 183, 184, 186, 188,
 192, 193, 195–197, 199–202, 204,
 206, 209–211, 214, 215, 217–224,
 226, 227, 229, 234–236, 239–242,
 245–250, 253, 264–268
 kreativní p. 249
 nepřímé p. 195, 196, 226
 přímé p. 195, 196, 226
 vzájemné p. 248–250
 potlačení aspektů 79
 potravní metafora *viz* metafora
 použitá část metafory *viz* metafora
 povrch 41, 43, 44, 88, 102, 107, 109,
 110, 112, 115–117, 119–121, 178,
 179, 248
 p. ohraničující 39, 43, 108, 109
 pozadí pro chápání a porozumění
 185, 193
 poznání 75, 205, 208, 213, 244, 245,
 249, 267
 objektivní p. 205
 práce 10, 20, 29, 45, 66, 79, 83–85,
 134, 157, 164, 167–169, 174, 194,
 217, 219, 237, 252, 254, 262, 265–
 268
 smysluplná p. 254
 prací 254
 pragmatická teorie 197
 pravda 10, 12, 83, 100, 158, 159, 173,
 175–179, 182, 186, 188–190, 192,
 196–203, 206–211, 213–216, 218,
 219, 221, 222, 229, 235, 236, 244–
 248, 267
 objektivní p. 10, 175, 176, 199,
 210, 216, 219, 221, 225, 226, 267
 relativita p-y 175–177, 181–182,
 197, 202, 210–211, 221–222,
 245
 teorie p-y 176, 197, 199, 201, 214,
 218, 219, 267
 teorie čisté objektivní p-y 199
 zkušenostní teorie p-y 196,
 197
 zkušenostní výklad p-y 192, 209
 pravdivé tvrzení *viz* tvrzení

pravdivost 175, 176, 179, 181–183,
 185, 188, 190, 196, 198, 199, 214,
 216, 217, 219, 234, 242, 244
 pravidelnosti jazykové formy 152–
 154
 premisa 96, 103, 119, 233, 237
 vytyčení p. 81
 presupozice
 kulturní p. 75
 privátní pojmový systém *viz* pojmo-
 vý systém
 projekce 178, 179, 183, 184, 187,
 194, 221, 228, 232
 metaforická p. 187, 188
 nemetaforická p. 188
 promítání *viz* projekce
 prostor 26, 39, 44, 45, 75, 77, 89, 92,
 108, 142, 152, 164, 267
 prostorotvorná metafora *viz* meta-
 fora
 prostorová orientace *viz* orientace
 prostorový pojem *viz* pojem
 prototyp 86, 88, 89, 92, 93, 138, 139,
 141, 181, 183, 185, 186, 194, 196,
 200, 228
 předmět *viz* objekt
 předozadní organizace 56
 předozadní orientace 56, 57, 129,
 178, 179, 183, 194, 199
 příčina 40, 133, 147, 178, 260
 příčinná souvislost 147, 191
 příčinné působení 86–89, 92, 93, 95,
 97, 98, 147, 180, 184, 190
 přímé p. p. 87, 90, 147
 paradigmatické případy p. p.
 p. 87
 prototypické případy p. p. p.
 87–89
 příčinné vztahy 193, 252
 přímá fyzická zkušenost *viz* zkuše-
 nost
 přímá manipulace 86–93, 135
 přímá zkušenost *viz* zkušenost
 přímé porozumění *viz* porozumění
 přírodní vědy 63, 141, 207, 209
 kultura p. v. 202
 racionalismus 82
 syntéza r-u a empirismu u Kan-
 ta 213

racionalistická tradice 213, 222
 racionalita 209, 210, 240
 fantazijní r. 253
 imaginativní r. 210, 212
 racionální argumentace *viz* argu-
 mentace
 radikální subjektivita *viz* subjektivi-
 ta
 rčení 68
 realismus
 klasický (objektivní) r. 197, 198
 realita 159, 161, 163, 176, 205
 mentální r. 223
 objektivní r. 162, 198, 201, 204
 společenská r. 163, 198
 reálný svět *viz* svět
 reduplikace 144
 reference 39–41, 50
 relace 21, 53, 183, 199, 220, 221,
 223, 228
 r. mezi entitami 183, 199, 237
 relativita pravdy *viz* pravda
 reprezentace 11, 33, 239, 260, 264
 rituál 12, 248, 251–253
 kulturní r. 252
 náboženský r. 252
 osobní r. 252
 role 23, 72, 95, 112, 113, 125, 131,
 141, 163, 167, 171, 195, 201, 229, 263
 společenská r. 163
 romantická tradice 202, 209, 241
 rozšíření použité části metafory *viz*
 metafora
 řečnická otázka *viz* otázka
 řečnictví 207, 208
 sebezporozumění 248, 250, 251
 sémantika 11, 217, 218, 228, 236,
 260, 266, 267
 formální s. 236
 silná homonymie *viz* homonymie
 Sinn und Bedeutung u Fregeho 217
 skutečnost 23, 24, 31, 32, 43, 48, 56,
 71, 85, 87, 106, 114, 115, 133, 137,
 149, 150, 153, 156, 159, 161–163,
 165, 173–176, 192, 197, 198,
 201–205, 209, 214, 229, 235, 239,
 241, 242, 244, 246, 252–255, 257
 lidský aspekt s-i 162

slovosled 149, 152
 smlouvání 81, 82
 smysluplná práce *viz* práce
 souvýskyt 172
 zkušební s. 171
 společenská realita *viz* realita
 společenská role *viz* role
 společenské praktiky 194
 spor 16–19, 22, 24, 61, 81–83, 94–101, 103–115, 117–125, 127, 128, 131, 133–135, 161, 180, 188, 237
 hádka 16, 80–83, 161
 iracionální s. 83, 103
 racionální s. 79, 81–83, 85, 103–105
 verbální s. 80
 srovnávací teorie 170, 171
 stadium *viz* konverzační struktura
 standardní teorie významu *viz* význam
 stav 27, 30, 38, 41, 42, 45, 46, 49, 56, 63, 67, 76, 78, 87, 90, 92, 97, 99, 184, 189, 190, 193, 197, 199, 264, 266, 267
 stav světa *viz* svět
 stavební teorie významu 220
 stoupavá intonace *viz* intonace
 struktura 11, 17, 19, 31, 35, 57, 61, 75, 80, 94, 96–98, 100, 101, 103, 105, 114, 115, 118, 120, 122, 126, 134, 155, 167, 168, 174, 179, 186, 190, 191, 193, 198, 199, 214, 215, 222, 223, 237, 238, 242, 252, 253, 263, 265
 interně konsistentní s. 237
 orientační s. 193, 195
 pojmová s. 76, 195, 214, 253
 s. *gestaltu* 195, 242
 s. konverzační 94–101, 103, 105, 106
 s. významu 242
 s. zkušenosti 134, 242, 243, 248
 strukturace na entity *viz* entita
 strukturalismus
 americký s. 222
 evropský s. 222
 strukturální metafora *viz* metafora
 subjektivita 202, 205, 209
 radikální s. 203
 subkategorizační relace 21

substance *viz* látka
 svět 9, 12, 15, 37, 41, 43, 48, 49, 67, 74–76, 79, 81, 89, 91, 135, 138, 143, 144, 151, 156, 162, 163, 171, 178–180, 183, 197–201, 203–205, 210, 211, 213, 214, 218–222, 226, 228, 229, 235, 236, 238, 244, 247–250, 252, 253, 255, 257, 260, 265, 268
 aktuální s. 237
 reálný s. 198, 199, 236
 stav s-a 197, 199
 symbolická metonymie *viz* metonymie
 symbolika 53
 kulturní s. 53
 náboženská s. 53
 synekdocha 50
 syntéza racionalismu a empirismu u Kanta 213
 systém 11, 12, 15, 16, 18, 21, 26, 30–32, 36, 37, 51, 54, 55, 71–75, 79, 82, 91, 99, 121, 122, 125, 127, 128, 131, 132, 135, 142, 148–155, 162–165, 167, 171, 174, 177, 196–199, 201, 202, 210, 211, 214, 215, 218, 229, 234–236, 239, 240, 242, 245, 252–254, 260, 263, 265, 266
 nekoherentní s. 30
 systematické koreláty v rámci naší zkušenosti *viz* zkušenost
 systematické korespondence mezi zkušenostmi 76, 129, 152
 systematický metaforický výraz *viz* metaforický výraz
 systematicčnost 22, 123, 125, 127, 234
 interní s. 30, 107, 123, 125, 127, 234
 s. metaforických pojmů 19, 30
 technický termín 204
 tělo 26, 40, 51, 67, 74–76, 87, 91, 133, 139, 165, 177, 179, 187, 198, 230, 239, 248, 268
 teorie 9–11, 47, 49, 61, 62, 68, 70–72, 82, 86, 88, 91, 92, 101, 122–124, 126, 127, 129, 130, 138, 141, 170, 171, 176, 192, 196–201, 207,

208, 214, 215, 218–220, 225, 226, 228, 254, 255, 261, 264–268
 t. čistě objektivní pravdy *viz* pravda
 t. definice *viz* definice
 zkušební t. d. *viz* definice
 t. komunikace 223, 250
 t. modelů 199
 t. porozumění 199, 201
 t. pravdy *viz* pravda
 zkušební t. p. *viz* pravda
 t. stavebnice 220
 t. stavebních kamenů 92
 t. stavebních kostek 198
 t. vědecká 32, 204, 238, 245
 t. významu v přirozených jazycích 214
 tradice N. Chomského 213, 223
 transkulturní hodnoty 211
 transkulturní pojmy *viz* pojem
 transportace negace *viz* negace
 třetí volba 203, 209, 241
 tvrzení 12, 18, 43, 74, 105, 116, 120, 127, 129, 133, 142, 153, 154, 156, 181–183, 196, 197, 200, 205, 213, 219, 221, 233, 236, 241, 254
 pravdivé t. 175, 180–182, 197
 účastníci *viz* konverzační struktura
 účel 33, 40, 41, 50, 72, 83–85, 94, 108, 111–114, 119, 121, 125, 137–141, 150, 178, 181–185, 190, 193, 195, 234, 266
 účelové vlastnosti *viz* vlastnost
 událost 28, 40, 45, 52, 53, 57, 77, 88, 92, 98, 135, 137, 140, 147, 180, 185, 186, 190, 191, 193, 194, 260
 ukrývání aspektů pojmu 22, 24
 universální gramatika R. Montague *viz* gramatika
 univerzum
 filozofické u. 235
 objektivistické u. 236
 u. rozpravy 199, 236
 urážka 80–82
 ustálená slovní spojení *viz* rčení
 úzus 219, 223, 230, 231
 uživatelský význam *viz* význam
 válka 16, 17, 19, 40, 41, 48, 66, 79,

80–83, 85, 94, 96–100, 102, 105, 121, 124, 125, 127, 131, 133–135, 140, 161, 166, 173–175, 188, 237
 věc o sobě 213
 věda 12, 63, 64, 141, 202, 204, 206, 207, 209, 236, 237, 239, 240, 245, 247, 260–265, 267, 268
 vědecká metodologie 204, 264
 vědecká teorie *viz* teorie
 vědomí 41–43, 79, 129, 165, 205, 206, 230–232, 245, 263, 268
 vědy o člověku 241, 242, 262
 verbální spor *viz* spor
Vernunft u Kanta 213
 vertikální orientace *viz* orientace
 věta 23, 24, 36, 52, 53, 71, 77, 78, 83, 89, 90, 111, 122, 123, 142, 145–148, 152–154, 179, 182–189, 199, 200, 214, 215–217, 219, 220, 222, 224–227, 229, 230, 232, 234, 266
 forma v-y 142, 145
 obsah v-y 23–24, 36, 142, 148, 152, 185–186, 189, 200, 214–227, 230
 v. performativní 219
 vjem 51, 96, 98, 162, 178, 181, 183, 193, 213
 vjemová vlastnost *viz* vlastnost
 vlastnost 37, 49, 50, 87–90, 92, 93, 110, 123, 129, 135–141, 144, 148, 149, 152, 171, 178–182, 194–196, 198, 199, 203, 204, 220–223, 227, 228, 230–237, 240, 243, 246, 262, 263, 266
 inherentní v-i 135, 136, 141, 198, 223, 233
 interakční v-i 135, 137–139, 141, 194, 196, 198, 232, 233, 235, 240, 266
 účelová v. 137, 139, 185
 vjemová v. 136, 137, 139, 185
 vnímání 16, 88, 137, 194, 204, 213, 263, 264
 konvencionalizované v. 253
 vyhýbání se sporné otázce 80, 81, 82
 vyplývání 118, 122, 210, 212
 vytyčení premis 81
 vyvozování logických závěrů 81, 89, 103

- význam 9, 10, 12, 16, 22–24, 32, 86, 122, 123, 130–132, 135, 139, 142–145, 147–149, 152, 154, 155, 157–159, 170, 191, 192, 196, 198, 200, 201, 204–206, 214–231, 233–235, 242, 244–246, 248–251, 261, 265, 267, 268
 doslovný (objektivní) v. 217, 219, 224, 225, 226, 229–231, 234, 267
 metaforický v. 226, 230
 obrazová teorie v-u 198
 reprezentace v-u 242
 standardní teorie v-u 200, 215
 stavebnicová teorie v-u 198, 220
 uživatelský v. 224
 v. mluvčího 224–227, 230, 234
 v. věty 23, 24, 36, 142, 145, 148, 152, 200, 214, 216, 217, 219, 220, 224, 225, 234
 objektivní v. v. 214–217
 vzájemné porozumění *viz* porozumění
- zakotvení metafor *viz* metafora
 zakotvení ve zkušenosti *viz* zkušenost
 záporka *viz* negace
 záporný afix *viz* negace
 zastrašování 80–83, 103
 zjišťovací otázka *viz* otázka
 zkušenost 9, 10, 12, 21, 22, 30, 32–34, 39, 40, 42, 47, 53–55, 75–79, 81, 83–86, 88, 89, 91–94, 98–100, 102, 121, 124, 125, 128–135, 138, 140, 141, 146, 148, 151, 155–160, 162–173, 175, 179, 180, 182, 184, 185, 188, 191–198, 203, 204, 206, 210, 228, 229, 232, 234–239, 241–243, 246, 248–251, 253, 257, 263, 265–268
 celostní (holistické) pojetí z-i 242
 systematické koreláty v rámci z-i 77
 systematické korespondence mezi z-mi 76, 129
 zakotvení ve z-i 30, 31, 53, 54, 77, 83–86, 129, 135, 197, 210, 214, 242, 244, 266
 z. citová 76, 77
 z. fyzická 26, 27, 31, 32, 54, 75, 77, 214
 z. přímá f. 75, 178
 z. kulturní 26, 27, 31, 32, 75–77, 214, 244
 z. prostorová 74–78
 z. přímá 146, 178, 193, 194
 z. smyslová 76, 218, 253
 zkušenostní *gestalt* 11, 87, 94, 98, 99, 101, 133, 184–186, 190, 193–196, 228, 235, 240, 242, 246, 248, 252, 253
 zkušenostní podobnosti *viz* podobnost
 zkušenostní pružnost 251
 zkušenostní souvýskyt *viz* souvýskyt
 zkušenostní teorie definice *viz* definice
 zkušenostní teorie pravdy *viz* pravda
 zkušenostní výklad pravdy *viz* pravda
 zkušenostní (experencialistický) mýtus 241, 244, 246, 247
 zorné pole 29, 44, 77, 86, 178, 235
 zpochybňování autority 80–82
 zvýrazňování aspektů pojmu 112